

Ekologisen Perinnetiedon Käsikirja

Inkeri Markkula ja Elina Helander-Renvall

2014

UNIVERSITY OF LAPLAND
LAPIN YLIOPISTO

Arktisen keskuksen tiedotteita 59

Inkeri Markkula ja Elina Helander-Renvall

EKOLOGISEN PERINNETIEDON KÄSIKIRJA

Ekologinen perinnetieto Suomen Saamelaisalueella
EAKR-projekti
Lapin yliopisto, Arktinen keskus

Lapin yliopistopaino
Rovaniemi 2014

Julkaisija

Lapin yliopisto, Arktinen keskus

Sarjan toimittaja

Jukka Jokimäki

Taitto

Heidi Konttinen

Kansikuva

Elina Helander-Renvall

ISSN 1235-0583

ISBN (nid.) 978-952-484-797-1

ISBN (pdf) 978-952-484-798-8

Painopaikka

Lapin yliopistopaino, Rovaniemi 2014

SISÄLLYS

ALKUSANAT	4
1 MITÄ ON EKOLOGINEN PERINNETIETO?	6
2 EKOLOGINEN PERINNETIETO OSANA KESTÄVÄÄ KEHITYSTÄ	8
3 EKOLOGISEN PERINNETIEDON ULOTTUVUUDET	12
3.1 Holistinen tieto	12
3.2 Dynaaminen tieto	15
3.3. Paikallinen, kulttuuriin sidottu tieto	17
3.4. Kieleen kytketty tieto	22
3.5. Ekologinen perinnetieto resurssien hallinnassa	26
3.6. Ekologisen perinnetiedon kehittyminen ja ympäristönmuutoksiin sopeutuminen	28
4 MIKSI EKOLOGISEN PERINNETIEDON SÄILYTTÄMINEN ON TÄRKEÄÄ?	33
5 EKOLOGISEN PERINNETIEDON SUOJELUUN LIITTYVÄT KANSAINVÄLISET SOPIMUKSET, JULISTUKSET JA LAINSÄÄDÄNTÖ	36
5.1. Kansainväliset sopimukset ja julistukset	37
5.2. Kansalliset lait	42
6 EKOLOGINEN PERINNETIETO ILMASTONMUUTOSTUTKIMUKSESSA	46
7 EKOLOGISEN PERINNETIEDON TUTKIMUSKÄYTÖN JA TALLENTAMISEN EETTISET OHJEET	56
8 KEINOJA EKOLOGISEN PERINNETIEDON SUOJELEMISEKSI JA SÄILYTTÄMISEKSI	62
8.1. Miten säilyttää perinnetiedon elinvoimaisuus?	63
8.2. Immateriaalioikeudet perinnetiedon suojelussa	66
8.3. Perinnetiedon suojelun, säilyttämisen ja edistämisen toimenpiteitä arktisella alueella	72
LOPUKSI	80

ALKUSANAT

Tämä kirja on toteutettu osana ”Ekologinen perinnetieto Suomen Saamelaisalueella” –hanketta, jonka tavoitteena on edistää saamelaisen ekologisen perinnetiedon säilymistä ja tähän tietoon pohjautuvaa luonnonmateriaalien kestäväää käyttöä Suomen Saamelaisalueella. Hankkeen keskeisenä tarkoituksena on lisätä tietoutta saamelaisesta perinnetiedosta ja perinteisistä käytännöistä ja vaikuttaa sitä kautta saamelaisia perinteitä kunnioittavaan toimintaan yhteiskunnan eri saroilla. Hanke pohtii ja tuottaa ideoita ja sovellutuksia saamelaisen käsityön käyttöön. Hanke toteutetaan Lapin yliopiston Arktisessa keskuksessa ja taiteiden tiedekunnassa. Hankkeen rahoittajana on EAKR –Euroopan aluekehitysrahasto ja kansallisenä rahoittajana Lapin liitto.

”Ekologinen perinnetieto Suomen Saamelaisalueella” kehittää ekologisen perinnetiedon säilyttämistä ja tallentamista ja etsii ratkaisuja perinnetiedon katoamisen estämiseksi edistäen näin kestäväää kehitystä ja luonnonmateriaalien kestäväää käyttöä Lapissa ja saamelaisten kotiseutualueella. Näihin tavoitteisiin liittyen hanke on tuottanut käsillä olevan Ekologisen Perinnetiedon Käsikirjan viranomaisten, yrittäjien ja suuren yleisön tietoisuuden lisäämiseksi perinnetiedon tärkeydestä kestävään kehityksen edistämisessä ja osana saamelaisen kulttuurin ja käsityön tukemista.

YK:n luonnon monimuotoisuutta koskeva yleissopimus (Biodiversiteettisopimus) velvoittaa valtioita kunnioittamaan, ylläpitämään ja suojelemaan alkuperäiskansojen biologisen monimuotoisuuden suojelemaan ja kestäväää käyttöön liittyväää tietämystä ja käytäntöjä. Erityisesti

arktisilla alueilla perinnetietoa on pyritty käyttämään yhdessä tieteellisen tiedon kanssa arktisen alueen kansoja ja luontoa koskevassa tutkimus- ja suojelutyössä. Tänä päivänä ekologinen perinnetieto on sekä osa alkuperäiskansojen jokapäiväistä elämää, että kestäväää kehitykseen tähtääväää kansainvälistä työtä. Tässä kirjassa käsitellään ekologista perinnetietoa ja sen säilyttämisen haasteita sekä kansainvälisessä, että saamelaisessa yhteydessä. Teos johdattelee lukijan monitahoiseen, paikalliselta globaalille tasolle ulottuvaan aiheeseen. Kirjan aihealue on laaja ja halutessaan lukija voi hakea lisätietoa jokaisen luvun lopussa mainituista lähdeeteoksista.

Käsikirjan ovat toteuttaneet hankkeen vastuullinen vetäjä Elina Helander-Renvall ja tutkija Inkeri Markkula. Tekstin on pääosin laatinut Inkeri Markkula hankkeen vastuullisen vetäjän tukemana koskien kirjan pohdintoja ja muuta sisältöä, erityisesti saamelaisen kulttuurin osalta. Kirjan taitosta, kannesta ja kuvista on vastannut opiskelija Heidi Konttinen. Käsikirja ilmestyy sekä suomeksi että valituin osin myös saamen kielellä.

Esitän kiitokset jokaiselle hankkeessa työskentelevälle henkilölle ja tässä yhteydessä erityisesti niille, jotka ovat myötävaikuttaneet Ekologisen perinnetiedon käsikirjan valmistumiseen.

Haluan myös kiittää hankkeen rahoittajaa Lapin liittoa taloudellisesta ja hankekohtaisesta tuesta. Samoin kiitän Lapin yliopiston Arktista keskusta tähän hankkeeseen kohdistuvasta tuesta.

Rovaniemellä marraskuussa 2014
Elina Helander-Renvall

1 MITÄ ON EKOLOGINEN PERINNETIETO?

Ekologinen perinnetieto (Traditional Ecological Knowledge) on kumulatiivista, sukupolvelta toiselle kulttuurisen siirron kautta siirtyvää tietoa, taitoja, käytäntöjä ja uskomuksia, joiden sisällönä on ihmisten ja muiden elävien olentojen suhde toisiinsa ja ympäristöönsä.¹ Tämä Fikret Berkesin esittämä määritelmä vuodelta 1993 on vakiintunut ekologisen perinnetiedon määritelmäksi erityisesti tutkimuksissa. Jelena Porsanger ja Gunvor Guttorm ovat määritelleet perinteisen tiedon (saameksi árbediehtu) saamelaisesta näkökulmasta käsin. Tämän määritelmän mukaan árbediehtu on saamelaisten kollektiivista viisautta ja taitoja, joita he ovat vuosisatojen ajan käyttäneet elinkeinojensa kehittämiseen. Árbediehtu siirtyy sukupolvelta toiselle suullisessa muodossa sekä käytännön ja kokemuksen kautta, ja tämän sukupolvien jatkumon kautta sitoo yhteen menneen, tämän päivän ja tulevaisuuden”.² Ekologinen perinnetieto on kokemuspäistä tietoa, jota kerätään jatkuvan ympäristön huomioimisen kautta ja joka jaetaan yhteisön jäsenten kesken.

Perinnetieto on luonteeltaan hiljaista tietoa, jota ei usein ole kirjoitetussa muodossa ja jonka yksilö on omaksunut käytännön ja kasvatuksen kautta. Ekologista perinnetietoa on luonnehdittu elämänmittaiseksi kokemukseksi ja havainnoiksi tietyistä ympäristöistä. Vaikka ekologinen perinnetieto on luonteeltaan kollektiivista, yhteisössä syntynyttä ja yhteisöllisissä prosesseissa kumuloitunutta tietoa, voi se sisältää myös yksilöllisiä ulottuvuuksia, joihin vaikuttavat

esimerkiksi tiedonhaltijan sukupuoli, ammatti, luonnossa liikkumisen aktiivisuus ja paikallisuus. Saamelaisten kestävä kehityksen ohjelman mukaan ekologisen perinnetiedon lähtökohtana on ”luonnon yksilöity tuntemus ja sen käyttäytymisen ennustettavuus ja näistä lähtökohdista elinkeinojen ja toimeentulon turvaaminen”.³

Yleisemmin ekologinen perinnetieto on perinnetiedon osa-alue, joka liittyy kiinteästi luontoon ja ympäristöön. Voidaan ajatella, että alkuperäiskansojen perinnetiedosta suuri osa on ekologista perinnetietoa, sillä he elävät kiinteässä suhteessa luontoon ja saavat suuressa määrin elantonsa luontaiselinkeinoista. Ekologinen perinnetieto kuvaa ihmisen ja luonnon välistä yhteyttä ja yhteisöille tärkeitä paikkoja, sekä säätelee ihmisen toimintaa suhteessa ympäröivään luontoon.

Ekologisen perinnetiedon synonyymeinä käytetään toisinaan termejä alkuperäiskansatieto (indigenous knowledge), kokemustieto (practical knowledge, practitioners knowledge) ja ekologinen paikallistieto (local ecological knowledge). Ekologisen paikallistiedon katsotaan yleisesti eroavan perinnetiedosta siinä, että paikallistiedolla ei ole perinnetiedon historiallista ulottuvuutta. Sukupolvien ketjun ja perinteen siirtymisen elementin voidaan katsoa niin ikään puuttuvan kokemustiedon käsitteestä ja sen voidaan nähdä viittaavan enemmän yksilölliseen kuin yhteisölliseen tietoon. Joissakin tutkimuksissa sanan ”perinne” on katsottu tuovan miellelyhtymän muuttumattomasta tiedosta, ja

1 Kts. Berkes 1993

2 Porsanger & Guttorm 2011

3 Saamelaiskäräjät 2006

siksi on vältetty perinnetieto -termin käyttöä. Useissa tutkimuksissa käytetään termiä ”alkuperäiskansatieto” perinnetiedon synonyymina. Alkuperäiskansatiedon voidaan kuitenkin katsoa kuvaavan laajempaa tietokokonaisuutta, ja usein ekologinen perinnetieto määritellään alkuperäiskansatiedon osa-alueeksi.⁴ Myös tässä teoksessa ekologinen perinnetieto katsotaan alkuperäiskansatiedon osa-alueeksi.

Huomionarvoista on, että alkuperäiskansat itse mieltävät perinnetiedon olevan luonteeltaan dynaamista ja muuttuvaa. Ekologinen perinnetieto on alun alkaen kehittynyt osana ympäristöön sopeutumista sekä antamaan vastauksia luonnonolojen asettamiin haasteisiin. Tieto on syntynyt osana käytäntöjä ja testattu käytännössä. Tästä taustasta juontuu tiedon dynaaminen luonne.

Dynaamisen luonteen lisäksi perinnetiedolle ominaista on holistisuus eli kokonaisvaltaisuus. Perinnetieto on kokonaisuus, johon kuuluvat kieli, nimet, luokittelut, rituaalit, resurssien käytön tavat sekä maailmankuva. Alkuperäiskansojen parissa ekologisella perinnetiedolla on tärkeä rooli paikallisen päätöksenteon perustana monilla alueilla, kuten luonnon resurssien käytössä, ruuan hankinnassa ja valmistamisessa, sairauksien hoidossa, luonnon tuntemisessa ja siellä liikkumisessa, ympäristön ja yhteiskunnallisiin muutoksiin sopeutumisessa.⁵

Lähteet:

Berkes, F. 1993. Traditional Ecological Knowledge in Practice. Teoksessa Inglis, J. (toim.) Traditional Ecological Knowledge; Concepts and Cases. Ottawa: Canadian Museum of Nature and the International Development Research Centre, 1–9.

Berkes, F. 2012. Sacred Ecology. Philadelphia: Taylor & Francis. 3. painos.

4 Kts. Berkes 2012

5 International Council for Science (ICSU) 2002

International Council for Science (ICSU) 2002. Science and traditional knowledge. Report from the ICSU Group on Science and Traditional Knowledge. International Council for Science.

Porsanger, J. & Guttorm, G. 2011. Building up the Field of Study and Research on Sami Traditional Knowledge (árbediehtu). Teoksessa Porsanger, J. & Guttorm, G. (toim.) Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics. Dieđut 1/2011. Sámi allaskuvla, 98–125.

Saamelaiskäräjät 2006. Saamelaisten kestävän kehityksen ohjelma.

Piirros: Heidi Konttinen. Tiedonkehräjät. 2014. Piirroksen mallina käytetty kuvaa Kolttasaamelainen kehäämässä. Kansan arkisto https://www.finna.fi/Record/kansa_ah.M011-1164923

© HEIDI KONTTINEN

Tiedonkehräjät. Ekologinen perinnetieto on kumulatiivista, sukupolvelta toiselle siirtyviä tietoa, taitoja ja uskomuksia.

2 EKOLOGINEN PERINNETIETO OSANA KESTÄVÄÄ KEHITYSTÄ

Luonnon havainnointi ja havainnoista oppiminen ovat olleet keskeinen tekijä ihmisyhteisöjen menestymisessä ja sopeutumisessa erilaisiin ympäristöihin. Ihmisen ja luonnon suhdetta sekä luonnonresurssien käyttöä on läpi vuosisatojen tulkittu ja säädelty ekologisen perinteisen tiedon ja käytäntöjen kautta. Kansainvälisessä yhteydessä ekologinen perinnetieto ja tiedon merkitys kestävä kehityksen edistämiseksi tuotiin esiin vuonna 1987, Yhdistyneiden kansakuntien ympäristön ja kehityksen maailmankomission eli Brundtlandin komission julkaistaessa raporttinsa ”Yhteinen tulevaisuutemme”. Raportissa luotiin pohjaa alkuperäiskansojen tiedon kansainväliselle

tunnustamiselle tuomalla esiin, että alkuperäis- ja heimokansat ”ovat säilyttäneet suunnattoman määrän vuosisatojen aikana kerääntynyttä perinnetietoa ja kokemusta, jotka liittävät ihmiskunnan sen muinaisiin alkulähteisiin. Jos ne katoavat, valtaväestö menettää paljon, sillä yhteiskunnalla olisi paljon opittavaa siitä, miten nämä yhteisöt ovat perinteisesti osanneet vaalia kestävästi hyvinvinkin monimutkaisia ekosysteemejä”.⁶

Kesäkuussa 1992 YK:n ympäristö- ja kehityskonferenssissa Rio de Janeirosa avattiin allekirjoitettavaksi YK:n Biologista monimuotoisuutta

6

Kts. World Commission on Environment and Development 1987; Anttonen 1988.

© SAMI KEINÄNEN

koskeva yleissopimus eli Biodiversiteettisopimus. Sopimuksen on vuoteen 2014 mennessä allekirjoittanut 193 maata. Sopimuksen päätavoitteena on kestävä kehityksen periaatteiden mukainen biologisen monimuotoisuuden suojelu, sen osien kestävä käyttö sekä perintöaineksen käytöstä saadun hyödyn oikeudenmukainen ja tasapuolinen jako. Biodiversiteettisopimuksen artikla 8(j) velvoittaa valtioita alkuperäiskansojen ja perinteisiä elinkeinoja harjoittavien paikallisten yhteisöjen perinteisen tiedon suojelemiseen seuraavasti: ”kunkin sopimuspuolen tulee mahdollisuuksien mukaan ja soveltuvin osin kansallisen lainsäädäntönsä mukaisesti kunnioittaa, suojella ja ylläpitää biologisen monimuotoisuuden suojelun ja kestävä käytön kannalta merkittävää alkuperäiskansojen ja perinteisen elämänmuodon omaavien paikallisyhteisöjen tietämystä, innovaatioita ja käytäntöjä sekä edistää ja laajentaa niiden soveltamista tämän tietämyksen, innovaatioiden ja käytäntöjen omistajien luvalla ja myötävaikutuksella sekä rohkaista tämän tietämyksen, innovaatioiden ja käytäntöjen käytöstä saatujen hyötyjen tasapuolista jakamista”. Artikla 8(j):n lisäksi Biodiversiteettisopimuksen artikla 10(c) tähdentää alkuperäiskansojen perinteisten käytäntöjen suojelun tärkeyttä. Artikla kehottaa sopimuksen osapuolia suojelemaan ja edistämään sellaista biologisten resurssien käyttöä, joka liittyy perinteisiin kulttuurisiin käytäntöihin ja joka tukee resurssien suojelua ja kestävä käyttöä. Rion kokouksessa hyväksytty toimintaohjelma Agenda 21 nostaa esiin, että alkuperäiskansat tulisi ottaa mukaan alueitaan koskevaan päätöksentekoon, sillä heillä on merkittävää luontoon liittyvää tietoa ja perinteisiä käytäntöjä. Biodiversiteettisopimus on ensimmäinen kansainvälinen sopimus, joka tunnustaa alkuperäiskansojen oikeudet tietoonsa,

käytäntöihinsä ja innovaatioihinsa.

Suomi ratifoi Biodiversiteettisopimuksen vuonna 1994. Biodiversiteettisopimus edellyttää, että sen toimeenpanemiseksi laaditaan ohjelma, jonka toimeenpanoa seurataan säännöllisesti. Valtioneuvosto teki joulukuussa 2012 periaatepäätöksen Suomen luonnon monimuotoisuuden suojelun ja kestävä käytön kansallisesta strategiasta vuosiksi 2012–2020. ”Luonnon puolesta - ihmisen hyväksi” -nimeä kantavan strategian päätavoite on pysäyttää luonnon monimuotoisuuden köyhtyminen Suomessa vuoteen 2020 mennessä. Strategia korvasi aiemman, vuosia 2006–2016 koskeneen kansallisen strategian.⁷

Suomessa Biodiversiteettisopimuksen alkuperäiskansoja koskevat velvoitteet koskevat saamelaisia, Euroopan Unionin ainutta alkuperäiskansaa. Suomen luonnon monimuotoisuuden suojelun ja kestävä käytön toimintaohjelman yhtenä tavoitteena onkin: ”edistää saamelaisen perinteisen elämäntavan ja kulttuurin sekä sitä ylläpitävän pohjoisen luonnon monimuotoisuuden ylläpitoa ja säilymistä saamelaisten kotiseutualueella”.⁸ Kansallisen strategian ja toimintaohjelman toteutusta ja seuranta edistämään on perustettu biodiversiteettityöryhmä, jonka alaisuudessa on toiminut artikla 8(j):n kansallinen asiantuntijatyöryhmä vuodesta 2009 saakka. Tämänhetkisen asiantuntijatyöryhmän toimintakausi kestää helmikuusta 2013 vuoden 2014 loppuun. Asiantuntijatyöryhmän asettamisen tavoitteena on lisätä tietoisuutta artikla 8(j):stä sekä edistää Suomen luonnon monimuotoisuuden suojelun ja kestävä käytön kansallisen strategian sisältämien, artikla 8(j):tä koskevien tavoitteiden toteutumista.

7 Valtioneuvoston tiedote: <http://valtioneuvosto.fi/ajankoh-taista/tiedotteet/tiedote/fi.jsp?oid=373095>

8 Ympäristöministeriö 2007

Biodiversiteettisopimuksen asettamat velvoitteet ovat edesauttaneet sitä, että alkuperäiskansojen tieto on tänä päivänä jossakin määrin hyväksytty osaksi poliittista päätöksentekoa ja resurssien käytön hallintaa. Perinnetietoa pyritään myös enenevässä määrin käyttämään yhdessä tieteellisen tiedon kanssa tutkimus- ja luonnonsuojelutyössä. Lisäksi erilaisten ratkaisumallien etsiminen globaaleihin ympäristöongelmiin on vauhdittanut ekologisen perinnetiedon merkityksen tunnustamista kansainvälisessä politiikassa ja ympäristötutkimuksen kentällä. Kuten kansainvälisissä sopimuksissa, myös tiedeyhteisöissä on tunnustettu, että laajoja ympäristöongelmia, joita ovat esimerkiksi luonnon monimuotoisuuden väheneminen ja ilmaston lämpeneminen, ei ole mahdollista ratkaista pelkästään luonnontieteen metodein.⁹ Lisäksi ympäristöongelmat ja niiden ratkaisut ovat kytköksissä globaalin tasa-arvon ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden teemoihin. Alkuperäiskansojen tiedon huomioiminen ja sitä kohtaan osoitettu kiinnostus voidaan myös nähdä osana ympäristöpolitiikassa ja ympäristötutkimuksessa tapahtunutta muutosta, joka on saanut länsimaiseen traditioon nojaavat tutkijat etsimään vaihtoehtoisia luonnonkäytön ja luonnonvarojen hallinnan tapoja.

Kestävään kehitykseen pyrkiminen on luonut tarpeen tutkia ihmistä ja yhteisöjä osana ekosysteemejä, ei pelkästään näiden hallitsijoina. Biodiversiteettisopimuksen toteuttamisessa noudatetaan niin kutsuttua ekosysteemilähestymistapa (ecosystem approach), joka tuo alueiden käytön suunnittelun ja luonnonsuojelun lähemmäs alkuperäiskansojen holistista ympäristön käytön ja arvottamisen tapaa. Ekosysteemilähestymistapa on käsite, joka tarkoittaa sellaista resurssien

hallinnan tai arvottamisen tapaa, jossa ekosysteemi ymmärretään kokonaisuutena, eikä sitä rajata tiettyjen tieteellisten tai hallinnollisten kriteerien mukaisesti. Alkuperäiskansojen perinteisessä maailmankuvassa ihminen on nähty osana ekosysteemiä, luonnonympäristön tasa-arvoisena toimijana.

Ekologisen perinnetiedon huomioimista ja sen merkityksen tunnustamista on edesauttanut myös se seikka, että alkuperäiskansat asuvat useilla niistä alueista maapallolla, jotka ovat luonnon monimuotoisuuden säilyttämisen kannalta merkittävässä asemassa. YK:n kestävän kehityksen komissio esitti vuonna 2002 arvion, jonka mukaan alkuperäiskansat huolehtivat 80 prosentista maapallon biologisesta monimuotoisuudesta perinteisesti käyttämillään mailla, vaikka he asuttavat vain 20 prosenttia maapallon maa-alasta.¹⁰ Maapallon luonnon monimuotoisuuden keskuk-sia, erityisesti Amazonin, Keski-Afrikan ja Aasian sademetsiä, asuttavat alkuperäiskansat, joiden luonnon käyttö ja resurssien hallinta perustuu pääosin perinnetiedolle. Maapallon metsistä noin 11 prosenttia arvioidaan olevan yhteisöllisessä omistuksessa. Alkuperäiskansojen näkökulmasta heidän asemansa tunnustaminen luonnon monimuotoisuuden ylläpitäjinä ja joissakin tapauksissa myös sen luoja, on ensiarvoisen tärkeää. Alkuperäiskansat jäävät edelleen marginaalin päätöksenteossa, myös kestävää kehitystä ja heitä itseään koskevassa. Alkuperäiskansat ovat esimerkiksi ilmastoneuvotteluissa vaatineet suurempaa roolia YK:n REDD -ohjelman suunnittelussa.¹¹ REDD -ohjelma pyrkii kehitysmaissa tapahtuvan metsäkadon ja metsien kunnan heikkene-misen aiheuttamien kasvihuonekaasupäästöjen

9 Kts. esim. Wookey 2007; Helander-Renvall & Markkula 2011

10 UN Commission on Sustainable Development 2002

11 Virtanen ym. 2014

vähentämiseen, ja ohjelmaa toteutetaan alkupe-
räiskansojen asuttamilla alueilla.

Viime vuosikymmenien ympäristöpolitiikassa kansainvälinen huomio on kohdistunut maapal-
lon pohjoisille alueille otsonikerroksen ohene-
misen, ravintoketjuissa rikastuvien raskasmetallien
aiheuttamien ongelmien sekä erityisesti ilmaston
lämpenemisen ja sen seurausten vuoksi. Arkti-
nen alue on monien ympäristömuutosten
indikaattorialue, missä maailmanlaajuisten il-
miöiden, kuten ilmaston lämpenemisen ja kau-
kokulkeutuvien saasteiden vaikutukset näkyvät
selvästi.¹² Arktinen luonto: karibut, jääkarhut ja
kutistuva merijää, on noussut ilmaston lämpene-
misen symboliksi. Arktisilla alueilla konkretisoi-
tuvat ympäristöongelmat ovat osaltaan nostaneet
näiden alueiden alkuperäiskansojen tiedon ym-
päristönsuojelun ja tutkimuksen kenttään. Il-
mastonmuutos vaikuttaa jo nyt pohjoisten alku-
peräiskansojen jokapäiväiseen elämään, ja heidän
havaintonsa arktisessa ympäristössä tapahtuvista
muutoksista ovat osoittautuneet arvokkaiksi ja
huomionarvoisiksi.

Lähteet:

- Anttonen, K. 1988. Yhteinen tulevaisuutemme. Helsinki:
Ympäristöministeriö.
- Arctic Climate Impact Assessment 2005. Impacts of a Warming Arctic.
Arctic Climate Impact Assessment. Cambridge: Cambridge univer-
sity press.
- Helander-Renvall, E. & Markkula, I. 2011. Luonnon monimuotoisuus
ja saamelaiset. Biologista monimuotoisuutta koskevan artikla
8(j):n toimeenpanoa tukeva selvitys Suomen Saamelaisalueella.
Suomen ympäristö 12. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Johnsen, K. I., Alftan, B., Hislop, L., Skaalvik, J. F. (toim.) 2010. Protec-
ting Arctic Biodiversity. United Nations Environment Programme,
GRID-Arendal, www.grida.no
- UN Comission on Sustainable Development 2002. Dialogue paper by
indigenous peoples. World Summit on Sustainable Development.
http://www.treatycouncil.org/new_page_5244111.htm
- Virtanen, P.K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. 2014. Johdanto: Mo-
dernit ja muuttuvat alkuperäiskansat. Teoksessa Virtanen, P.K.,
Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (toim.) Alkuperäiskansat tämän
päivän maailmassa. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura,
9–30.
- World Comission on Environment and Development 1987. Our com-
mon future. Oxford: Oxford University Press.
- Wookey, P.A. 2007. Climate change and biodiversity in the Arctic-Nor-
dic perspectives. Polar Research 26: 96–103.
- Ympäristöministeriö 2007. Luonnon puolesta, ihmisen hyväk-
si. Suomen luonnon monimuotoisuuden ja kestävän käytön
strategia ja toimintaohjelma. Suomen ympäristö. Helsinki:
Ympäristöministeriö.
- Kuva: Sami Keinänen. 2007. Welcome to Lapland!
<https://www.flickr.com/photos/sami73/857994868>

3 EKOLOGISEN PERINNETIEDON ULOTTUVUUDET

YK:n Ympäristöohjelma UNEP määrittelee ekologiselle perinnetiedolle kolme ulottuvuutta: paikallinen, kulttuurinen ja ajallinen ulottuvuus. Ekologinen perinnetieto välittää ja heijastaa kulttuurisia arvoja, välittyy sukupolvelta toiselle, sopeutuu ajan kuluessa muutoksiin sekä kuvaa elämää ja olosuhteita tietyssä maantieteellisessä paikassa. Biodiversiteettisopimuksen sihteeristön määritelmässä perinnetietoon katsotaan kuuluvaksi tarinat, laulut, folklore, sanonnat, kulttuuriset arvot, uskomukset, yhteisökäytänteet, rituaalit, paikalliskieli ja elinkeinon harjoittamisen muodot. Luonnon monimuotoisuuteen liittyvän perinteisen tiedon katsotaan ilmenevän erityisesti ympäristönkäytön hallinnassa ja elinkeinoissa.

EKOLOGINEN PERINNETIETO ON:

- ◇ Käytännönläheistä
- ◇ Holistista eli kokonaisvaltaista
- ◇ Kytköksissä luontaiselinkeinoihin
- ◇ Dynaamista
- ◇ Vuorovaikutuksellisessa suhteessa / yhteydessä sosiaaliseen, henkiseen ja ekologiseen ympäristöön
- ◇ Tärkeää muutokseen sopeutumisen ja selviytymisen kannalta
- ◇ Vahvimmillaan kulttuurisessa ja kielellisessä yhteydessään
- ◇ Paikallista ja tiettyyn kulttuuriin sidottua
- ◇ Tärkeää kestäväen kehityksen ja luonnonsuojelun kannalta
- ◇ Osa paikallisia resurssien hallinnan käytäntöjä

Ekologinen perinnetieto voidaan jakaa seuraaviin osa-alueisiin: 1) Paikallinen tieto eläimistä, kasveista ja ympäristöstä sekä näiden välisistä vuorovaikutuksista; 2) Resurssien käytön ja hallinnan keinot ja tavat; 3) Sosiaaliset instituutiot; 4) Maailmankuva, johon kuuluvat niin uskomukset kuin moraaliset ja eettiset säännöt ja arvot, jotka ohjaavat resurssien käyttöä ja ihmisen luontosuhdetta.¹³

3.1 Holistinen tieto

Ekologinen perinnetieto on luonteeltaan holistista eli kokonaisvaltaista. Siksi aiemmin mainittuja tiedon osa-alueita ei ole aina mahdollista tai tarkoituksenmukaista toisistaan erottaa. Käytännöt, joiden osana perinnetieto syntyy ja säilyy, sisältävät usein kaikki yllä mainituista perinnetiedon osa-alueista. Perinnetiedon tutkiminen ja suojeleminen edellyttääkin monien eri näkökohtien huomioonottamista.

Holistisessa maailmankuvassa ihminen ja hänen ympäristönsä ovat erottamattomat ja ihminen on vuorovaikutuksellisessa suhteessa ympäröivään luontoon ja sosiaaliseen kenttään. Näin on myös perinteisessä saamelaisessa maailmankuvassa: ihminen on osa luontoa, ei sen hallitsija. Holistisuus perinnetiedon kontekstissa tarkoittaa myös sitä, että kieli, kulttuuri, käytännöt, tavat, tarinat, myytit ja sosiaaliset järjestelmät ovat yhtä

13 Berkes 2012

samaa kokonaisuutta. Ne ovat toisistaan riippuvaisia. Esimerkiksi saamelaisessa porotaloudessa tapahtuvat muutokset heijastuvat monien käsityöläisten mahdollisuuksiin harjoittaa ammattiaan, sillä suuri osa käsitöiden materiaaleista tulee porotaloudesta. Tietyn elinkeinon loppuminen voi johtaa kielellisten ilmaisujen ja sanojen katoamiseen: esimerkiksi saamelaisten hylkeenpyynnin loppuminen johti elinkeinon liittyvän terminologian unohtumiseen.¹⁴ Tiettyjen elinympäristöjen tai lajien kadotessa voi hävitä niihin sidottu elinkeino tai kokonainen kulttuuri. Esimerkiksi inuittien kulttuuri ja elinkeinot ovat

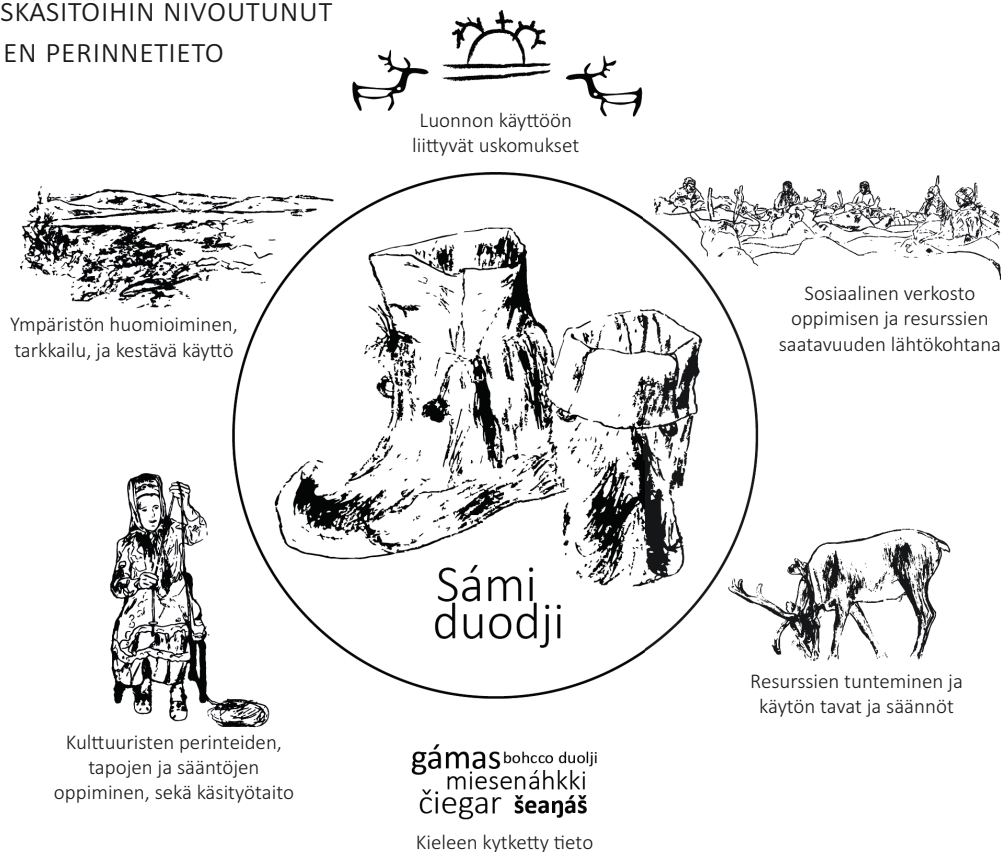
14 Jernsletten 1997

vahvasti sidoksissa jäähän: jää antaa mahdollisuuden ja vapauden kulkea paikasta toiseen; on edellytys metsästykselle, ja tarjoaa näin ruokaa, vaatteita ja työkaluja sekä pitää yllä koiravaljakoilla kulkemisen kulttuuria ja monimuotoista kielellistä terminologiaa.¹⁵

Holistisuus ilmenee esimerkiksi saamenkäsityön, duodjin, tekemisessä. Saamenkäsityössä yhdistyvät luonnon ja ympäristön resurssien ja niihin liittyvän tavanomaisen oikeuden tuntemus, kulttuurisen identiteetin ylläpitäminen, sekä sukupolvien välinen vuorovaikutus. Perinteisesti käsityöläisen on tunnettava paikallinen luonto ja

15 Gearheard ym. 2013

SAAMELAISKÄSITÖIHIN NIVOUTUNUT EKOLOGINEN PERINNETIETO

käsitöissä käytettävien luonnonmateriaalien, esimerkiksi tunturikoivun ja pajun, kasvu- ja keruupaikat, keruuajankohdat, sekä keruupaikkojen käyttöön liittyvä paikallinen tapaoikeus. Myös kestävän käytön rajat on tunnettava. Saamelainen käsityö on muiden luontaiselinkeinojen tapaan vuorovaikutusta luonnon kanssa. Vuorovaikutus näkyy materiaalien hankintaan liittyvien seikkojen lisäksi käsitöiden koristelussa: värit ja koristelut ilmentävät saamelaista luontoa ja vuodenaikojen erityispiirteitä. Duodjin tekijälle sosiaaliset suhteet paikalliseen yhteisöön ovat tärkeitä: suhteiden kautta ja osallistumalla poroerotuksiin käsityöläinen saa hyviä raaka-aineita

töihinsä. Käsityö ilmentää monella tavalla siihen liittyviä sosiaalisia ja kulttuurillisia merkityksiä, esimerkiksi saamenpuvusta voi nähdä kantajansa kotipaikan, siviilisäädyn ja varallisuuden. Lisäksi käsityö on väline, jonka kautta siirretään ja opetetaan kulttuuria nuoremmille. Käsityötaito siirtyy käytännön ja sukupolvien vuorovaikutuksen kautta, ja käsitöitä tehdessä välitetään kulttuurisia arvoja, ajatusmaailmaa ja filosofiaa. Käsityön tekemiseen voi kytkeytyä myös kokemus omasta identiteetistä osana yhteisöä.

© HEIDI KONTINEN

ESIMERKKEJÄ ELÄINTEN NAHKOJEN KÄYTÖSTÄ SAAMELAISESSA KÄSITYÖSSÄ

Eläinten nahat ovat olleet kautta aikojen tärkeä saamelaisten vaatteiden, laukkujen, pussien ja hihnojen valmistusmateriaali. Porontaljan (bohcco duollji), poron koipinahan (gámas), poron kallonahan (gállu = kallo) ja vasannahan (miesenáhkki) käyttö on runsasta saamelaisessa käsityössä, mutta on paljon muitakin nahkoja, joita on perinteisesti hyödynnetty ja joiden tuntemus ja käsittelytaito ovat entisinä aikoina kuuluneet saamelaisen käsityöntekijän osaamisalueeseen. Tänä päivänä monia nahkoja ei enää käytetä, koska erityyppisten asusteiden käyttäminen ja valmistaminen on vähentynyt, ja koska useiden eläinlajien metsästäminen on rajoitettua tai kokonaan kiellettyä. Lisäksi monet eläinlajit ovat harvinaistuneet.

njuvččanáhkki

Saamelaisilla on laaja sanasto sekä eläinten käyttäytymisestä, ulkonäöstä ja ympäristöstä, että eläinten käytöstä raaka-aineena. Koltat ovat käyttäneet joutsenten räpylöitä pussien valmistamisessa.

SANASTOA:

bohcco duolji = porontalja. Nahasta valmistetaan poronnahkapeskejä, esimerkiksi 'varáhatbeaska'lla tarkoitetaan täysikäisen poron nahasta tehtyä käytöpeskiä.

miesenáhkki = vasannahka. Valmistetaan turkkeja ja umpiturkkeja 'peskejä', päähineitä, kinttaita ja muita asusteita. Kahvi- ja suolapusseja tehtiin poron parkkinahasta, sisnasta (saam. sisti) ja lisäksi siihen voitiin käyttää vasan koipinahkaa.

gámas = koipinahka. Poron koipinahasta valmistetaan esim. kenkiä, säpikkäitä, koipihousuja ja kinttaita.

sávzzanáhkki = lampaannahka. Lampaan nahasta on aikaisemmin ommeltu turkkeja, lasten kenkiä ja peittoja; lampaan koipinahoista on tehty laukkuja ja pusseja; nykyään esimerkiksi valmistetaan lampaannahkatossuja myyntiin.

vierccanáhkki = pässannahka. Villavasta nahasta voidaan ommella peitto, saameksi roavgu.

lábbánáhkki = karitsan talja. Ennen vanhaan tehtiin karitsan nahasta turkki vauvaikäisille lapsille; karitsan tai vasannahalla vuorataan koltamiesten talvilakki.

gáiccanáhkki = vuohannahka. Käytetään vieläkin asusteiden valmistukseen ja siitä voi ommella myös laukkuja.

gusanáhkki = lehmannahka. Nykyään käytetään esim. laukkujen valmistukseen ja kesäkenkien (saam. čázehat) pohjana.

beatnatnáhkki = koirannahka. Käytetty talviasusteiden tuki- tai lisäosana.

njoammilnáhkki = jäniksen nahka. Käytetty lasten tynnyjen valmistukseen.

riebannáhkki = ketunnahka. Nahasta ommeltiin karvalakkeja ja käytettiin lasten jalkapeitteenä; käytetään koltamiesten ja myös naisten talvilakin valmistuksessa lakin turkisreunuksena.

geatkináhkki = ahmannahka. Ennen vanhaan tehtiin esimerkiksi ns. sieppuri, kaulan ympäri menevä puin (hartiasuoja), ahman tai karhun nahasta.

njálanáhkki = naalannahka. Valmistettiin lakkeja ja pikkulasten jalkapeitteitä.

neahtináhkki = nädännahka. Käytettiin asusteiden päärmeenä.

buoidatnáhkki = kärpännahka. Käytetään esimerkiksi miehen talvilakin valmistamiseen alareunan päärmeenä.

oarrináhkki = oravannahka. Ennen vanhaan tehtiin oravanhännästä kauluri, jonka valmistamiseen tarvittiin monta kymmentä oravan häntää.

guovžžanáhkki = karhuntalja. Nahasta valmistettiin aikaisemmin hartiasuoja 'sieppuri'.

čeavránáhkki = saukannahka. On käytetty Utsjoella päänympäryksenä (vierki) talvilakkiin; saukko on nykyään rauhoitettu, joten saukon nahan tilalle laiteetaan minkin nahkaa tms.

njuorjonáhkki = hylkeannahka. Käytettiin esim. laukkujen, kenkien, asusteiden ja hihnojen valmistamiseen.

gáhkknornáhkki = kaakkurannahka. Nahkaa on käytetty tupakkapusseihin ja muiden pussien valmistamiseen.

doktaganáhkki = kuikannahka. Käytettiin esimerkiksi korupusseihin.

goalsenáhkki = pikkukoskelannahka. Käytettiin esimerkiksi laukkujen koristamiseen tai pienten säilytuspussien valmistamiseen.

njuvččanáhkki = joutsenannahka. Koltilla on esimerkiksi joutsenen räpyläpussi.

guollenáhkki = kalannahka. Valmistetaan raaka-aineksi esimerkiksi laukkujen valmistamiseen.

ealgganáhkki = hirvennahka. Hirvennahasta on tehty esimerkiksi kenkiä, laukkuja ja hihnoja.

3.2 Dynaaminen tieto

Ekologinen perinnetieto on sidoksissa siihen elinkeinoon, jonka harjoittamisessa tiedolla on oleellinen merkitys. Vaikka ympäristön- ja yhteiskunnalliset muutokset ovat vaikuttaneet

monin tavoin luontaiselinkeinoja harjoittavien alkuperäiskansojen elämään, on elinkeinon menestyksellinen harjoittaminen edelleen pitkälti kiinni perinteisistä tiedoista ja taidoista. Esimerkiksi vapaaseen laiduntamiseen perustuvassa poronhoidossa poronhoitajan on tunnettava maasto- ja lumisanasto, tiedettävä lumiolosuhteiden, sademäärien, tuulen suunnan ja voimakkuuden merkitys laidunten kunnan kannalta; perinteisiä käsitöitä tekevän käsityöläisten on materiaalien hankinnassa tunnettava materiaalin käyttötavat, kasvupaikat ja paikallisen kestävyuden asettamat keräämisen rajat; metsästäjien on tunnettava eläinten liikkeet ja maasto, sekä tapaoikeudelliset metsästyspaikat ja kalastajan on tunnettava saalislajien elinkierto ja siihen vaikuttavat tekijät sekä hallittava erilaiset pyyntimenetelmät ja säännöt. Luontaiselinkeinoja ei voi harjoittaa tuntematta luontoa, ja juuri tästä syntyy elinkeinoin kytkeyty ekologinen perinnetieto. Niin kauan kuin luontaiselinkeinot ovat elinvoimaisia, niihin kytkeyty perinnetieto elää tässä ja nyt. Perinnetieto puolestaan vaikuttaa positiivisesti elinkeinon elinvoimaisuuteen: luontaiselinkeinot tukevat perinnetiedon säilymistä, ja perinnetieto tukee elinkeinoja. Ekologisen perinnetiedon säilymisen kannalta on tärkeää, että tietoa voidaan soveltaa käytännössä ja sitä kautta ylläpitää perinnetiedon dynaamista luonnetta.¹⁶

Eläminen luonnossa ja luonnosta vaatii paikallisten erityispiirteiden tuntemusta ja perusteellista tietoa ympäristöstä. Jatkuva ympäristön havainnointi kehittää ja tuottaa uutta tietoa. Saamelaisilla ja muilla arktisilla alkuperäiskansoilla perinnetiedolla on ollut keskeinen rooli selviytymisessä resurssiltaan niukoilla ja ilmastoltaan ankarilla alueilla, joille tyypillistä on sekä

vuodenaikojen, että vuosien välinen voimakas vaihtelu säätiloissa ja luonnon olosuhteissa. Perinteinen tieto on auttanut alkuperäiskansoja sopeutumaan muutoksiin ja antamaan toimintavalmiuksia äkillisten kriisitilanteiden ja muutosten edessä.

Esimerkkinä sopeutumisesta voidaan käyttää saamelaista poronhoitoa, joka on historian saatossa kohdannut monia muutoksia. Suomessa porosaamelaisen kulttuurin suurin muutos tapahtui 1852 Norjan ja Venäjän ja 1889 Venäjän ja Ruotsin välisten rajasulkujen seurauksena, jolloin perinteinen jutaminen Jäämerelle estettiin. Lisäksi poronhoidossa tapahtui äkillinen tekninen muutos 1960-luvun alussa, kun moottorikelkka otettiin laajasti käyttöön. Pohjoisimmissa Lapissa poronhoito on myös mukautunut tunturimittarin ja hallamittarin aiheuttamiin metsätuhoihin. Tänä päivänä yksi suurimmista sopeutumisen haasteista on ilmastonmuutos. Ilmastonmuutos lisää poikkeuksellisten sääolojen esiintymistiheyttä ja vaikuttaa sitä kautta porolaidunten kuntoon ja riittävyteen. Äkilliset muutokset ja kriisitilanteet kuten laidunten talvinen jäätyminen, tulevat aiempaa tavallisemmiksi. Muutokset sääoloissa eivät kuitenkaan ole uusi asia pohjoisissa oloissa eläville poronhoitajille, ja vaihteleviin olosuhteisiin alun alkaen sopeutunut poronhoito pitää sisällään monia selviytymisen keinoja. Monet näistä selviytymiskeinoista ovat säilyneet perinnetiedon muodossa. Tieto poikkeusvuosien olosuhteista ja selviämisen keinoista onkin erityisen tärkeää poronhoidon tulevaisuutta ajatellen. Poronhoitajien ilmastonmuutokseen liittyvä tieto ja heidän käyttämänsä sopeutumisen strategiat ovat olleet monien tutkimusten

kohteena.¹⁷

Sekä pidempiaikaisiin, että äkillisiin muutoksiin ja niihin sopeutumiseen liittyvät käytännöt, keinot ja tieto on tärkeää siirtää tuleville sukupolville. Sopeutumisen käytännöt pitävät sisällään muun muassa paimennusstrategian valintaan, laidunkiertoa ja porolauman sisäiseen dynamiikkaan liittyviä seikkoja, joilla on alueelliset erityispiirteensä. Vanhat poromiehet ovat elämänsä aikana nähneet paljon hyvin erilaisia vuosia, kohdanneet konkreettisesti omassa ympäristössään pahoja katovuosia ja selvinneet niistä. Näistä kokemuksista opitulle tiedolle, ympäristön asettamissa rajoissa, on myös rakentunut nykyinen tapa harjoittaa poronhoitoa. Sopeutumisen käytännöissä yhdistyvät vuosikymmenten kokemus ja uudemmat innovaatiot. Näin ollen ekologinen perinnetieto voidaan nähdä myös ympäristönmuutosten havainnoinnin ja muutoksiin sopeutumisen käytäntönä ja toimintaprosessina.

Vaikka ilmasto ja poronhoidon toimintaympäristö muuttuvat, tietyt asiat ja toiminnan tavat säilyvät muuttumattomina. Esimerkkinä tästä toimii utsjokelaisen poromiehen kuvaus poron käyttäytymisestä:

“Poroillahan on kuitenkin ne omat tavat, vaikka maailma kuinka muuttuisi. Poron tavat ei muutu. Ne menevät samoista paikoista, joista ovat tuhansien vuosien ajan kulkeneet jokien yli.”¹⁸

Muutoksista huolimatta myös saamelaisen poroelinkeinoon liittyvä rikas poronhoito- ja paikannimisanasto on vielä käytössä monilla poronhoitoalueilla.

17 Kts. esim. Heikkinen 2002; Tyler ym. 2007; Vuojala-Magga ym. 2011

18 Saijets & Helander-Renvall 2009, pohjoissaamesta suomentanut Saijets.

3.3. Paikallinen, kulttuuriin sidottu tieto

Ekologinen perinnetieto on kumuloitunutta tietoa tietyn maantieteellisen alueen eläimistä, kasveista, topografiasta, ilmastosta ja muista luonnonolosuhteista, vuorovaikutuksista sekä näissä tapahtuneista muutoksista. Usein tieto on yksityiskohtaisinta sellaisten lajien, ilmiöiden ja luonnonolojen kohdalla, jotka ovat merkityksellisiä alueen yhteisöjen elinkeinoille ja kulttuurille. Paikallisille yhteisöille erityisen merkittäviä lajeja kutsutaan kulttuurisiksi avainlajeiksi.¹⁹ Avainlajeihin liittyy runsaasta perinteistä tietämystä, ja ne esiintyvät usein tarinoissa, lauluissa tai muissa kulttuurin ilmaisissa. Esimerkiksi saamelaisilla on hyvin paljon yksityiskohtaista tietoa kulttuurisen avainlajinsa poron käyttäytymisestä ja biologiasta sekä oma kasvupaikkoihin ja ulkoihin piirteisiin perustuva luokittelunsa jäkälille ja poron ravintokasveille.²⁰ Tenonjoen saamelaisilla on paljon tietoa Tenonjoen ekosysteemistä, lohien biologiasta, levinneisyydestä, lisääntymisalueista ja pyyntitavoista.

Perinnetiedon monet ulottuvuudet ovat seurausta luonnonympäristöjen, lajien ja luonnon monimuotoisuudesta. Usein saman kulttuurin sisältä löytyy monia erilaisia paikallisia tai perheen sisäisiä traditioita ja tietoja, jotka voivat olla tiettyyn rajattuun paikkaan liittyviä tai perheen tai suvun omiin käytäntöihin kytkettyjä. Traditiot, tieto ja arkiset toiminnot kiinnittävät ihmisen siihen maantieteellisen paikkaan, jossa hän elää. Tämä ihmisen suhde omaan paikkaansa ilmenee kulttuuriympäristössä.

19 Kts. Cristancho & Vining 2004

20 Esim. Inga 2008

Ympäristöministeriön ja Museoviraston laatimassa käsitelystyksessä kulttuuriympäristö määritellään seuraavasti: ”Kulttuuriympäristö on yleiskäsite. Sillä tarkoitetaan ympäristöä, jonka ominaispiirteet ilmentävät kulttuurin vaiheita sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta. Kulttuuriympäristöön liittyy myös ihmisen suhde ympäristöönsä ennen ja nyt; sille annetut merkitykset, tulkinnat ja sen erilaiset nimeämiset. Tarkemmin kulttuuriympäristöä voidaan kuvata käsitteillä kulttuurimaisema ja rakennettu kulttuuriympäristö. Kulttuuriympäristöön kuuluvat myös muinaisjäännökset ja perinnebiotoopit.”²¹

Saamelaiset ovat perinteisesti jättäneet itsestään vain vähän merkkejä ympäristöön, eikä saamelaisessa maisemassa juuri ole rakennuksia ja muita pysyviä elementtejä. Siksi saamelaisessa kulttuurimaisemassa ovat tärkeitä juuri maisemaan liittyvät merkitykset, tarinat, paikannimet ja suullinen perinne, jotka ilmentävät ja ovat osa ympäröivää luontoa. Kulttuurin ulkopuoliselle saamelainen kulttuurimaisema saattaa näyttäytyä luonnonmaisemana, jossa ei ole näkyviä

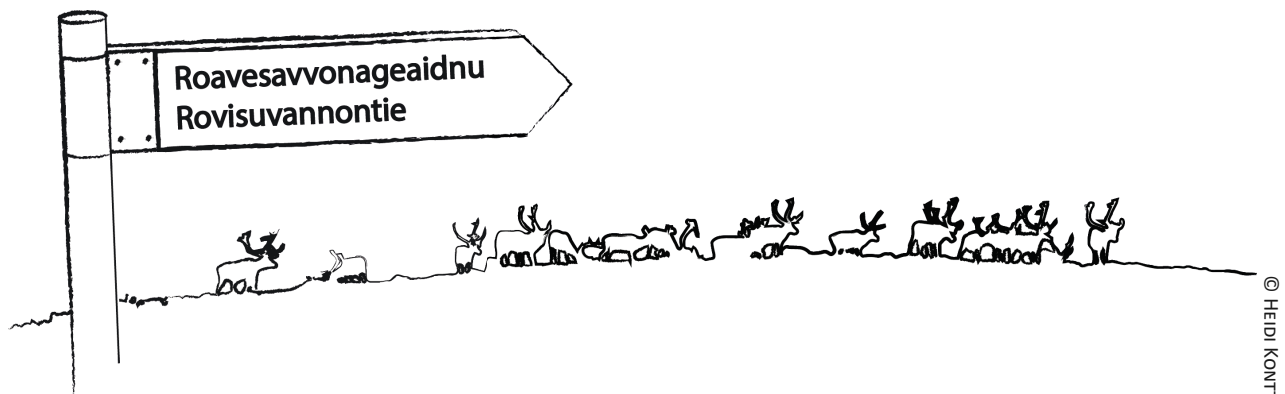
21 Kulttuuriympäristön ja korjausrakentamisen käsitteitä
http://www.rakennusperinto.fi/kulttuuriymparisto/kasitteisto/fi_FI/Kasitteisto/

jälkiä ihmisen toimista tai läsnäolosta.

”Saamelainen kulttuuriympäristö on kokonaisuus, jossa on osia niin immateriaalisesta kuin materiaalisestakin. Erityisen tärkeä on kulttuurimaiseman immateriaali taso, jota olen kuvannut henkiseksi tai näkymättömäksi kulttuuriympäristöksi. Tarkoitan sillä suullista perinnettä, joka antaa maisemalle ja ympäristölle merkityksen. Suullisella perinteellä tarkoitan paikkoihin ja alueisiin liittyviä tarinoita, muisteluksia, paikannimiä ja yleensä perinnetietoa paikkojen ja alueiden käytöstä. Niiden avulla ympäristön tunnistaa omaksi ja tutuksi.” (Päivi Magga)²²

Oleellista saamelaisessa kulttuurimaisemassa on siihen punoutunut tieto: kuka alueita käyttää, milloin ja miten, milloin joen voi turvallisesti ylittää, mistä hillaa voi kerätä kuivana kesänä ja mitkä ovat alueiden ja resurssien käytön rajat, missä sijaitsevat pyhät paikat, eläinten kulkureitit, laidunalueet, millainen on alueiden käytön historia. Kulttuuriympäristöön liittyvät tarinat tekevät maiseman eläväksi.

22 Magga 2007

Maiseman tarina. Saamelainen kulttuuriympäristö kätkee sisäänsä sekä aineellista että aineetonta kulttuuriperintöä. Paikannimet voivat sisältää vihjeitä paikan luonteesta ja asemasta saamelaisyhteisössä.

TENON VERKKOKALASTUKSESTA

Tenon lohen merkityksestä paikallisille on kirjallisuudessa merkintöjä 1500-luvulta lähtien. Perinteitä ja perinteistä tietoa liittyy erityisesti verkkokalastukseen. Verkkokalastuksella on aikaisemmin ollut hyvin suuri merkitys Tenon kalastuksessa, mutta nykyään sen merkitys on huomattavasti vähentynyt ainakin siinä mielessä, että nuoret eivät enää opi tai harjoita perinteistä verkkokalastusta. Saamen kielestä löytyy vanhoja patosanoja, mikä on yhtenä todisteena siitä, että patoaminen (saam. buođđun) on pitkään käytössä ollut kalastuskeino. Ennen vanhaan Tenoa pyydettiin poikkipadolla (saam. rastábuođđu), mutta sen käyttäminen kiellettiin Suomessa 1873. Silloin kiellettiin myös kulleppynti (saam. goldin) ja tuulastus (saam. duhásteapmi). Poikkipadolla pyynti edellytti osallistujia monista taloista ja kylistä. Tunnetuin poikkipato on ollut Nuorppiniemen pato Outakosken kylässä. Nykyisin vielä käytössä olevat padot ovat nk. potkupatoja. Kulleppynnissä käytettiin kahta poikittaista poikkipatoa, joiden välissä pyydettiin isolla ajoverkolla ja nuotalla. Tuulastus puolestaan tapahtui siten, että veneen etukokkapuuhun kiinnitettiin kahva, jonka päähän asetettiin parila. Raudasta tehdyssä parilassa (saam. bárral) pidettiin tulta ja sen valossa kalojen pyynti oli mahdollista. Kaloja pisteltiin ahraimella (saam. hársset). Nuottaus (saam. nuohttun) rajoitetulla alueella ja pyynti seisovalla verkolla (saam. njággofierbmi) ovat kulkutuksen (ajoverkkokalastus; saam. golgadeapmi) ja padon pitämisen lisäksi edelleen sallittuja Tenolla. Nykyään kulkutus tapahtuu kevätkesällä jäiden lähdon jälkeen kun isot nousulohet saapuvat Tenoon. Kulkutusverkko lasketaan veneestä veteen ja vene lipuu rantaa pitkin. Seisova verkko puolestaan asetetaan esimerkiksi kivien tai niemien alapuolelle.²³

---

23 Kts. Helander-Renvall 2013 b; Helander 1985

PYHÄT PAIKAT

Saamelaisessa kulttuurimaisemassa on monia pyhiä elementtejä. Usein ympäristöstään erotuvat, jollakin tapaa erityiset luonnonmuodostelmat ovat saaneet pyhiä merkityksiä. Maisemallisesta ja näkyvästä pyhästä paikasta voidaan mainita esimerkkinä Inarin Ukonsaari. Toiset pyhistä paikoista taas ovat sellaisia, että ne voi tuntea vain paikan pyhydestä tietoinen henkilö. Nämä pyhät paikat sulautuvat maisemaan ja niihin liitetyt merkitykset ovat symbolisia, näkymättömiä.²⁴ Pyhyyteen liittyviä merkityksiä on Saamelaisalueella esimerkiksi tuntureilla, järvillä, lähteillä ja uhrikivillä eli seidoilla. Saamelaisten pyhät paikat ovat paikkoja, joihin on liittynyt rituaalista toimintaa, sekä paikkoja joissa ihminen on lähestynyt jumalaa tai henkiä.²⁵ Saamelaisten pyhät paikat sijaitsevat usein siellä missä harjoitetaan poronhoitoa, kalastusta ja metsästystä, ja monet nykypäivänä arkinasina pitämämme toimet ovat entisinä aikoina sisältäneet pyhiä merkityksiä. Pyhillä paikoilla on voitu myös kokea yhteyttä esi-isiin.

Perinteiseen saamelaiseen uskomusmaailmaan kuului käsitys, että ympäröivää luontoa asuttivat monentyypiset olennot, jotka pystyivät kommunikoidaan ihmisen kanssa. Tärkeitä kommunikoinnin kohteita olivat erityisesti seidat:

”Seidat koettiin olennoiksi, joiden kanssa voitiin kommunikoida ja tehdä sopimuksia. Ne olivat myös vastuussa antamistaan lupauksista ja niitä voitiin vahingoittaa.[...] Kerrotaan, että ne saattoivat kommunikoida ihmisten kanssa muun muassa liikehtimällä tai muuttumalla raskaammiksi tai kevyemmiksi. [...] Eläimet ja seidat saattoivat olla vuorovaikutuksessa myös

---

24 Äikäs 2011
25 Äikäs 2011

ilman ihmistä. Näin kävi esimerkiksi silloin, kun eläimet löysivät seitakiven kolosta pesäpaikan tai linnut pesivät vedestä pilkistävällä seidalla.” (Tiina Äikäs)²⁶

Pyhät paikat olivat osa saamelaista luontosuhdetta ja elinkeinoelämää. Seidoilta pyydettiin onnea metsästykseseen ja kalastukseen ja vastavuoroisesti seidalle tuotiin lahjoja tai uhreja: lihaa, kalaa, sarvia, metallia tai kolikoita.²⁷ Vuorovaikutuksellinen suhde pyhiin seitoihin kuvaa hyvin perinteistä saamelaista luontosuhdetta: ihminen ei voi yksin säädellä luonnon toimintaa.

Biodiversiteettisopimuksen asettamat velvoitteet edellyttävät saamelaisten pyhien paikkojen säilyttämistä. Pyhien paikkojen huomioimista maankäytössä painotetaan erityisesti sopimukseen liittyvissä Akwé: Kon -ohjeissa. Lain tasolla saamelaisten pyhiä paikkoja suojelee Suomessa Muinaismuistolaki. Muinaismuistolain suojan piiriin kuuluvat kuitenkin vain ne pyhät paikat, jotka on merkitty muinaismuistoiksi. Tällaisia kohteita ovat esimerkiksi useat seitakivet.

26 Äikäs 2012

27 Näkkäläjärvi 2012

AKWÉ: KON

Akwé: Kon on Biodiversiteettisopimuksen sihteeristön vuonna 2004 julkaisema vapaaehtoinen ohjesäännöstö, joka koskee sellaisten hankkeiden kulttuuristen, ympäristö- ja sosiaalisten vaikutusten arviointia, joita aiotaan toteuttaa alkuperäiskansa- ja paikallisyhteisöjen pyhillä paikoilla ja niiden perinteisesti asuttamilla ja käyttämällä maa- ja vesialueilla. Ohjesäännösten noudattaminen on vapaaehtoisuuteen perustuvaa. Ohjeiden ja niiden soveltamisen katsotaan kuitenkin olevan merkittävässä roolissa Biodiversiteettisopimuksen artikla 8(j):n asettamien velvoitteiden täyttämässä: ohjeiden noudattaminen lisäksi sekä alkuperäiskansojen osallistumista että perinnetiedon integroitumista alueelliseen päätöksentekoon. Metsähallitus testasi ohjeita tiettävästi ensimmäisenä maailmassa Hammastunturin erämaa-alueen hoito- ja käyttösuunnitelman tarkistuksen yhteydessä vuosina 2010-2012.²⁸

---

28 Akwé:Kon -ohjeet: [http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Ymparistohallinnon_ohjeita_OH/OH_12011_Akwe_Kon_ohjeet\(8997\)](http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Ymparistohallinnon_ohjeita_OH/OH_12011_Akwe_Kon_ohjeet(8997))

© FRANCIS JOY

Kirkkopahta seita Muoniossa. Saamelaisten pyhä paikka joka on yhä käytössä tänäkin päivänä.

SAAMELAISTEN PERINTEINEN USKOMUSMAAILMA

Saamelaisten vanhasta uskomusjärjestelmästä shamanismista on paljon tietoa kirjallisuudessa. Suuri osa tästä on pappien kartoittamaa tietämystä tai siihen pohjautuvaa perehtyneisyyttä. Saamelaisen shamanismin historian vaiheista puuttuu kuitenkin saamelaisten oma analyysi. Pentikäinen toteaa, että shamanismi koostuu ”toisiinsa integroituneista uskomuksista (mytologia), käytänteistä (riiteistä) ja niiden pohjana olevista eepisistä traditioista (folklore)”.²⁹ Saamelaisten perinteisessä uskonnossa keskeisinä näyttäytyvät noita sekä rumpu ja siihen piirretty uskomusmaailma. Monet jumalhenget, pyhät paikat, henkieläimet, rituaalit, tarinat ja joit antavat tarkan kuvan siitä, minkälainen saamelaisten muinaisusko on ollut ja osittain yhä on. Saamelaisten uskomusperinteet ovat läheisesti sidoksissa myös ympäröivään luontoon ja ekologiseen ajatteluun. Monissa saamelaisissa uskomuskäytännöissä ja arkisissa konteksteissa ilmenee pyhän kokemista.

SANASTOA:

áiligas = pyhä, pyhä alue; Utsjoen alueella on kolme Ailigas-nimistä pyhää tunturia.

áldá = pyhä paikka, (esim.tunturi; kalliopiirosalue). Sana esiintyy monissa paikannimissä.

bassi = yleisnimitys pyhä, palvonnan kohde; käytetty esim. paikannimissä ja käsitteissä. Karigasniemessä löytyy Bassejohka (Pyhäjoki).

beaivi = aurinko, yksi tärkeimmistä jumalhengistä

boaššu = kodan perällä oleva pyhä alue ”posio”, rummun säilytyspaikka

Diermmes; Áddjá = ukko, ukkosen jumala

goavddis = rumpu, noidan varuste; pyhä kulttiesine, jota säilytettiin ja suojeltiin kodan perällä olevalla pyhällä paikalla.

gievvut = käyttäytyä kuin transsissa, olla ekstaasin asiasteessa; jámálgit = pyörtyä, mennä transsiin

goahti = kota. Kota on pyhä siinä mielessä, että siellä asuvat naispuoliset jumalhenget Sáráhká (Luomisakka), Uksáhká (Oviakka) ja Juksáhká (Jousiakka) sekä kodan perällä Boaššoáhká, posioakka, joka vartioi kodan pyhiä menoja ja esineitä. Kodassa säilytetään rumpua ja pidetään joitain uhri- tai kulttimeinoja. Myös kodan pihapiiri kuuluu perhekohtaiseen kulttialueeseen.

noaidi = noita, uskonnollinen johtaja; **boranoaidi** = paha noita; **girdi noaidi** = lentävä noita

noaidástallat = harjoittaa noituutta

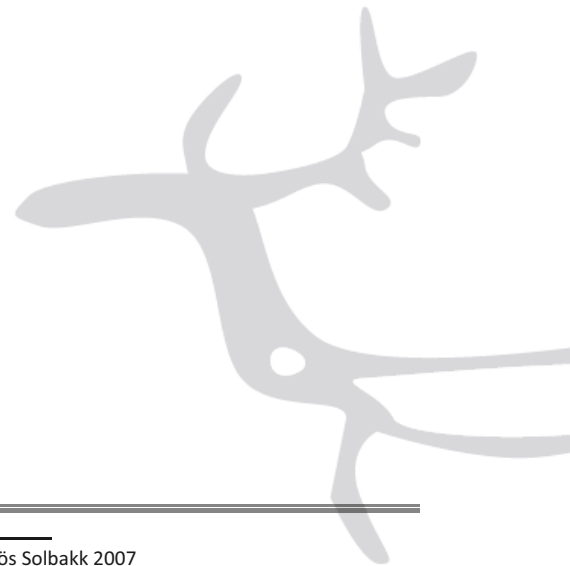
noaidesarvvis = noidan peurahärkä, noidan toinen minä, apuhenki

noaidevuohhta = shamanismi, noituus, noidan käytänteet

Sáráhká = kodassa tulisijan lähellä oleva naispuolinen jumalhenki, kodin suojelija, synnyttämisen henki

sieidi = puusta tehty seita, kiviseita, palvomispaikka. Seita-sana on tavallinen paikannimissä.

Monet pyhistä paikoista sijaitsevat kotipaikan (goahti ja sen piha-alue) ulkopuolella ja kuuluvat paikallisen yhteisön uskontoimitusten ja pyhyden piiriin. Pohjoisessa seidoille on osoitettu kunnioitusta nykypäiviin asti.³⁰

PYHÄT PAIKAT JA LUONNONSUOJELU

Pyhiä paikkoja pidetään yhtenä vanhimmista luonnonsuojelun muodoista.³¹ Pyhinä pidettyjä alueita on eri puolilla maapalloa jätetty paikallisten ihmisten toimesta koskemattomiksi, tai ihmistoiminta alueilla on ollut tarkoin säädeltyä. Esimerkiksi pyhinä pidetyistä metsistä ei ole saanut hakata puita. Pyhien paikkojen merkitystä luonnon monimuotoisuuden säilyttäjinä on viime vuosikymmeninä tutkittu luonnonsuojelubiologien toimesta ja monet ympäristön- ja luonnonsuojelun kentällä toimivat järjestöt ovat aloittaneet ohjelmia pyhien paikkojen ja luonnonsuojelun välisten kytkösten selvittämiseksi sekä pyhien paikkojen suojelemiseksi.³² Osa maapallon lukuisista pyhistä paikoista sijaitsee jo suojelluilla alueilla, mutta monet ovat jääneet virallisen luonnonsuojeluverkoston ulkopuolelle. Näillä pyhillä luonnonpaikoilla on tärkeä rooli luonnon monimuotoisuuden säilyttäjinä maailmanlaajuisesti.³³ Pyhien paikkojen kontekstissa alkuperäiskansojen luontoa koskevat käsitykset ja toimintatavat voivat edistää luonnon suojeluun liittyviä ohjelmia. Erityisesti pyhien metsien merkitystä luonnon monimuotoisuuden säilyttäjinä on tutkittu eri puolilla Aasiaa ja Afrikkaa.³⁴ Kansainvälinen luonnonsuojeluliitto IUCN ja YK:n kasvatustiede- ja kulttuurijärjestö toimittivat vuonna 2008 pyhien paikkojen suojelun ohjeet, jotka on suunnattu erityisesti luonnonsuojelualueiden hallinnassa työskenteleville viranomaisille.³⁵

Arktisella alueella pyhien paikkojen suojelua on edistänyt Arktisen Neuvoston Arktisen alueen kasviton ja eläimistön suojelun työryhmä CAFF, joka yhdes- sä Pohjoisen Venäjän alkuperäiskansojen yhdistyksen (Russian Association of Indigenous Peoples of the North) ja Arktisten alkuperäiskansojen sihteeristön (Indigenous Peoples' Secretariat, IPS) kanssa kartoitti

alkuperäiskansojen pyhiä paikkoja ja niiden suojelua Siperiassa ja Venäjän itäosissa.³⁶

Kansainvälisen luonnonsuojeluliiton (IUCN) Delos-hanke pyrkii kartoittamaan teollisuusmaissa sijaitsevia pyhiä luonnonpaikkoja ja edistämään niiden suojelua sekä lisäämään tietämystä pyhistä paikoista ja niiden yhteydestä luonnonsuojelun. Myös Suomi on mukana hankkeen toiminnassa. Hanke on julkaissut muuan muassa Euroopan pyhiä paikkoja ja niiden suojelua käsittelevän kirjan, jossa on mukana myös saamelaiden näkökulma pyhien paikkojen suojeluun.³⁷

3.4. Kieleen kytketty tieto

Kieli ja perinnetieto ovat sidoksissa toisiinsa. Perinteinen tietämys säilyy ja välittyy kielen kautta, ja perinnetieto on vahvimmillaan kulttuurisessa ja kielellisessä kontekstissaan. Esimerkkinä ekologisen perinnetiedon ja kielen yhteydestä toimii saamelaisten laaja lumisanasto. Pelkästään lunta kuvaavia sanoja on saamen kielessä kolmisen sataa ja lumisanasto voidaan jakaa useisiin eri kategorioihin, jotka kuvaavat muun muassa lumen määrän ja lumipeitteen ajallista ja alueellista vaihtelua, lumen koostumusta ja lumella kulkemiseen ja laidunnusolosuhteisiin liittyviä seikkoja. Toisena esimerkkinä rikkaasta luontosanastosta voidaan mainita Alaskan St. Lawrencen saarella asuvien yu'pik inuittien yksityiskoh- tainen mursujen käyttäytymistä kuvaava sanasto, jonka mursuja tutkineet biologit havaitsivat olevan heidän käyttämänsä tieteellistä terminologiaa huomattavasti laajempi.³⁸

---

31 Dudley ym. 2005

32 Esim. WWF: <http://worldwildlife.org/initiatives/sacred-earth-faiths-for-conservation>; UNESCO: <http://whc.unesco.org/en/religious-sacred-heritage/>; UNEP: http://www.unep-wcmc.org/indigenous-and-community-conserved-areas_263.html

33 Dudley ym. 2009

34 Kts. Indonesia: Wadley & Colfer 2004; Kiina: Anderson ym. 2005; Mosambik: Virtanen 2002; Intia: Jamir & Pandey 2003

35 Wild & McLeod 2008

---

36 CAFF-raportti: <http://library.arcticportal.org/1302/1/Technical-Rep-no.-11.pdf>

37 Mallarch ym. 2012

38 Couzin 2007

Kieli ja luonnon monimuotoisuutta koskeva tieto yhdistyvät paikallisissa ja kansanomaisissa eliöiden ja ilmiöiden luokitteluisa. Saamen kielessä on eri maanpinnanmuodostelmille, sää- ja luonnonolosuhteille laaja ja tarkka terminologiansa. Esimerkiksi kalastuskulttuurissa kaloihin ja vesistöihin liittyvä terminologia on rikas. Poronhoito- ja metsästyskulttuurissa maaston ominaisuuksiin ja pinnanmuotoihin sekä lumeen ja jäljittämiseen liittyvä sanasto on monimuotoinen. Poroja luokitellaan hyvin tarkasti korvamerkkien, iän, sukupuolen, sarvien, ulkomuodon, luonteen ja käyttäytymisen perusteella.³⁹ Suotyypeille on omat kategoriansa, sillä suot ovat tärkeitä porojen lautumina.⁴⁰ Aikaisemmin saamelaiset kaikilla alueilla käyttivät lääkekasveja ja niiden nimet ja käyttö olivat heille tuttuja.⁴¹ Saamenkielessä on ollut myös rikas hylkeenpyyntisanasto, jonka laajuus on verrattavissa poronhoitosanastoon. Hylkeenpyynnin menetettyä merkityksensä, tämä merisaamelaisille tärkeä terminologia on kokonaan unohtunut.⁴²

---

39 Kts. Magga 2006

40 Kts. Näkkäläjärvi 2013

41 Qvistad 1932

42 Jernsletten 1997

KIELELLISEN JA BIOLOGISEN MONIMUOTOISUUDEN YHTEYS

Ensimmäiset ekologista perinnetietoa koskevat tutkimukset 1950–60 -luvuilla käsittelivät kansanomaista eliöiden luokittelua, eli perinteisiä luontoon liittyviä kielellisiä kategorioita.⁴³ Kulttuurisen, kielellisen ja biologisen monimuotoisuuden yhteys ja päällekkäisyys on ollut lukuisten tutkimusten kohteena 1990-luvun alusta lähtien. Yhteyksiä on tarkasteltu sekä globaalissa että paikallisessa mittakaavassa ja havaittu, että useilla maapallon alueilla, joiden biodiversiteetti on rikas, puhutaan useita paikallisia ja heimokieliä. Lisäksi on todennettu, että kehittyneempien selkärankaisten ja kukkakasvien monimuotoisuus globaalilla tasolla on monin paikoin päällekkäistä kielellisen monimuotoisuuden kanssa.⁴⁴

On mahdollista, että kielellinen rikkaus on syntynyt ihmisen ja ympäristön koevoluution tuloksena: monimuotoisessa ympäristössä on syntynyt useita etnoekologisia lokeroita, sekä tietynlaisia luonnonpiirteitä ja eliöitä kuvaavia kielellisiä eriytyksiä. Biodiversiteettisopimuksen toteuttamisen kannalta kulttuurisen ja biologisen monimuotoisuuden suhde ja yhteydet ovat tärkeitä, sillä sopimuksen tavoitteena on suojella sekä biologista monimuotoisuutta, että luonnon monimuotoisuuden kytkeytynyttä kulttuurista rikkautta.

Luonnon monimuotoisuuden ja kielellisen ja kulttuurisen rikkauden väliset kytkökset ovat vahvimpia trooppisilla alueilla, mutta niitä on havaittu myös esimerkiksi Pohjois-Amerikassa. Coloradon ylätasangoilla, missä elää 24 eri alkuperäiskansojen heimoyhteisöä, ja jossa puhutaan kymmentä eri intiaanikieltä, kotoperäisten lajien määrä on suuri ja biodiversiteetti rikas.⁴⁵

---

43 Berkes 2012

44 Gorenflo ym. 2012

45 Nabhan ym. 2002

SAAMENKIELEN LUMITERMINOLOGIA

Pohjoisen maat ovat suurimman osan vuodesta lumen peittämiä. Talvella porot etsivät ensisijaisesti jäkälää lumen alta. Lumiaikaan saamenkielen käsite guoh-tun viittaa laidunolosuhteisiin ja porojen mahdollisuuteen saada ruokaa lumen läpi; buorre guoh-tun = hyvät laidunolosuhteet; lumen kaivaminen on helppoa poroille. Lumipeite koostuu rakenteeltaan (esim. šeaŋáš), kovuudeltaan (esim. čearga), paksuudeltaan (esim. skálvi) ja kosteudeltaan (esim. sievlla) erilaisista kerroksista. Lumi on jatkuvassa muutostilassa. Se esimerkiksi lähtee liikkeelle tuulen vaikutuksesta ja muodostaa kovaksi pakattuja nietoksia, saameksi čearga. Lumen muodostumiseen ja porojen kaivamisolosuhteisiin vaikuttavat myös maastolliset tekijät, joiden tunteminen on myös tärkeää poronhoitajalle.

LUMISANASTOA:

muohta = lumi (yleissana); luotkko muohta on pehmeä lumi; jäkälän kaivaminen helppoa.

vahca = uusi, kevyt lumi

cuoŋu = hanki, kova, kantava lumipeite, muodostuu keväällä pakkasöinä; jäkälän kaivaminen mahdollista, joten porot siirtyvät muille alueille. Cuoŋu voi olla niin kova, että poroilta ei siinä kulkemisesta jää jälkiä.

ceavvi = hanki, kovettunut ja kantava lumikuori keväällä. Ceavvi muodostuu rankkojen kovien lumisateiden seurauksena; jäkälän kaivaminen vaikeaa. Sään lämmitessä ceavvi voi muuttua pehmeäksi ja märeksi lumeksi, saameksi sievlla.

sievlla = märkä, upottava kevät lumi; porojen siirtäminen vaikeutuu.

čiegar = porojen talvikaivospaikka, kovaksi kaivettu ja poljettu lumialue, jossa useita kaivukuoppia, kaivukuoppa on saameksi suovdŋi.

oppas = umpilumi, syvä lumi, koskematon lumi. Oppas muuttuu čiegar -lumeksi kun porot kaivavat ja polkevat sitä. Oppas voi kovalla tuulella muuttua nietokseksi, saameksi čearga.

čearga = nietos, kova, kantava lumikinos; poroille vaikeat kaivamisolosuhteet.

moarri = ei-kantava, kovahko lumipeite, murtuessaan teräväreunainen; porot välttävät tällaista lumipeitettä.

šeaŋáš = raemainen, painava lumikerros; ravinnon saatavuus helppoa.

skálvi = korkea, isohko lumikinos

skárta = jäkälää peittävä jääkerros lumen alla; poroille vaikeat kaivamisolosuhteet. Bodne-skárta on maanpinnan jääkerros; tällainen jääkerros laajoilla alueilla aiheuttaa suuria ongelmia paikalliselle poronhoidolle.⁴⁶

46 Kts. Jernsletten 1997; Riseth ym. 2011

Poronhoitajille on muodostunut laaja sanasto lumesta, sillä porojen ravinnonsaanti on riippuvainen lumiolosuhteista.

SAAMELAISET PAIKANNIMET

Paikannimet kuvaavat usein ihmisen ja luonnon suhdetta, ja ovat siten ekologisen perinnetiedon osa-alue. Paikannimet voivat viitata maastoon ja luonnon muodostelmiin, paikan käyttöön ja sen asukkaisiin tai paikan pyhyteen. Paikkoja on myös pyhitetty eläimille: poroon liittyvä nimistö on yleistä saamelaisalueella ja linnuista korppi esiintyy usein paikannimissä. Korpin on uskottu olevan yhteydessä jumaliin.⁴⁷ Paikkoja on nimetty myös kasvien, kuten saamelaiskulttuurissa tärkeän yrtin, väinönputken, mukaan. Inarin alueella merkittävä osa paikoista on nimetty eri kalalajien mukaan, mikä kertoo kalastuskulttuurin tärkeydestä alueella.⁴⁸ Saamelaiset ovat perinteisesti antaneet nimen sellaisille paikoille, jotka olivat tärkeitä yksilön tai yhteisön kannalta.⁴⁹ Paikannimet voivat kertoa paljon kulttuurin menneisyydestä ja ovat avain paikan ja sitä asuttaneiden ihmisten historiaan. Paikannimet viittaavat toisinaan myös historiallisiin tapahtumiin.

Alunperin saamelaiset paikannimet ovat siirtyneet sukupolvelta toiselle suullisena perinteenä. Systemaattisesti saamelaisia paikannimiä on koottu 1960-luvulta lähtien, ja nimiperinne on vaihtumassa kirjalliseksi.⁵⁰ Alkuperäisten paikannimien kerääminen, tallentaminen ja vaaliminen tärkeää niiden historiallisten ja kulttuuristen merkitysten vuoksi:

”Paikannimet ja alueen asutushistoria kulkevat käsi kädessä: paikannimien historiaa voidaan jäljittää kun tunnetaan alueen asutushistoriaa ja toisaalta paikannimien avulla voidaan jäljittää alueen asutushistoriaa. Tietyn alueen eri

asukasryhmät ja niiden saapuminen alueille jättävät jälkensä paikannimistöön. Inarijärven alueella alkuperäinen nimi on usein ollut inarinsaamenkielinen, josta se on käännetty pohjoissaamenkieliseksi. Viimeisin vaihe on paikannimen vääntyminen suomeksi usein siinä muodossa kuin miltä se lausuttuna kuulostaa. Tässä vaiheessa nimen alkuperäinen merkitys häviää. Kieli muuttuu kuitenkin aikojen kuluessa. Paikannimien kielimatkalaiset, joita ei enää alkuperäisessä kielessä tunnisteta, antavat kuitenkin viitteitä vanhasta kielestä. Alkuperäiset paikannimet tulisi säilyttää ja vanhaa paikannimistöä tulisi vaalia. Paikannimet kertovat meille omasta historiastamme.” (Ilmari Mattus)⁵¹

51 Mattus 2007

Merkityskartta. Paikannimet voivat kertoa paljon kulttuurin menneisyydestä ja ovat avain paikan ja sitä asuttaneiden ihmisten historiaan.

47 Vuolab-Lohi 2013; Mattus 2007
48 Mattus 2007
49 Vuolab-Lohi 2013
50 Vuolab-Lohi 2013

3.5. Ekologinen perinnetieto resurssien hallinnassa

Ekologisen perinnetiedon tutkimuksessa paikallisen ja yhteisöllisen resurssien hallinnan tutkiminen on ollut keskeisellä sijalla.⁵² Paikallisten yhteisöjen resurssien hallinnan tavat ovat tulleet myös osaksi kansainvälistä luonnonsuojelun kenttää viime vuosikymmeninä. Monet tärkeimmistä luonnonsuojelun parissa työskentelevistä järjestöistä (esim. IUCN, WWF, World Conservation Congress, World Conservation Union ja World Commission on Protected Areas) ovat tunnustaneet alkuperäiskansojen oikeuden osallistua luonnonsuojelualueiden hallintaan. Tämä voidaan nähdä osana globaalin luonnonsuojelun ”uutta mallia” tai ”uutta paradigmaa”, jossa huomioidaan alkuperäiskansojen oikeudet ja heidän perinteinen tietonsa ja tuetaan niitä. Uusi malli on osaltaan syntynyt alkuperäiskansojen kansainvälisten oikeuksien vahvistumisen seurauksena ja vastauksena aiempien vuosikymmenten luonnonsuojelupolitiikkaan, jonka seurauksena alkuperäiskansat useissa tapauksissa menettivät osittain tai kokonaan asuttamansa maa-alueet ja siten mahdollisuudet kulttuurinsa harjoittamiseen.⁵³

Alkuperäiskansojen rooli resurssien hallinnassa nousi vahvasti esiin YK:n ympäristö- ja kehityskonferenssissa Rio de Janeirossa. Toimintaohjelma Agenda 21 painottaa, että alkuperäiskansat tulisi ottaa mukaan alueitaan koskevaan päätöksentekoon, sillä heillä on merkittävää luontoon liittyvää tietoa ja perinteisiä käytäntöjä. Biodiversiteettisopimus velvoittaa allekirjoittajamaita huomioimaan alkuperäiskansojen ja paikallisten

yhteisöjen perinteisen tiedon ja perinteiset resurssien hallinnan tavat alueiden käyttöä koskevissa päätöksissä.

Tapaoikeudet ovat keskeinen paikallisten resurssien hallintaa ohjaava käytäntö monilla alkuperäiskansojen asuttamilla alueilla. Tapaoikeudet ovat normisto, jonka tietty ihmisryhmä on hyväksynyt yhteisönsä säännöksi. Tapaoikeudet ovat paikallista ja yhteisöllistä luonnonresurssien käytön hallintaa; yhteisöllisiä sääntöjä, jotka ohjaavat maankäyttöä, elinkeinojen harjoittamista ja yhteisön toimintaa. Paikallisten tapaoikeuksien huomioiminen on keskeistä Biodiversiteettisopimuksen tavoitteiden toteuttamisessa. Alkuperäiskansojen ja perinteisiä elinkeinoja harjoittavien paikallisten yhteisöjen tapaoikeuksien huomioimista edellytetään myös Akwé: Kon -ohjeissa.⁵⁴

SAAMELAINEN TAPAOIKEUS

Saamelainen tapaoikeus ilmenee saamelaisessa poronhoito-, kalastus- ja keräilyperinteessä. Tapaoikeus on kollektiivista, ja se on olemassa tavallisesti ainoastaan suullisesta muodosta. Tapaoikeuskäsitykset siirtyvät sukupolvelta toiselle käytäntöjen kautta. Tapaoikeuteen kuuluvat oikeuskäsitys ja perinteet, jotka sääntelevät muun muassa alueiden käyttöä. Perinteet ovat tärkeitä oikeuskäsitysten paikallisessa hahmottamisessa ja rajaamisessa: usein tietyn alueen pitkäaikainen ja säännönmukainen käyttö johtaa pysyvän käyttöoikeuden saamiseen. Tapaoikeuksia vahvistetaan usein rakentamalla käyttöalueelle kota tai

52 Berkes 2012
53 Colchester 2004

54 Akwé:Kon -ohjeet: [http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Ymparistohallinnon_ohjeita_OH/OH_12011_Akwe_Kon_ohjeet\(8997\)](http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Ymparistohallinnon_ohjeita_OH/OH_12011_Akwe_Kon_ohjeet(8997))

kammi.⁵⁵

”Se paikka kuuluu sinulle, koska olet sitä käyttänyt ja korjannut siellä satoa. Kaikki se, mitä käytän, on ajatuksissani. Miellän ne paikat omikseni. Paikat, jotka ovat käytetty ennen vanhaan, pitäisivät olla oikeuden pohjana.”
(Informantti Helander-Renvallin Tanan kunnassa tekemässä haastattelututkimuksessa.)⁵⁶

Luonnonresurssien käyttöön liittyvää tapaoikeutta ohjaa saamelaisilla sosiaalinen järjestelmä ja arvojärjestelmä, jossa suvuilla on omat nautinta-alueensa. Saamelaisporonhoitoa harjoitetaan siidoissa, jotka ovat muutaman poroperheen muodostamia sukulaisuuteen perustuvia paimennusyksiköitä. Sukujen käytössä on omat keräilyalueensa sekä kalajärvensä, ja muiden alueille ei tavallisesti mennä. Tapaoikeuksien paikkasidonnaisuus on kuitenkin joustavaa: olosuhteiden muuttuessa sukujen ja siidojen nautinta-alueet ovat voineet muuttua tarpeen vaatiessa tai laidunolosuhteiden mukaan. Siidat voivat myös yhdistyä.⁵⁷ Huonona hillavuotena on mahdollista käydä toisen suvun alueella poimimassa marjoja, jos oman alueen suot ovat kuivia ja niillä on huonosti marjaa.

Yhteisöllisyys on tärkeä osa tapaoikeutta:

”Tapaoikeus koostuu perinteistä ja oikeuskäsityksistä, jotka pohjautuvat paikalliseen perinnetietoon ja perinteisiin käytäntöihin. Perinteet ovatkin tärkeitä palasia, kun oikeuskäsitykset hahmottuvat jossain tietyssä yhteisössä.

Tapaoikeuksiin liittyy kollektiivinen aspekti tarkoittaen, että esimerkiksi jokin kyläyhteisö mieltää joitakin sääntöjä sellaisiksi normeiksi, joita kyläyhteisön jäsenten on noudatettava. Tällä tarkoitetaan sitä, että suuri osa tietyn ryhmän jäsenistä hyväksyy ryhmänsä tapaoikeudet ja noudattaa niitä kutakuinkin säännöllisesti. Tapaoikeudet siis saavat sisäisen voimansa tietyn yhteisön sosiaalisesta miljööstä ja sellaisessa miljöössä tapahtuvan hyväksymisen ja noudattamisen kautta.”⁵⁸

Tapaoikeudet ovat kirjallisten säädösten rinnalla oleva normisto. Tapaoikeuksien suullinen luonne on johtanut siihen, että niitä ei ole hyväksytty tasavertaiseksi normistoksi valtion kirjallisen lainsäädännön rinnalle. Tapaoikeuksia voidaan kuitenkin käyttää neuvotteluissa ja oikeudenkäynneissä ja joissakin tapauksissa tapaoikeuksien sääntöjä on voitu ottaa virallisen lainsäädännön taustaksi tai osaksi.⁵⁹ Norjasta tunnetaan tapaus, jossa tapaoikeus on johtanut viralliseen omistusoikeuteen. Tämä Mustametsän (Svartskog) tapaus koski 116 neliökilometrin aluetta Kåfjordissa. Saamelaiset olivat käyttäneet ja hallinnoineet Mustametsän aluetta ikimuistoisista ajoista lähtien, perinteiseen tietoon ja tapaoikeuksiin perustuen. Alue oli valtion omistuksessa yli sata vuotta kunnes vuonna 2001 paikallinen yhteisö voitti alueen omistusoikeuden ikimuistoihin nautintaoikeuksiin perustuen.⁶⁰

55 Helander-Renvall 2011

56 Kts. Helander-Renvall 2013 a

57 Helander-Renvall 2011

58 Helander-Renvall 2013 a

59 Helander-Renvall 2013 a

60 Eriksen 2008

3.6. Ekologisen perinnetiedon kehittyminen ja ympäristönmuutoksiin sopeutuminen

Berkesin ja Turnerin (2006) mukaan ekologinen perinnetieto kehittyy, muuttuu ja saa uusia kerroksia kahdella tavalla: ekologisen ymmärtämisen kautta sekä kriisitilanteista oppimisessa.⁶¹ He ovat jaotelleet ekologisen perinnetiedon kerrostumiseen ja kehittymiseen liittyvä osa-alueet⁶² seuraavasti:

TIEDON JA KÄYTÄNTÖJEN

KEHITTYMISEN MALLIT

ympäristön ymmärtäminen

kriiseseistä oppiminen

KEHITTYMISEN ELEMENTIT

oppiminen ja havainnot

instituutioden kehittyminen

tiedon kommunikointi

uskomusjärjestelmien kehittyminen

KEHITTYMISEN MEKANISMIT

havainnot ja monitorointi

kokeet, yritykset ja erheet

kielessä ja tarinoissa kulkeva tieto

oppiminen historiasta ja muilta yhteisöiltä

61 Berkes & Turner 2006; Turner & Berkes 2006

62 Muokattu Berkes 2012 mukaan

© PETER NUHENHUIS

Ekologinen ymmärrys syntyy ja kehittyy pitkäaikaisen ympäristön havainnoinnin ja kasautuvan oppimisen, tiedon omaksumisen ja kommunikoinnin kautta:

”Ajan kuluessa, ihmisen elämän kuluessa muiden kokemukset yhdistyvät henkilökohtaiseen tietämykseen ja havaintoihin, kerääntyvät ja kumuloituvat ja näin muodostavat kehittyynyttä tietoa ja viisautta.”⁶³

Esimerkkinä kriisitilanteesta oppimisesta ja perinteisen tiedon ja käytäntöjen kehittymisestä toimii karibujen metsästystä säätelevien normien ja sääntöjen kehittyminen Cree -intiaanien

Perinnetietoa voi soveltaa kestäväan resurssien käytön suunnitteluun, kuten metsästyksen säännöstelyyn.

63 Turner & Berkes 2006

keskuudessa Hudsonin lahdella Kanadassa 1980-luvulla. Tapauksen taustalla olivat 1910-luvun tapahtumat, jotka johtivat karibujen katoamiseen Quebecin ja Ungavan niemimaalta: kiväärien tultua karibuja metsästettiin tehokkaasti, eikä ihmisen ja luonnon suhdetta sääteleviä eettisiä normeja noudatettu uusien metsästystapojen omaksumisen myötä. Seurauksena oli karibujen katoaminen: ne pysyivät poissa Chisasibin Cree-intiaanien alueilta yli 70 vuotta. Yhteisöjen vanhimmat ennustivat karibuiden jonakin päivänä palaavan.

Karibut palasivat talvella 1982/83. Eläinten palattua niitä metsästettiin jälleen runsaasti ja ilman rajoitteita. Karibut pysyivät poissa alueelta koko seuraavan talven. Creet kutsuivat koolle kyläkokouksen. Kylien vanhimmat kertoivat kokouksessa suullisen perinteen muodossa säilyneen tarinan 1910-luvun liikametsästyksestä ja selittivät karibujen katoamisen johtuneen siitä, että perinteisiä metsästystä sääteleviä eettisiä sääntöjä oli rikottu. Vanhimpien mielestä nuoret metsästäjät olivat karibujen nyt palattua toimineet tavalla, joka oli epäkunnioittava eläimiä kohtaan. Vanhimmat painottivat, että karibut palasivat tulevaisuudessa vain jos niitä kohdeltiin kunnioittavasti ja perinteisten eettisten sääntöjen mukaisesti. Vanhempien johdolla sovittiin uusista metsästystä säätelevistä, yhteisössä hyväksytyistä normeista. Kun karibut seuraavan kerran palasivat alueelle, metsästys oli säädeltyä ja noudatti paikallisia normeja.⁶⁴

Tapauksessa kylien vanhimmat sovelsivat suullisessa muodossa kulkenutta perinnettä kriisitilanteessa sillä seurauksella, että karibut palasivat jälleen alueelle ja niiden kannat

vakiintuivat.⁶⁵ Huomionarvoista on, että aiemmista kriiseistä oppiminen, kylien vanhimpien ja heidän tuntemansa perinteen kunnioitus, sekä säännöistä sopiminen paikallistasolla ilman viranomaisten väliintuloa johtivat resurssien käyttöä sääntelevän strategian kehittymiseen.

Ympäristön ymmärtäminen ja kriiseistä oppiminen ovat myös sopeutumisen reunaehtoja. Arctic Climate Impact Assessment (ACIA) -raportin mukaan alkuperäiskansojen sopeutumista ilmastonmuutokseen edesauttavat pitkäaikainen kokemus vaihtelevista arktisista olosuhteista, joustavat käytännöt elinkeinojen harjoittamisessa (esimerkiksi laidunalueiden valinta, metsästykseseen liittyvät käytännöt) sekä resurssien jakamisen etiikka.⁶⁶ Resurssien jakamisen etiikka liittyy kiinteästi tapaoikeuksiin. Tapaoikeudet ovat perinnettiedon tapaan dynaamisia, esimerkiksi sukujen nautinta-alueiden rajoissa ja käyttöoikeuksissa voidaan joustaa tilanteen mukaan: huonoina vuosina ei jätetä pulaan niitä, joiden nautinta-alueet eivät tuota satoa. Monissa tapauksissa yhteiskunnalliset normit ja lait, jotka säätelevät resurssien käyttöä ja alueiden suojelua, asettavat kuitenkin sopeutumiselle ehtoja, joiden sisältöön paikalliset yhteisöt eivät aina pysty vaikuttamaan.⁶⁷

Perinnettiedon potentiaali vastata äkillisiin, yllättäviin ja aiemmin tuntemattomiin muutoksiin tai katastrofeihin voi myös olla rajallinen. Inuittien perinteistä ravintoa ja arktisen alueen saastumista tutkineen Cassadyn (2007) mukaan erityisesti näkymättömät uhat ja muutokset kuten radioaktiivinen säteily, ovat niin radikaaleja ympäristönmuutoksia, että niihin reagoiminen

64 Kts. Berkes & Turner 2006; Berkes 2012

65 Berkes & Turner 2006

66 Huntington & Fox 2005

67 Kts. esim. Tyler ym. 2007

perinnetietoon perustuen on hyvin haasteellista. Tutkijoiden ja perinnetiedon haltijoiden yhteistyö on siksi tärkeää erityisesti ympäristön saastumiseen liittyvissä tapauksissa ja kysymyksissä. Esimerkkinä tutkijoiden ja paikallisten yhteisöjen yhteistyöstä voidaan mainita Alaskan yliopiston ja Alaskan alkuperäiskansojen tiedekomission perinteistä ravintoa, kaukokulkeutuvia saasteita ja raskasmetalleja koskeva tietokanta ”Alaska Traditional Knowledge and Native Foods Database”, johon on koottu laajasti tietoa perinteisistä ruuista, niiden ravintoarvoista ja ravinnon raskasmetallipitoisuuksista eri alueilla, alkuperäiskansojen huolenilmauksia liittyen perinteiseen ravintoon, sekä tietoa lajeista, jotka ovat alkuperäiskansoille taloudellisesti ja kulttuurisesti merkittäviä.⁶⁸

Nopeasti muuttuvassa ympäristössä voidaan tarvita täysin uudenlaista tietämystä, esimerkiksi Kanadassa inuitit ovat alkaneet käyttää satelliittikarttoja apuna jäällä kulkemisessa, sillä ilmaston lämpeneminen on tehnyt perinteiseen tietoon nojaavan jääolosuhteiden ennustamisen hyvin vaikeaksi. Toisaalta ympäristön syvä ymmärtäminen ja perinteinen tietämys voivat auttaa luonnonkatastrofien ennustamisessa ja niistä selviämisessä. YK:n ympäristöohjelma (UNEP) on toteuttanut yhdessä Venäjän pohjoisten alkuperäiskansojen järjestön (RAIPON) kanssa projektin, jossa kerättiin alkuperäiskansojen luonnonkatastrofeihin ja poikkeuksellisiin sääolosuhteisiin, niiden ennustamiseen ja niihin varautumiseen liittyvää tietoa haastatteleamalla poronhoitajia Nenetsiassa ja Kamtsatkassa.⁶⁹ Haastattelujen mukaan poronhoitajat ennustavat myrskyjä, tulivuorenpurkauksia ja muita luonnonmullistuksia erityisesti

eläinten käyttäytymistä tarkkailemalla. Sami Alaskuvlan EALAT -projektissa on kehitetty uusia keinoja ennustaa poikkeuksellisia laidunolosuhteita, kuten laidunten jäätymistä, yhdistämällä poromiesten luontotietoa, esimerkiksi kasvillis- ja lumitietoa, ja tieteellisiä metodeja, kuten kaukokartoitusta ja lämpötilamittauksia.⁷⁰ NASA on aloittanut yhteistyössä EALATin ja muiden toimijoiden kanssa satelliitteihin perustuvan palvelun ”Satellite Rain-On-Snow Detection: A New Climate Change Product” tuottamisen.⁷¹ Palvelun, joka mittaa lumiolosuhteita päivittäin läpi talven, tarkoituksena on auttaa poronhoitajien sopeutumista ilmastonmuutokseen arktisella alueella. Palvelun tietoja käyttämällä poromiehet voivat jatkossa välttää laidunalueita, joiden talvisen jäätyminen riski on suuri, sekä varautua paremmin poikkeuksellisiin sääoloihin.

68 Kts: <http://www.nativeknowledge.org/db/explain/aboutproj.html>

69 Kts: <http://www.grida.no/polar/news/2404.aspx?p=10>

70 Maynard ym. 2011; <http://reindeerherding.org/projects/ealat/>

71 Kts. lisätietoa <http://samas.no/en/node/513>

Lähteet:

- ACIA 2005. Impact of a Warming Arctic: Arctic Climate Impact Assessment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anderson, D. M., Salick, J., Moseley, R.K. & Xiaokun, O. 2005. Conserving the sacred medicine mountains: a vegetation analysis of Tibetan sacred sites in northwest Yunnan. *Biodiversity and Conservation* 14: 3065–3091.
- Berkes, F. 2012. *Sacred Ecology*. Philadelphia: Taylor & Francis. 3. painos.
- Berkes, F. & Turner, N.J. 2006. Knowledge, learning and the evolution of conservation practice for social-ecological system resilience. *Human Ecology* 34:479–494.
- CAFF 2004. The Conservation Value of Sacred Sites of Indigenous People of the Arctic: A Case Study in Northern Russia. CAFF technical report no. 11. <http://library.arcticportal.org/1302/1/Technical-Rep-no.-11.pdf>
- Cassady, J. 2007. A Tundra of Sickness: The Uneasy Relationship between Toxic Waste, TEK, and Cultural Survival. *Arctic Anthropology* 44: 87–97.
- Colchester, M. 2004. Indigenous peoples and resource management. *Environmental Science & Policy* 7: 145–153.
- Couzin, J. 2007. Opening doors to native knowledge. *Science* 315: 1518–1519.
- Cristancho, S. & Vining, J. 2004. Culturally defined Keystone Species. *Human Ecology Review* 11: 153–164.
- Dudley, N., Higgins-Zogib, L. & Mansourian, S. 2005. Beyond Belief - Linking faiths and protected areas for biodiversity conservation. Manchester: WWF International, Alliance of Religions and Conservation.
- Dudley, N., Higgins-Zogib, L. & Mansourian, S. 2009. The Links between Protected Areas, Faiths, and Sacred Natural Sites. *Conservation Biology* 23: 568–577.
- Eriksen, G. 2008. *Alders tids bruk*. Oslo: Fagbokforlaget publishers.
- Gorenflo, J.L., Romaine, S., Mittermeier, R.A. & Walker-Painemilla, K. 2012. Co-occurrence of linguistic and biological diversity in biodiversity hotspots and high biodiversity wilderness areas. *Proceedings for National Academy of Science of United States of America* 109: 8032–8037.
- Heikkinen, H. 2002. Sopeutumisen mallit: Poronhoidon adaptaatio jälkitekolliseen toimintaympäristöön Suomen läntisellä poronhoitoalueella 1980-2000. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Helander, J. 1985. Tenon lohi ja saamelaiskulttuuri. Lappi 4. Saamelaisien ja suomalaisten maa. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy, 105–113.
- Helander-Renvall, E. 2011. Saamelaisien perinnetieto, tapaoikeudet ja biologinen monimuotoisuus. Selvitys Artikla 8(j) työryhmälle.
- Helander-Renvall, E. 2013 a. Saamelainen tapaoikeus. Teoksessa Magga, P. & Ojanlatva, E. (toim.) *Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi museum –Saamelaismuseosäätiö, 132–134.
- Helander-Renvall, E. 2013 b. Tenon kullepyynti osana vanhaa siidajärjestystä. Teoksessa Magga, P. & Ojanlatva, E. (toim.) *Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi museum –Saamelaismuseosäätiö, 135–136.
- Huntington, H. & Fox, S. 2005. The Changing Arctic: Indigenous Perspectives. *Arctic Climate Impact Assessment*: http://www.acia.uaf.edu/PDFs/ACIA_Science_Chapters_Final/ACIA_Ch03_Final.pdf
- Inga, B. 2008. Traditional ecological knowledge among reindeer herders in Northern Sweden. Umeå: Swedish University of Agricultural Studies.
- Jamir, S. A., & Pandey, H.N. 2003. Vascular plant diversity in the sacred groves of Jaintia Hills in northeast India. *Biodiversity and Conservation* 12:1497–1512.
- Jernsletten, N. 1997. Sami Traditional Terminology: Professional Terms Concerning Salmon, Reindeer and Snow. Teoksessa Gaski, H. (toim.) *Sami Culture in a New Era, The Norwegian Sami Experience*. Karasjok: Davvi Girji OS, 86–108.
- Magga, O.H. 2006. Diversity in Saami terminology for reindeer, snow, and ice. *International Social Science Journal* 58: 25–34.
- Magga, P. 2007. Rakennuksia, kotasijoja, muistoja – saamelaista kulttuuriympäristöä inventoimassa. Teoksessa Elo, T. & Magga, P. (toim.) *Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan*. Suomen ympäristö 34. Rovaniemi: Lapin ympäristökeskus, 11–24.
- Mallarch, J-M, Papayannis, T. & Virtanen, R. 2012. (toim.) *The Diversity of Sacred Lands in Europe. Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*. Switzerland: IUCN.
- Mattus, I. 2007. Mitä paikannimet kertovat? Teoksessa Elo, T. & Magga, P. (toim.) *Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan*. Suomen ympäristö 34. Rovaniemi: Lapin ympäristökeskus, 65–75.
- Maynard, N.G., Oskal, A., Turi, J.M., Mathiesen, S.D., Eira, I.M.G., Yurchak, B., Etylin, V. & Gebelein, J. 2011. Impacts of Arctic Climate and Local Use Changes on Reindeer Pastoralism: Indigenous Knowledge and Remote Sensing. Teoksessa Gutman, G. & Reissel, A. (toim.) *Eurasian Arctic Land Cover and Land Use in a Changing Climate*. Lontoo & New York: Springer, 177–207.
- Nabhan, G.P., Pynes, P. & Joe, T. 2002. Safeguarding species, languages, and cultures in the time of diversity loss: from the Colorado Plateau to global hotspots. *Annals of Missouri Botanical Garden* 89:164–75
- Näkkäläjärvä, K. 2012. Greetings from the Saami Parliament. Teoksessa Mallarch, J-M, Papayannis, T. & Virtanen, R. (toim.) *The Diversity of Sacred Lands in Europe. Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative, Inari/Aanaar 2010*. Switzerland: IUCN, 27–33.

- Näkkäljärvi, K. 2013. Jauristunturin poropaimentolaisuutta sekä kulttuurin kehitystä ja tietojärjestelmää vuosina 1930-1995. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pentikäinen, J. 1995. Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Hämeenlinna: Karesto Oy.
- Qvistad, J. 1932. Lappische Heilkunde. Series B, vol. 20. Oslo: H. Aschenhoug, Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning.
- Riseth, J. Å., Tømmervik H., Helander-Renvall, E., Labba, N., Johanson, C., Malnes, E., Bjerke, J.V., Jonsson, C., Pohjola, V., Sarri, L-E., Schanche, A. & Callaghan, T.V. 2011. Sámi traditional ecological knowledge as a guide to science: snow, ice and reindeer pasture facing climate change. *Polar Record* 47:202–217.
- Sajjets, M. & Helander-Renvall, E. 2009. Ihmisen, poron ja luonnon vuorovaikutus. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Solbakk, A. 2007. Noaidevuohta ja álbmotmedisiidna. Sámi Mythology and Folk Medicine. Teoksessa Solbakk, J. T. (toim.) *Arbeviroláš máhttu ja dahkkivuogiatvuohta. Traditional knowledge and copyright*. Karasjok: Sámiopiiija, 15–59.
- Tunón, H. 2004. Traditionell kunskap och lokalsamhällen -artikel 8j i Sverige. <http://www.slu.se/Global/externwebben/centrumbildningar-projekt/centrum-for-biologisk-mangfald/Dokument/publikationer-cbm/cbm-skriftserie/cbm-skriftserie-10-traditionell-kunskap-och-lokalsamhallen.pdf>
- Turner, N.J. & Berkes, F. 2006. Coming to understanding: developing conservation through incremental learning in the Pacific Northwest. *Human ecology* 34:495–513.
- Tyler, N.C.J., Turi, J.M., Sundset, M.A., Strøm Bull, K., Sara, M.N., Reinert, E., Oskal, N., Nellemann, C., McCarthy, J.J., Mathiesen, S.D., Martello, M.L., Magga, O.H., Hovelsrud, G.K., Hanssen-Bauer, I., Eira, N.I., Eira, I.M.G. & Corell, R.W. 2007. Saami reindeer pastoralism under climate change: Applying a generalized framework for vulnerability studies to a sub-arctic social-ecological system. *Global environmental change* 17:191–206.
- Virtanen, P. 2002. The role of customary institutions in the conservation of biodiversity: sacred forests in Mozambique. *Environmental Values* 11:227–241.
- Vuojala-Magga, T., Turunen, M., Ryyppö, T. & Tennberg, M. 2011. Resonance Strategies of Sámi Reindeer Herders in Northernmost Finland during Climatically Extreme Years. *Arctic* 64:227–241.
- Vuolab-Lohi, K. 2013. Paikannimet kertovat ympäristön käytöstä. Teoksessa Magga, P. & Ojanlatva, E. (toim.) *Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi museum –Saamelaismuseosäätiö, 120–121.
- Wadley, R. L., & Colfer, C. J. P. 2004. Sacred forest, hunting, and conservation in West Kalimantan, Indonesia. *Human Ecology* 32:313– 338.
- Wild, R. & McLeod, C. 2008 (toim.) *Sacred Natural Sites: Guidelines for Protected Area Managers*. Switzerland: IUCN.
- Ympäristöministeriö 2011. *Akwé: Kon –ohjeet. Ympäristöhallinnon ohjeita 1/2011*. Helsinki:Ympäristöministeriö.
- Äikäs, T. 2011. Rantakiviltä tuntureille - pyhät paikat saamelaisten rituaalisessa maisemassa. Tornio: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Äikäs, T. 2012. Tupakoivat, laulavat ja liikkuvat kivet. Kommunikointia seitojen kanssa. Teoksessa Lehtola, V-P, Piela, U & Snellman, H. (toim.) *Saamenmaa. Kulttuuritieteellisiä näkökulmia. Kalevalaseuran vuosikirja 91*. Porvoo: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piirros: Heidi Konttinen. Saamelaiskäsitöihin nivoutunut ekologinen perinnetieto. 2014
- Piirros: Heidi Konttinen. Maiseman tarina. 2014. Piirroksessa käytetty mallina kuvaa Welcome to Lapland! Sami Keinänen
- Piirros: Heidi Konttinen. Merkityskartta. 2014
- Kuva: Heidi Konttinen. Joutsen.
- Kuva: Francis Joy.
- Kuva: Elina Helander-Renvall.
- Kuva: Peter Nijenhuis: flickr commons: <https://www.flickr.com/photos/peternijenhuis/>

4 MIKSI EKOLOGISEN PERINNETIEDON SÄILYTTÄMINEN ON TÄRKEÄÄ?

Perinteinen luonnon monimuotoisuuteen liittyvä tietämys on vaarassa heikentyä ja kadota. Vanhojen sukupolvien poistuessa tietoa katoaa konkreettisesti, ja ympäristön sekä elämäntapojen muuttuminen heikentää tietoa vaikeuttaen sen siirtymistä nuoremmille sukupolville. Rauna Triumpf kuvaa kuinka saamenkäsityöhön liittyvien perinteisten tietojen ja taitojen siirtyminen on heikentynyt:

”1970-luvulta eteenpäin on elämän meno muuttunut kiihtyvällä tahdilla. Arvot ovat koventuneet, melkein kaikki mitataan rahassa. Ihmisillä täytyy olla rahaa jos aikoo pärjätä ja rahaa saa tekemällä työtä ja niin moni on sen vuoksi joutunut jättämään kotiseutunsa ja siirtymään työn perässä muualle. Tämä on osaltaan vaikuttanut duodji-taitojen siirtymiseen sukupolvelta toiselle, koska pitkät välimatkat vaikeuttavat yhdessä tekemistä eikä päiväkodeissa ja kouluissa opeteta duodjia.”⁷²

72 Puheenvuoro, Saamelaiskulttuurin suojelu Suomessa –seminaari Levillä 3.12.2010

Saamelaisten kestävän kehityksen ohjelman mukaan:

”Perinteinen tieto säilyy ainoastaan aktiivisessa käytössä. Perinteisen tietämyksen ja osaamisen luonnollinen siirtyminen sukupolvelta toiselle on saamelaisessa yhteisössä viimeisen parinkymmenen vuoden aikana vähentynyt ja vaikeutunut hyvin hälyttävällä tavalla, paikoitellen se on jopa lakannut kokonaan. Tähän vaikuttaa moni syy: suomalainen koulujärjestelmä, koulutiedon arvostaminen perinteisen tiedon edelle, nuorten poismuutto saamelaisalueelta, jolloin suullisen tiedon luonteavat siirtymismahdollisuudet katoavat. Perinteisten elinkeinojen harjoittamisen vaikeutuminen, ammattimaisen metsästyksen ja kalastuksen lähes kokonaan katoaminen saamelaisten kotiseutualueelta ja poronhoidon kamppailu kilpailevien maankäyttömuotojen kanssa johtavat siihen, että saamelaisnuoret eivät halua ryhtyä kannattamattomaksi

Leivänsyrjää valitsemassa. Nuoret saamelaiset joutuvat usein valitsemaan joko suomalaisen tai saamelaisen tiedon ja elinkeinon.

*katsottujen elinkeinojen harjoittajiksi. Tällöin näiden osa-alueiden tietämystä ei nähdä enää tarpeelliseksi oppia. Ja kun yhteys saamelaisalueeseen, perinteisen tietämyksen ytimeen katkeaa, muuttuu sitä koskeva tietämys käsittämättömäksi nipuksi irrallisia toimintoja, tapoja ja uskomuksia, jotka voivat näyttää jopa tarpeettomilta.*⁷³

YK:n Talous- ja sosiaalineuvoston mukaan⁷⁴ ekologisten perinnetiedon säilymistä uhkaavat maailmanlaajuisesti seuraavat seikat:

- ◇ Kulttuurinen assimilaatio
- ◇ Luonnonympäristöjen tuhoutuminen
- ◇ Globalisaatio
- ◇ Alkuperäiskansojen yhteyksien katoaminen perinteisille elinalueille
- ◇ Tiedon siirtymisen estyminen nuorille sukupolville
- ◇ Tiedon väärinkäyttö
- ◇ Alkuperäiskansojen syrjäyttäminen päätöksenteossa ja alkuperäiskansojen perinteisten käytäntöjen, tapojen ja instituutioiden huomiotta jättäminen
- ◇ Nomadisen elämäntavan vaikeutuminen
- ◇ Ilmastonmuutos
- ◇ Urbanisaatio
- ◇ Alkuperäiskansojen kielten katoaminen
- ◇ Yhteisöjen vanhimpien kuolemat
- ◇ Ekologisen perinnetiedon kaupallistaminen
- ◇ Kansallisten poliittisten keinojen heikkous tiedon suojelemiseksi
- ◇ Alkuperäiskansojen perinteisen tiedon merkityksen vähätteleminen
- ◇ Sodat, konfliktit ja köyhyys

Perinteisen ekologisen tietämyksen säilymistä uhkaa myös vähemmistökielten katoaminen.

73 Saamelaiskäräjät 2006
74 ECOSOC 2005

Kaikista maailmassa puhutuista kielistä 50–90 prosenttia arvioidaan olevan vaarassa kadota seuraavan 100 vuoden aikana. Monet näistä kielistä ovat alkuperäiskansojen käyttämiä kieliä.⁷⁵ Esimerkiksi koltansaamea puhuvia henkilöitä on arviolta vain sataviisikymmentä.⁷⁶

Vuorovaikutus ympäröivän luonnon kanssa ja siihen liittyvää perinnetieto ja kielelliset ilmaisut ovat tärkeä osa alkuperäiskansojen kulttuurista identiteettiä. Perinnetieto ja kieli säilyttävät tietoa ympäristöstä ja luonnosta. Luontaiselinkeinojen menestyksellä harjoittaminen ja ekologinen perinnetieto kytkeytyvät yhteen, ja näin ollen perinnetiedon häviämällä voi olla myös taloudellisia vaikutuksia.

Perinnetietoa tulee säilyttää, koska se on itsessään arvokasta ja osa alkuperäiskansakulttuuria. Ekologista perinnetietoa tulee säilyttää ensisijaisesti alkuperäiskansoja itseään varten. Tämän lisäksi ekologisella perinnetiedolla on merkittävä rooli luonnon monimuotoisuuden tutkimisessa, ja se tuo erilaisia näkökantoja ympäristön suojeluun ja luonnonresurssien hallintaan. Erityisesti eristäytyneillä ja luonnonoloiltaan vaativilla alueilla alkuperäiskansojen perinnetieto on osoittautunut kustannustehokkaaksi ja alueellisesti kattavaksi tietolähteeksi tutkimuksissa. Paikalliset ympäristönmuutoksiin liittyvät havainnot ovat tärkeitä muun muassa ilmaston lämpenemisen vaikutuksia selvitetessä. Ekologisen perinnetiedon kadotessa häviää tietoa luonnosta ja erilaisista resurssien hallinnan tavoista, joilla on suuri merkitys paikallisessa ympäristön ja luonnon monimuotoisuuden suojelussa eri puolilla maapalloa.⁷⁷

Perinteisen ekologisen tietämyksen, käytäntöjen

75 Oviedo ym. 2004
76 Seurujärvi-Kari 2014
77 Kts. Oviedo ym. 2004

ja innovaatioiden säilyttäminen on sekä osa kestävä kehitystä, että alkuperäiskansojen henkisen kulttuuriperinnön vaalimista. Alkuperäiskansojen perinteisen tietämyksen vaaliminen kytkeytyy oikeudenmukaisuuteen ja tasa-arvon edistämiseen: perinnetiedon käyttäminen paikallisissa resurssien hallinnassa edellyttää alkuperäiskansojen osallistumista alueelliseen päätöksentekoon. Alkuperäiskansojen marginalisoiminen ja jättäminen päätöksenteon ulkopuolelle puolestaan vaikeuttaa perinteisen tiedon ja käytänteiden säilymistä elinvoimaisina.

KIELTEN UHANALAISSUUS

UNESCO on julkaisussaan (2011) jaotellut kielten uhanalaisuuden kuuteen tasoon:

1. tasolla kielen tila on vakaa: kielen siirtyminen sukupolvelta toiselle ei ole vaarantunut ja kieltä puhuvat kaikki sukupolvet.
2. tasolla kieli on uhanalainen: lapsista suuri osa puhuu kieltä mutta sen käyttäminen rajoittuu vain tiettyihin käyttöaloihin.
3. tasolla kieli on ehdottoman uhanalainen: lapset eivät opi kieltä kotona.
4. tasolla kieli on vakavasti uhanalainen: kieltä puhuvat vain isovanhemmat ja vanhempi sukupolvi, eivätkä nuoremmat välttämättä puhu sitä lapsilleen tai lasten läsnä ollessa, vaikka ymmärtävätkin kieltä.
5. tasolla kieli on kriittisesti uhanalainen: jäljellä on vain ikääntyneitä kielen puhujia.
6. tasolla kieli on kadonnut: puhujia ei enää ole.

Kaikkia Suomessa puhuttavia saamenkieliä voidaan pitää uhanalaisina. Inarinsaamen puhujia on arviolta 250 ja koltansaamen 150. Koltansaame voidaan sijoittaa yllä olevan luokituksen mukaisesti kohtaan neljä: vakavasti uhanalainen; ja inarinsaame joko kohtaan kolme tai kaksi: uhanalainen tai ehdottoman uhanalainen. Myös pohjoissaamea voidaan pitää uhanalaisena, sillä tällä hetkellä suurin osa kielen puhujista asuu kielen luonnollisen käyttöympäristön ulkopuolella.⁷⁸

Lähteet:

- ECOSOC 2005. Report of the International Technical Workshop on Indigenous Traditional Knowledge. International Technical Workshop on Indigenous Traditional Knowledge, Panama City, Panama, United Nations Economic and Social Council.
- Oviedo, G, Gonzales, A. & Maffi, A. 2004. The Importance of Traditional Ecological Knowledge and Ways to Protect It. Teoksessa Twarog, S. & Kapoor, P. (toim.) Protecting and promoting traditional knowledge: systems, national experiences and international dimensions. New York & Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 71–83.
- Saamelaiskäräjät 2006. Saamelaisten kestävän kehityksen ohjelma.
- Seurujärvi-Kari, I. 2014. Saamelaisdiskurssi, kieli ja valta. Alkuperäiskansaidentiteetin rakentaminen. Teoksessa
- Virtanen, P.K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (toim.) Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 55–85.
- Triumf, R. 2010. Saamen käsityö ja sen yhteiskunnalliset haasteet. Esitelmä, Saamelaiskulttuurin suojelu Suomessa -seminaari Levillä 3.12.2010.
- UNESCO 2011. Atlas of the World's languages in Danger. <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/>
- Piirros: Heidi Konttinen. Leivänsyrjää valitsemassa. 2014. Piirroksessa käytetty mallina kuvaa Saamelaislapsia tutustumassa rautatiemuseoon. 1957. Suomen rautatiemuseo. https://museot.finna.fi/Record/musketti_rautatie.M014%3AVR1%3A2811

5 EKOLOGISEN PERINNETIEDON SUOJELUUN LIITTYVÄT KANSAINVÄLISET SOPIMUKSET, JULISTUKSET JA LAINSÄÄDÄNTÖ

Kaksi oikeutta. Lakien, sopimusten ja julistusten säätäminen eri kulttuurien kesken on tasapainottelua molempien osapuolien oikeuskäsitysten ja tapojen välillä.

© HEIDI KONTTINEN

Seuraavassa listataan kansainvälisiä sopimuksia ja julistuksia sekä kansallisia lakeja, jotka suoraan tai välillisesti liittyvät alkuperäiskansojen perinteisen tiedon ja käytäntöjen sekä saamelaisen kulttuurin suojeluun.

5.1. Kansainväliset sopimukset ja julistukset

AGENDA 21

Agenda 21 on YK:n kestävän kehityksen toimintaohjelma, joka hyväksyttiin Rio de Janeirossa vuonna 1992. Ohjelmassa tuodaan esiin, että alkuperäiskansat tulee ottaa mukaan alueitaan koskevaan päätöksentekoon, sillä heillä on merkittävää luontoon liittyvää tietoa ja perinteisiä käytäntöjä.

BIODIVERSITEETTISOPIMUS (1992)

Biodiversiteettisopimusta voidaan pitää merkittävimpänä alkuperäiskansojen perinteisen tiedon suojeluun tähtäävänä, laillisesti sitovana sopimuksena. Sopimuksen on allekirjoittanut valtaosa maailman valtioista (193).

ILO:N SOPIMUS NUMERO 169 (1989)

Maailman työjärjestön ILO:n itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskeva yleissopimus nro 169 edellyttää valtioilta erityistoimia alkuperäiskansojen jäsenten, instituutioiden, omaisuuden, kulttuurien ja ympäristön suojelemiseksi. Perinteisen tiedon suojelun ja resurssien

hallinnan kannalta tärkeä on erityisesti sopimuksen kohta, joka painottaa että ympäristön suojelemisen tulee tapahtua yhteistyössä alkuperäiskansojen yhteisöjen kanssa. Arktisen alueen maista Norja ja Tanska ovat ainoat, jotka ovat ratifioineet sopimuksen. Kaiken kaikkiaan sopimuksen on ratifioinut vain parikymmentä maata (vrt. Biodiversiteettisopimuksen on ratifioinut yli 150 maata). Suomessa sopimuksesta on keskusteltu viimeiset 25 vuotta ja se on kirjattu nykyisen hallituksen tavoitteisiin.

YK: N KANSALAI- JA POLIITTISIA OIKEUKSIA KOSKEVA YLEISSOPIMUS (1966)

YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus eli KP -sopimus velvoittaa osapuolimita turvaamaan vähemmistöjen oikeudet. Sopimuksen 1. artikla takaa kaikille kansoille itsemääräämisoikeuden, jonka nojalla ne määräävät vapaasti poliittisen asennoitumisensa ja harjoittavat vapaasti taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten olojensa kehittämistä. Ihmisoikeuskomitea on vahvistanut, että sopimuksen artikla 1 koskee myös alkuperäiskansoja. Sopimuksen artiklan 27 mukaisesti vähemmistöihin kuuluvilla on oikeus yhdessä muiden ryhmänsä jäsenten kanssa nauttia omasta kulttuuristaan, tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan tai käyttää omaa kieltään.

TALOUDELLISIA, SOSIAALISIA JA SIVISTYKSELLISIÄ OIKEUKSIA KOSKEVAN YLEISSOPIMUKSEN ARTIKLA 1

on samanlainen KP -sopimuksen 1. artiklan kanssa: se takaa kansoille itsemääräämisoikeuden. Sopimuksen artikla 15 takaa jokaiselle oikeuden osallistua kulttuurielämään, nauttia sen eduista sekä nauttia tieteellisten, kirjallisten tai taiteellisten tuotteidensa henkisille ja aineellisille eduille suodusta suojasta.

Suomi ratifioi molemmat sopimukset vuonna 1976.

KANSALLISTEN VÄHEMMISTÖJEN SUOJELUA KOSKEVA PUITESOPIMUS (1995)

Euroopan Neuvoston vähemmistöjen suojelua koskevan puitesopimuksen osapuolet, joihin myös Suomi kuuluu, ovat sitoutuneet suojelemaan kansallisia vähemmistöjään. Sopimuksen 5. artiklan mukaisesti ”sopimuspuolet sitoutuvat edistämään olosuhteita, jotka ovat tarpeellisia, jotta kansallisiin vähemmistöihin kuuluvat henkilöt voivat ylläpitää ja kehittää kulttuuriaan sekä säilyttää identiteettinsä oleelliset perustekijät nimittäin heidän uskontonsa, kielensä, perinnäistapansa ja kulttuuriperintönsä”. Sopimuksen artiklassa 15 sopimusosapuolet ”sitoutuvat luomaan tarpeelliset olosuhteet kansallisiin vähemmistöihin kuuluvien henkilöiden tehokkaalle osallistumiselle kulttuuri-, yhteiskunta- ja talouselämään sekä erityisesti heitä koskeviin julkisiin asioihin”.

SUOMEN EU:N LIITTYMISSOPIMUKSEN PÖYTÄKIRJA NUMERO 3 SAAMELAISISTA

Suomen EU:n liittymissopimuksen lisäpöytäkirja numero 3 käsittelee saamelaisten oikeuksia. Pöytäkirja on osa EU:n perussopimusta eli nk. Lissabonin sopimusta. Pöytäkirja tunnustaa, että Suomella, Norjalla ja Ruotsilla on kansallisen ja kansainvälisen oikeuden nojalla velvoitteita ja sitoumuksia saamelaisia kohtaan. Sopimusosapuolet myös ottavat huomioon, että Suomi, Norja ja Ruotsi ovat sitoutuneet saamelaisten elinkeinojen, kielen, kulttuurin ja elämäntavan säilyttämiseen ja kehittämiseen ja katsovat, että perinteinen saamelaiskulttuuri ja saamelaiselinkeinot ovat riippuvaisia luontaiselinkeinoista, kuten poronhoidosta, saamelaisten perinteisillä asuinalueilla.

YHTEISPOHJOISMAINEN SAAMELAISSOPIMUS

Yhteispohjoismaisen saamelaisopimuksen luonnos valmistui vuonna 2005. Sopimuksesta neuvotellaan edelleen: jatkoneuvottelut alkoivat vuoden 2011 alussa. Osapuolien tavoitteena on neuvottelujen saaminen päätökseen viiden vuoden kuluessa. Saamelaisopimuksen luonnoksen mukaan ”sopimuksen tarkoituksena on vahvistaa ja lujittaa saamelaisten oikeuksia siten, että he voivat säilyttää ja kehittää kieltään, kulttuuriaan, elinkeinojaan ja yhteiskuntaelämänsä niin, että valtionrajat mahdollisimman vähän häiritsevät tätä”.

Saamelaisopimusluonnoksen artikla 31 käsittelee perinteisiä taitoja ja kulttuurinilmauksia:

”Valtioiden tulee kunnioittaa saamelaisten oikeutta hallita perinteisiä taitojaan ja perinteisiä kulttuurinilmauksiaan sekä edistää sitä, että saamelaiset voivat säilyttää ja kehittää sekä välittää niitä tuleville sukupolville. Kun muut kuin saamelaiset käyttävät saamelaiskulttuuria taloudellisesti hyväkseen, tulee valtioiden edistää sitä, että saamelaisilla on mahdollisuus vaikuttaa toimintaan ja saada kohtuullinen osa toiminnan taloudellisesta tuloksesta. Saamelaiskulttuuria tulee suojella sellaisten kulttuuristen ilmaisujen käytöltä, jotka harhaanjohtavalla tavalla näyttävät olevan saamelaista alkuperää. Valtioiden tulee edistää sitä, että saamelaiset perinteiset taidot otetaan huomioon saamelaisten elinoloista päätettäessä.”

UNESCO:N KULTTUURIPERINTÖÄ KOSKEVAT SOPIMUKSET

UNESCO on laatinut useita kulttuuriperinnön suojeluun liittyviä yleissopimuksia ja julistuksia. Vuonna 2001 laadittiin yleismaailmallinen julistus kulttuurisesta monimuotoisuudesta. Julistuksen mukaan: ”Kulttuurisen moninaisuuden puolustaminen on eettisesti välttämätöntä ja erottamaton osa ihmisarvon kunnioittamista. Siihen sisältyy sitoutuminen ihmisoikeuksiin ja perusvapauksiin, erityisesti vähemmistöihin ja alkuperäiskansoihin kuuluvien ihmisten oikeuksiin”. Vuonna 2003 UNESCO:ssa hyväksyttiin immateriaalista kulttuuriperintöä koskeva yleissopimus (Convention for the Protection of Intangible Cultural Heritage). Sopimuksessa alkuperäiskansojen kulttuuriperintö määriteltiin kokonaisvaltaisesti ja oikeudellisesti sitovalla

tavalla ensimmäistä kertaa.⁷⁹ Sopimuksen 2. artiklan mukaan aineeton kulttuuriperintö tarkoittaa ”käytäntöjä, ilmentymiä, ilmaisuja, tietoja, taitoja sekä välineitä, esineitä sekä näihin liittyviä paikkoja, joita yhteisöt, ryhmät, ja joissakin tapauksissa yksilöt, tunnistavat osaksi omaa kulttuuriperintöään”. Sopimuksen määritelmän mukaan aineeton kulttuuriperintö ilmenee ja esiintyy muun muassa suullisen perinteen ja ilmausten parissa, esittävisä taiteissa, sosiaalisen elämän käytännöissä, rituaaleissa ja juhlamenoissa, luontoa ja maailmankaikkeutta koskevassa tiedossa ja näihin liittyvissä tavoissa sekä perinteisissä käsityötaidoissa.

Vuonna 2005 laadittiin yleissopimus kulttuuri-ilmaisujen moninaisuuden suojelemista ja edistämisestä (Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions). Yleissopimuksen tavoitteena on ”edistää ja suojella kulttuurisäilytöiden ja taiteellisten ilmaisukeinojen moninaisuutta, helpottaa kulttuuri-ilmaisujen suojeluun ja edistämiseen tarkoitettujen toimien hyväksymistä sekä kannustaa kulttuurivaihdon laajentamista”.

UNESCOn sopimukset velvoittavat valtioita suojelemaan kulttuuri-ilmaisuja, mutta sopimuksissa ei todeta oikeudenhaltijoita. Alkuperäiskansojen kulttuureja halutaan suojella ihmiskunnan hyödyksi ilman etnistä erottelua, minkä vuoksi sopimukseen on kohdistettu myös kritiikkiä alkuperäiskansojen taholta.⁸⁰

79 Saraviita 2007

80 Nuorgam 2009

KANSAINVÄLINEN KOMITEA IMMATERIAALIOIKEUKSISTA, GEENIVARANNOISTA, PERINTEISESTÄ TIETÄMYKSESTÄ JA FOLKLORESTA

Maailman henkisen omaisuuden järjestö WIPO:ssa Genevessä on neuvoteltu kansainvälisestä geenivarojen, perintetiedon ja perinteisten kulttuurinilmausten suojaamisesta vuodesta 1998 lähtien. Vuonna 2000 WIPO:ssa perustettiin valtioiden välinen komitea immateriaalioikeuksista, geenivarannoista, perinteisestä tietämyksestä ja folkloresta (Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and folklore, IGC). IGC toimii kansainvälisenä keskusteluforumina alkuperäiskansojen perinteisen tiedon, kulttuuri-ilmausjensa ja geneettisten resurssien käyttöön liittyvissä seikoissa, liittyen erityisesti immateriaalioikeuksiin. Myös Suomi osallistuu kokouksiin. Komitean työn yhtenä tarkoituksena on tarjota alkuperäiskansoille sekä oikeudellisia että käytännön keinoja perinteisten kulttuuri-ilmausjensa suojaamiseen väärinkäytöksiltä.

ÅRHUSIN SOPIMUS (1998)

Århusin sopimus, eli yleissopimus tiedon saannista, yleisön osallistumisoikeudesta päätöksentekoon sekä muutoksenhaku- ja vireillepano-oikeudesta ympäristöasioissa, tehtiin Århusissa vuonna 1998. Suomi on allekirjoittanut sopimuksen. Århusin sopimus edistää kansalaisten tiedonsaantia, osallistumista ja muutoksenhaku-oikeutta ympäristöasioissa. Sopimuksen ajatukset löytyvät myös Suomen perustuslaista (20 §): ”Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta,

ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus terveelliseen ympäristöön sekä mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöönsä koskaan päätöksentekoon.”

Vaikka sopimus ei käsittele perinteistä tietoa ja käytäntöjä sinänsä, on se merkittävä alkuperäiskansojen kannalta, sillä se yhdistää ympäristön suojelemisen ja ihmisoikeudet. Sopimus tunnustaa, että puhdas ympäristö on tärkeää ihmisten hyvinvoinnille ja että elämä puhtaassa ympäristössä on perusoikeus.

ALKUPERÄISKANSOJEN OIKEUKSIEN JULISTUS (2007)

Yhdistyneiden Kansakuntien (YK) julistus alkuperäiskansojen oikeuksista hyväksyttiin YK:n yleis- kokouksessa 13.9.2007. Julistuksen tavoitteena on edistää valtioiden ja alkuperäiskansojen välistä yhteistyötä kumppanuuden ja keskinäisen kunnioituksen hengessä. Alkuperäiskansajulistus ei ole oikeudellisesti sitova asiakirja, mutta sitä voidaan pitää merkittävänä poliittisen tahdon ilmaisuna.

Julistuksessa käsitellään muun muassa alkuperäiskansojen itsemääräämisoikeutta, kielellisiä ja kulttuurisia oikeuksia sekä oikeutta maahan, veteen ja luonnonvaroihin. Julistus tunnustaa sekä alkuperäiskansojen itsemääräämisoikeuden että velvoittaa valtioita saamaan alkuperäiskansoilta suostumuksen päätöksiin, jotka koskevat suoraan alkuperäiskansojen perinteisesti asuttamia alueita ja luonnonvaroja. Julistus huomioi yksilön oikeuksien lisäksi yhteisöoikeudet. Julistuksen artikla 31 tunnustaa alkuperäiskansojen oikeudet kehittää ja vaalia

kulttuuriperintöään, perinnetietoaan sekä käytäntöjään ja kehottaa valtioita suojelemaan näitä oikeuksia: ”Alkuperäiskansoilla on oikeus ylläpitää, hallita, suojella ja kehittää kulttuuriperintöään, perinnetietoaan ja perinteisiä kulttuuri-ilmaisujaan sekä tieteensä, teknologiansa ja kulttuuriensa eri ilmenemismuotoja, mukaan lukien inhimilliset ja geneettiset voimavarat, siemenet, lääkkeet, tieto eläinten ja kasvien ominaisuuksista, suullinen perinne, kirjallisuus, muotoilut, urheilu sekä perinteiset pelit ja leikit sekä kuvataiteet ja esittävät taiteet. Niillä on myös oikeus ylläpitää, hallita, suojella ja kehittää tähän kulttuuriperintöön, perinnetietoon ja perinteisiin kulttuuri-ilmaisuihinsa liittyvää henkistä omaisuuttaan”.

NAGOYAN PÖYTÄKIRJA (2010)

Nagoyan pöytäkirja on Biodiversiteettisopimuksen alainen kansainvälinen sopimus, joka koskee geenivarojen saantia ja saatavuutta ja niiden käytöstä saatavien hyötyjen oikeudenmukaista ja tasapuolista jakoa. Sopimus hyväksyttiin Biodiversiteettisopimuksen osapuolikokouksessa vuonna 2010. Suomi allekirjoitti pöytäkirjan vuonna 2011. Nagoyan pöytäkirja tarkentaa Biodiversiteettisopimuksen sisältämiä yleisluonteisia geenivarojen käyttöä koskevia määräyksiä. Nagoyan pöytäkirjan johdannon mukaan valtioiden tulee huomioida geenivarojen ja perinteisen tietämyksen välinen yhteys, sekä niiden erottamaton luonne alkuperäiskansoille ja paikallisyhteisöille. Valtioiden on niin ikään huomioidava perinteisen tietämyksen tärkeys biologisen monimuotoisuuden suojelulle ja sen osien kestävälle käytölle ja yhteisöjen kestäväälle toimeentulolle. Valtioiden on lisäksi otettava huomioon,

että alkuperäiskansoilla ja paikallisyhteisöillä on oikeus määritellä geenivaroihin liittyvän perinteisen tietämyksen lailliset haltijat yhteisössään.

Sopimus painottaa alkuperäiskansojen hyväksynnän ja ennakkosuostumuksen tärkeyttä suhteessa geenivarantoihin ja perinteiseen tietoon. Sopimuksen artikla 7:n mukaan: ” Kansallisen lainsäädäntönsä mukaisesti kukin osapuoli ryhtyy tarvittaviin toimenpiteisiin, joiden tarkoituksena on varmistaa, että alkuperäiskansoilla ja paikallisyhteisöillä olevaa geenivaroihin liittyvää perinteistä tietämystä käytetään alkuperäiskansojen ja paikallisyhteisöjen ennakkosuostumuksella tai hyväksynnällä, että kyseiset yhteisöt osallistuvat prosessiin ja että keskinäisesti sovitut ehdot on luotu”. Sopimuksen artikla 12 käsittelee tapaoikeuden huomioimista: ”Tähän pöytäkirjaan perustuvia velvoitteita täytäntöön pannaan osapuolet ottavat soveltuvin osin ja kansallisen lainsäädäntönsä mukaisesti huomioon alkuperäiskansojen ja paikallisyhteisöjen tapaoikeuden, käytännöt ja menettelyt, jotka liittyvät geenivaroihin liittyvään perinteiseen tietämykseen”.

EUROOPAN NEUVOSTON SOPIMUKSET KULTTUURIYMPÄRISTÖN JA-PERINNÖN SUOJAAMISEKSI

Euroopan neuvostolla on neljä kulttuuriperintöä ja -ympäristöä suojelevaa sopimusta: Eurooppalainen yleissopimus arkeologisen perinnön suojelusta (1995), Euroopan rakennustaiteellista perintöä suojaava sopimus (1992), Eurooppalainen maisemayleissopimus (2006) sekä kulttuuriperinnön yhteiskunnallista arvoa ja merkitystä käsittelevä Faron puiteyleissopimus (2005), jonka ratifiointia Suomi valmistelelee vuonna 2014.

Maisemayleissopimuksessa määritellään maiseman tarkoittavan ”aluetta sellaisena kuin ihmiset sen mieltävät ja jonka ominaisuudet johtuvat luonnon ja/tai ihmisen toiminnasta ja vuorovai-
kutuksesta”. Määritelmä on laaja ja sen voidaan ajatella kattavan myös saamelaisen kulttuurimaiseman. Faron sopimus korostaa merkityksiä, joita ihmiset kulttuuriperinnölle antavat sekä suhdetta, joka ihmisillä on kulttuuriympäristöönsä. Sopimus sisältää vaatimuksen kulttuuriperinnön vaalimiseen tarvittavien taitojen turvaamisesta koulutusjärjestelmien eri tasoilla ja tutkimuksessa. Sopimuksessa kulttuuriperintö määritellään seuraavasti: ”Historiallisesti kerrostunut ja muodostunut aineellisten ja aineettomien voimavarojen kokonaisuus joka pysyvästi kehittyy ja rikastuu, joille ihmiset yksilöinä ja yhteisöinä antavat merkityksiä ja joka ilmentää ja edustaa heille tärkeitä arvoja, uskomuksia, tietoja ja traditioita, ja joiden halutaan välittyvän seuraaville sukupolville”.

5.2. Kansalliset lait

Saamelaisten oikeuksia on säännöstellty lainsäädännössä. Keskeisiä saamelaisia oikeuksia sisältäviä tai niitä koskevia lakeja ovat muun muassa:

PERUSTUSLAKI (1999)

Saamelaisten asemasta säädetään Perustuslaissa, jonka 17 §:n mukaan saamelaisilla alkuperäiskansana on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan, sekä oikeus harjoittaa perinteisiä elinkeinojaan. Perustuslain 17 §:n tarkoitamana saamelaisten kulttuurina ja perinteisinä saamelaisina elinkeinoina pidetään poronhoitoa, kalastusta, metsästystä sekä saamelaiskäräjien mukaan myös keräilyä ja saamenkäsitöitä. Saamelaiskulttuuriin luetaan kuuluvaksi saamelaisten perinteiset elinkeinot ja niiden modernit harjoittamisen muodot.

Perustuslain 121 §:n mukaan saamelaisilla on saamelaisten kotiseutualueella kieltään ja kulttuuriaan koskeva itsehallinto. Lisäksi lain 20 §:ssä säädetään, että vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Kulttuuriperintöön voidaan laaja määritelmän mukaisesti katsoa kuuluvan myös perinnetieto ja perinteiset käytännöt.

LAKI SAAMELAISKÄRÄJISTÄ (1995)

Saamelaiskäräjien perustamisesta ja tehtävistä määrätään laissa. Saamelaiskäräjien tehtävä on toteuttaa perustuslaissa sille säädettyjä tehtäviä eli toteuttaa saamelaista kulttuuri -itsehallintoa

Perinteiset saamelaiset elinkeinot ovat riippuvaisia luonnosta, ja sen käyttöoikeuksista.

sekä turvata saamelaisen alkuperäiskansakulttuurin säilyminen ja kehittyminen. Saamelaiskäräjien tehtävänä on hoitaa saamelaisten omaa kieltä ja kulttuuria sekä heidän asemaansa alkuperäiskansana koskevat asiat sekä edustaa saamelaisia tehtäviinsä kuuluvissa asioissa kansallisissa ja kansainvälisissä yhteyksissä.

Lain 9 § pitää sisällään neuvotteluelvoitteen, jonka mukaan: ”Viranomaiset neuvottelevat saamelaiskäräjien kanssa kaikista laajakantoisista ja merkittävistä toimenpiteistä, jotka voivat välittömästi ja erityisellä tavalla vaikuttaa saamelaisten asemaan alkuperäiskansana ja jotka koskevat saamelaisten kotiseutualueella: 1) yhdyskuntasuunnittelua; 2) valtionmaan, suojelualueiden ja erämaa-alueiden hoitoa, käyttöä, vuokrausta ja luovutusta; 3) kaivosmineraaleja sisältävän esiintymän etsintää ja hyödyntämistä sekä valtion maa- ja vesialueilla tapahtuvaa kullanhuuhtonaa; 4) saamelaisten kulttuurimuotoon kuuluvan elinkeinon lainsäädännöllistä tai hallinnollista muutosta; 5) saamenkielisen ja saamen kielen kouluopetuksen sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen kehittämistä; taikka 6) muuta vastaavaa saamelaisten kieleen, kulttuuriin tai heidän asemaansa alkuperäiskansana vaikuttavaa asiaa”.

LUONNONSUOJELULAKI (1996) JA ERÄMAALAKI (1991)

Luonnonsuojelulakia uudistettiin vuonna 2011. Uudistetun luonnonsuojelulain mukaisesti saamelaisten kotiseutualueella sijaitsevilla kansallis- ja luonnonpuistoissa on turvattava saamelaisten kulttuurin ylläpitämisen ja kehittämisen edellytykset. Erämaalain mukaan erämaa-alueita perustetaan alueiden erämaaluonteeseen säilyttämiseksi, saamelaiskulttuurin ja luontaiselinkeinojen turvaamiseksi sekä luonnon monipuolisen käytön ja sen edellytysten kehittämiseksi.

KAIVOSLAKI (2011)

Kaivoslaissa todetaan, että lain tarkoittama toiminta tulee sovittaa yhteen saamelaisten kotiseutualueella siten, että saamelaisten oikeudet alkuperäiskansana turvataan. Lain 38 §:n mukaan: ”Lupaviranomaisen tulee saamelaisten kotiseutualueella selvittää yhteistyössä saamelaiskäräjien, alueen paliskuntien, alueen hallinnasta vastaavan viranomaisen tai laitoksen ja hakijan kanssa malminetsintäluvan, kaivosluvan tai

kullanhuudontaluvan mukaisesta toiminnasta aiheutuvat vaikutukset saamelaisten oikeudelle alkuperäiskansana ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan sekä harkita haittojen vähentämiseksi ja estämiseksi tarvittavat toimenpiteet”. Lupaa ei tule myöntää jos luvan mukainen toiminta yksin tai yhdessä muiden vastaavien lupien tai alueiden muiden käyttömuotojen kanssa olennaisesti heikentäisi saamelaisten kotiseutualueella edellytyksiä harjoittaa perinteisiä saamelaislinkeinoja tai mahdollisuuksia ylläpitää ja kehittää saamelaiskulttuuria.

VESILAKI (2012)

Uudistettu vesilaki astui voimaan vuonna 2012. Lain mukaan saamelaisten kotiseutualueelle sijoittuva tai vaikutuksiltaan sinne ulottuva vesitaloushanke on toteutettava siten, että se ei ”vähäistä suuremmassa määrin heikennä saamelaisten mahdollisuuksia käyttää heille alkuperäiskansana kuuluvia oikeuksia ylläpitää ja kehittää kulttuuriaan sekä harjoittaa perinteisiä elinkeinojaan”. Vesitaloushanke tarkoittaa esimerkiksi sillan, padon, vesijohdon ja kaapelin rakentamista vesistöön, vesivoiman hyödyntämistä, vesistön säännöstelyä sekä veden ottamista.

LAKI METSÄHALLITUKSESTA (2004)

Metsähallitus hallinnoi saamelaisten kotiseutualueen valtion hallinnassa olevia maa- ja vesialueita. Metsähallituksen hallinnassa on noin 90 prosenttia saamelaisten kotiseutualueen maa- ja vesialasta. Alueesta noin 80 prosenttia on eri tavoin suojeltua joko luonnonsuojelulain tai erämaalain nojalla.

Metsähallituslain mukaan Metsähallituksen hallinnassa olevien luonnonvarojen hoito, käyttö ja suojele tulee sovittaa yhteen saamelaisten kotiseutualueella siten, että saamelaisten kulttuurin harjoittamisen edellytykset on turvattu.

SAAMEN KIELILAKI (2003)

Saamen kielilain tarkoituksena on turvata saamelaisten perustuslaillinen oikeus omaan kieleensä. Lakia sovelletaan saamelaisten kotiseutualueen viranomaisissa ja niissä viranomaisissa, joiden toimialueeseen saamelaisten kotiseutualue kuuluu. Saamen kielillä tarkoitetaan kielilaisissa pohjois-, inarin- ja koltansaamea. Lain mukaan saamelaisilla on oikeus käyttää saamea asioidessaan viranomaisissa, sekä oikeus saada tulkkaus- ja käännöspalveluita. Saamelaiskäräjät seuraa saamen kielilain toteutumista ja laatii kertomuksen saamen kielilain toteutumisesta. Oikeusministeriö myöntää avustuksia muun muassa saamelaisten kotiseutualueen kunnille, palikunnille ja seurakunnille saamen kielilain toimeenpanoa varten.

PÄIVÄHOITOLAKI (1973)

Päivähoitolaki velvoittaa, että kunnan on huolehdittava siitä, että lasten päivähoitoa voidaan antaa lapsen äidinkielenä olevalla suomen, ruotsin tai saamen kielellä. Päivähoitolakia ollaan parhaillaan uudistamassa.

PERUSOPETUSLAKI (1998)

Perusopetuslaki velvoittaa saamelaisten kotiseutualueen kuntia opettamaan saamen kieltä osaa-oppilaita pääosin saamen kielellä.

KIRJASTOLAKI (1998)

Myös Kirjastolaki edellyttää saamenkielten huomioimista. Lain 2. luvun mukaan: ”Saamelaisten kotiseutualueen kunnissa sekä saamenkielisen että suomenkielisen väestöryhmän tarpeet tulee ottaa huomioon yhtäläisin perustein”.

PORONHOITOLAKI (1990)

Poroelinkeinon osalta tärkeitä ovat Poronhoitolaki (1990) sekä EU:n maatalouden strategiat, jotka ohjaavat jäsenmaiden toimintaa. Poronhoitolain mukaan erityisesti poronhoitoon varatulla alueella valtionmaata ei saa käyttää sillä tavoin, että käytöstä aiheutuu huomattavaa haittaa poronhoidolle. Laki velvoittaa, että suunniteltaessa valtion maita koskevia ja poronhoidon harjoittamiseen olennaisesti vaikuttavia toimenpiteitä, on viranomaisten neuvoteltava asianomaisen paliskunnan edustajien kanssa.

MUINAISMUISTOLAKI (1963)

Muinaismuistolaki suojaa kiinteitä muinaismuistoja. Osa saamelaisten pyhistä paikoista, kuten useat seitakivet, ovat Muinaismuistolain tarkoitamia kiinteitä muinaismuistoja.

Lähteet:

Nuorgam, P. 2009. Duodjin eli saamelaisen käsityön oikeudellinen suoja perinteisenä kulttuuri-ilmaisuna. Pro gradu –tutkielma, Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Saraviita, K. 2007. Alkuperäiskansojen oikeus omaan kulttuuriperintöönsä ihmisoikeutena? Teoksessa Elo, T. & Magga, P. (toim.) Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan. Suomen ympäristö 34. Rovaniemi: Lapin ympäristökeskus, 11–24.

Piirros: Heidi Konttinen. Kaksi oikeutta. 2014. Piirroksessa käytetty mallina kuvaa Tukholman vetoomus, saamelainen allekirjoittaa rauhanviestiä. Yrjö Lintunen. Kansanarkisto. https://museot.finna.fi/Record/kansa_ah.M011-992937

Kuva: Heidi Konttinen. Halla-aurinko. 2014.

Sopimustekstien web-osoitteita:

ILO sopimus numero 169:

http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/publication/wcms_100897.pdf

YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus:

<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1976/19760008#i dp1328528>

Kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus:

<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1998/19980002#i dp968608>

Unescon immateriaalista kulttuuriperintöä koskevat yleissopimukset ja julistukset:

1. http://www.minedu.fi/OPM/Kansainvaliset_asiat/kansainvaliset_jaerjestoet/unesco/sopimukset/kulttuurisenmoninaisuudenjulistus

2. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

3. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Kansainvaliset_asiat/kansainvaliset_jaerjestoet/unesco/sopimukset/Liitteet/diversiteetti_FI.pdf

Luonnon yhteispohjoismaiseksi saamelaissopimukseksi:

http://www.regjeringen.no/upload/AID/temadokumenter/sami/sami_samskonvensjonen_finsk_H-2183%20F.pdf

Århusin sopimus:

<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2004/20040122#i dp930544>

Alkuperäiskansojen oikeuksien julistus:

http://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf

Nagoyan pöytäkirja:

<http://www.cbd.int/abs/>

Eurooppalainen maisemayleissopimus:

<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/compendium/leafletFinlande.pdf>

Faron kulttuuriperintösopimus:

http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/default_en.asp

Kansalliset lait: <http://www.samediggi.fi>; <http://www.finlex.fi>

---

6 EKOLOGINEN PERINNETIETO ILMASTONMUUTOSTUTKIMUKSESSA

© ALASKA FISH AND WILDLIFE SERVICE, FLICK COMMONS

Alkuperäiskansoilla on laaja tietämys käyttämiensä alueiden eläimistä ja kasveista. Tieto on rakentunut pitkällä aikavälillä, ja muutokset olosuhteissa ovat heille helposti havaittavissa.

Vuonna 2005 julkaistu Arctic Climate Impact Assessment -raportti teki ilmastonmuutokseen liittyvästä alkuperäiskansojen ekologisesta perintiedosta tunnettua ja nosti tiedon asemaa tutkimuksellisissa yhteyksissä. Ekologisen perintiedon tutkiminen ja sen yhdistäminen luonnontieteelliseen tietoon ei kuitenkaan ole uutta. Jo Franz Boas tutki vuonna 1888 merijään, kirjojhyllkeiden ja inuittien yhteisöjen vuorovaikutusta.⁸¹ Monet varhaiset ekologista perintetietoa ja luonnontieteellistä tietoa yhdistävät tutkimukset tulevat taksonomian ja etnobiologian alalta ja käsittelevät kansanomaisia eliöiden luokitteluja (engl. folk taxonomy). Berkes (2012) mainitsee Coachula -intiaanien kasvien käyttöä koskevan etnobiologisen tutkimuksen vuodelta 1900. Kansantaksonomisia luokituksia ovat käsitelleet esimerkiksi Ernst Mayr ja Jared Diamond.⁸² Molemmat tutkivat Uuden Guinean eliöitä ja alkuperäiskansojen tietojärjestelmiä. Mayrin mukaan vuoristokansat olivat nimennet kaikkiaan 136 lintulajia, kun tieteellisiä luokituksia oli 137. Diamond havaitsi, että Fore -kansalla oli taksonominen luokitus kaikille alueensa lintulajeille ja että Fore -metsästäjät pystyivät tunnistamaan ja kategorisoimaan suurimman osan lintulajeista myös sellaisilla alueilla, jotka olivat heille entuudestaan tuntemattomia. Myöhemmin on alettu tutkia myös sitä, mitä kansanomaiset nimitykset kertovat lajien ekologiasta: ravinnosta, ympäristön käytöstä ja vuorovaikutussuhteista luonnossa. Erityisesti huonosti tunnettujen lajien ekologian tutkimisessa kansanomaiset lajinitmet voi olla huomattava apu.⁸³ Arktisella alueella alkuperäiskansojen tietoa on integroitu muun muassa maankäyttöä, metsästyistä ja toimeentu-

81 Wenzel 1999

82 Mayr 1963; Diamond 1966

83 Striplen & De Weerd 2008

loa koskeviin tutkimuksiin⁸⁴, sekä luonnonsuojelun ja resurssien yhteishallinnan tutkimiseen.⁸⁵ 2000 -luvun mittaan alkuperäiskansojen ilmastonmuutosta koskevaa tietämystä käsittelevien tutkimusten määrä on kasvanut jatkuvasti.

Ekologinen perintetieto ja alkuperäiskansatieto edistävät ilmastonmuutostutkimusta monella tavalla. Alkuperäiskansoilla on usein tietoa alueista, joilla tieteellistä tutkimusta on tehty verrattain vähän. Erityisesti maapallon reuna-alueilla, missä tekniset haasteet voivat rajoittaa luonnontieteellistä tutkimusta, alkuperäiskansojen tieto voi tuoda tutkimuksiin laajan aikaskaalan paikallistietoa.⁸⁶ Luontaiselinkeinoja harjoittavat henkilöt kulkevat luonnossa vuoden ympäri, kun taas tutkijat viettävät tutkimusalueillaan yleensä vain osan vuodesta. Alkuperäiskansat huomioivat muutokset usein ensimmäisinä. Hyvänä esimerkkinä alkuperäiskansojen havainnoimasta ympäristönmuutoksesta toimii ”Arctic haze” -ilmiö. 1970 -luvulla arktisen alueen alkuperäiskansat ilmaisivat huolensa siitä että näkyvyys oli huonontunut heidän asuinalueillaan: ilmakehässä oli keltaista usvaa. Tätä tieteelle vielä tuntematonta ilmiötä alettiin tutkia 1980 -luvulla, ja paljastui että näkyvyyttä huonontava keltainen usva ilmakehässä johtui rikkiaerosoleista. Ilmiön löytyminen aloitti saasteiden kaukokulkeutumisen tutkimuksen arktisilla alueilla.⁸⁷

Perinteisen tiedon integroiminen tutkimuksiin voi vähentää resurssien käyttöön liittyviä konflikteja. Virallisessa luonnonsuojelupolitiikassa ja esimerkiksi metsästy- ja kalastuskiintiöitä säädetessä päätökset perustuvat pääosin

84 Freeman 1976; 1992; Gamble 1984

85 Nakashima 1991; Berkes & Turner 2006; Turner & Berkes 2006

86 Esim. Alexander ym. 2011; Gagnon & Berteaux 2009

87 Schindler & Smol 2006; Berkes 2012

tutkijoiden tuottamaan informaatioon, paikallisten yhteisöjen tiedon ja näkemysten jäädessä yleensä marginaaliin. Roturier (2011) on kuvannut tutkimuksessaan sitä kuinka poronhoitajien ja metsäteollisuuden käyttämät, porojen talvilaidunten laatua kuvaavat kriteerit eroavat toisistaan Jokkmokissa, Ruotsissa. Arvioidessaan laidunten laatua ja alueiden soveltuvuutta talvilaitumiksi metsäteollisuuden toimijat perustivat arvionsa kasvilajistoa, puuston ominaisuuksia ja jäkälien peittävyyttä koskevaan tietoon. Poronhoitajat taas huomioivat edellä mainittujen lisäksi lumeen ja jäähän liittyviä seikkoja. Metsäteollisuuden toimijat korostivat arvioissaan jäkälien peittävyiden merkitystä. Poronhoitajille taas lumipeitteen muodostumiseen ja lumen kasautumiseen liittyvät seikat poronlaitumina käytettävissä metsissä olivat yhtä oleellisia kuin jäkälien peittävyys. Vanhojen metsien soveltuvuutta porojen talvilaitumiksi lisäsi poronhoitajien näkökulmasta se seikka, että näissä metsissä osa satavasta lumesta kasaantuu tiheisiin latvustoihin ja lumipeite jää nuorten metsin lumipeitettä ohuemmaksi. Tämä on tärkeää erityisesti sellaisina talvina joina lumi tulee aikaisin ja lämpötilat kohoavat lumentulon jälkeen nollan yläpuolelle johtaen lumen sulamiseen ja uudelleenjäätymiseen.⁸⁸ Tutkimuksen mukaan paikalliset poronhoitajat huomioivat useampia talvilaidunten laatuun liittyviä tekijöitä kuin viralliset tahot. Huomionarvoista on, että Hammastunturin erämaa-alueen hoito- ja käyttösuunnitelman tarkistuksen yhteydessä toteutetun Akwé:Kon -prosessin todettiin parantaneen hoito- ja käyttösuunnitelman tietopohjaa paikallisten ja aluetta käyttävien saamelaisten tiedon integroinnin myötä.⁸⁹

88 Roturier 2011

89 Juntunen & Stolt 2013

Alkuperäiskansatiedon/ekologisen perinnetiedon⁹⁰ ja tieteellisen tiedon eroista ja yhtäläisyyksistä on keskusteltu varsin paljon.⁹¹ Fikret Berkes, joka tutki pitkään Cree -intiaanien ekologista tietoa ja resurssien hallinnan käytäntöjä kuvaan näin kohtaamistaan paikallisten kalastajien kanssa: ”what was science to me, was common sense to them” (”mikä oli minulle tiedettä, oli heille tervettä järkeä”).⁹² Filosofit Thomas Huxley on määritellyt tieteen organisoiduksi maalaisjärjeksi, ”organized common sense”.⁹³ Voidaankin sanoa, että alkuperäiskansatieto/perinnetieto ja tieteellinen tieto ovat erilaisia tietämisen tapoja, jotka ovat alun perin syntyneet osana samaa älyllistä prosessia, ihmisen pyrkimystä luoda järjestystä kaaokseen.⁹⁴ Sillitoe (2009) käyttää termejä ”local science” ja ”global science”, ja viittaa termillä ”local science” perinnetietoon ja paikallistietoon. Tämän jaottelun mukaan globaalin ja paikallisten tieteen tärkeimpänä erona voidaan pitää mittakaavaa, sitä maantieteellistä laajuutta jonka puitteissa ne toimivat ja tuottavat ennusteita ja tietoa.

Tieteellä ja alkuperäiskansatiedolla voidaan sanoa olevan samat intellektuaaliset juuret. Tietojärjestelminä ne kuitenkin eroavat toisistaan useilla eri osa-alueilla. Alaskan alkuperäiskansojen tiedekomission ekologista perinnetietoa ja alkuperäiskansatietoa käsittelevällä sivustolla on esitelty seuraavanlainen erottelu alkuperäiskansatiedon ja tieteellisen tiedon välillä.⁹⁵

90 Suuressa osassa tämän luvun lähdeoteoksista on käytetty alkuperäiskansatieto -termiä. Siksi tässä luvussa käsitellään alkuperäiskansatietoa sekä sen osa-alueita, ekologista perinnetietoa, yhdessä ja osin yhtenevinä.

91 Kts. esim. El-Hani & Souza de Ferrera 2008; Aikenhead & Okawa 2007; Riseth ym. 2011

92 Berkes 2012

93 Gould 1980

94 Berkes 2012

95 http://www.nativescience.org/html/traditional_and_scientific.html; kts. myös Laidler 2006

1. ALKUPERÄISKANSATIEDON JA TIETEELLISEEN TIEDON OMINAISUUKSIA:

ALKUPERÄISKANSATIETO

sekä hengellistä että sekulaaria
opetetaan tarinankerronnan kautta
opitaan käytännössä
suullista ja visuaalista
integroitua, kokonaisvaltaista
intuitiivista
holistista
subjektiivista

TIETEELLINEN TIETO

sekulaaria
opetusopillista
opitaan virallisen koulutuksen kautta
kirjallisessa muodossa
analyyttistä, käsittelee kokonaisuuden osia
malleihin ja hypoteeseihin perustuvaa
reduktionistista
objektiivista

2. ALKUPERÄISKANSATIEDON JA TIETEELLISEEN TIEDON KÄYTÄNNÖN EROAVAISUUKSIA:

ALKUPERÄISKANSATIETO

omaksutaan pitkässä ajassa
pitkäaikaista viisautta
hyvä ennustettavuus paikallisella tasolla
huono ennustettavuus laajoilla alueilla
mallit syklisiä
perustuu esimerkkeihin, anekdootteihin ja vertauksiin
Luokittelut:

- perustuvat lajien käyttöön ja ekologiaan
- ei-hierarkkinen erottelu

TIETEELLINEN TIETO

omaksutaan lyhyessä ajassa
lyhytaikaisia ennusteita
hyvä ennustettavuus yleisellä tasolla
heikko paikallisissa yksityiskohdissa
mallit lineaarisia
perustuu hypoteeseihin, teorioihin ja lainalaisuuksiin
Luokittelut:

- perustuvat fylogeneettisiin eli sukulaisuuteen perustuviin suhteisiin
- hierarkkinen erottelu

Alkuperäiskansatiedon/perinnetiedon ja tieteellisen tiedon eroavaisuuksien tiedostaminen on hyödyllistä tutkimuksen ja resurssien yhteishallinnan konteksteissa. Erojen painottamisen sijaan tärkeämpää olisi kuitenkin kysyä miten tieteellinen tieto ja ekologinen perinnetieto voivat täydentää toisiaan ja miten tieteellinen tieto voisi hyödyttää paikallisia yhteisöjä.⁹⁶ Erityisesti ratkaistaessa monitahoisia ongelmia, joiden vaikutukset ulottuvat sekä paikalliselle että globaalille tasolle, olisi tärkeää huomioida ja integroida erilaiset tietämisen tavat osaksi tutkimusta. Ilmaston lämpeneminen ja sen seurauksiin sopeutuminen ovat kysymyksiä, joiden ratkaisemiseksi tarvitaan tutkimusta ja yhteistyötä eri tasoilla, sekä paikallisella, alueellisella että maailmanlaajuisella tasolla. Yhteistyö ja alkuperäiskansojen itsensä tekemä tutkimus ja alkuperäiskansojen tiedon integroiminen suuntaavat tutkimusta niihin kysymyksiin, jotka ovat tärkeitä paikallisesta näkökulmasta. Tällä hetkellä alkuperäiskansat ovat edelleen paljon useammin tutkimusten kohteina kuin niiden tekijöinä.⁹⁷

Alkuperäiskansojen ja tutkijoiden yhteistyötä ilmastomuutostutkimuksen saralla on tehty erityisesti Kanadassa.⁹⁸ Ekologinen perinnetieto ja alkuperäiskansatieto tuovat esille ilmastomuutoksen paikalliset ja inhimilliset vaikutukset: Mitä tarkoittaa paikallistasolla se, että lämpötila nousee yhden asteen? Miten tuulten lisääntyminen vaikuttaa kalastajien jokapäiväiseen elämään? Miten vähenevä merijää ja lumiolojen muutokset vaikuttavat metsästäjien ja poronhoitajien elinkeinonharjoittamiseen? Alkuperäiskansatieto/perinnetieto antavat ympäristömuutoksille ja niiden seurauksille ihmiskasvat ja inhimillisen

kontekstin, sillä ilmaston lämpenemisen vaikutukset kohdistuvat erityisen voimakkaasti arktisten alkuperäiskansojen jokapäiväiseen elämään.

Erityisesti jään ja lumen muutokset ovat keskeinen osa-alue tutkittaessa ilmaston lämpenemisen vaikutusta arktisten alkuperäiskansojen elämään: lumi- ja jääolosuhteet ovat kriittinen tekijä porojen ja karibujen talvilaidunten kunnon kannalta ja merijää on monien arktisten eläinlajien selviytymisen ja alkuperäiskansojen elinkeinojen jatkumisen edellytys. Merijäähän liittyy myös useita paikallisten ihmisten turvallisuuteen liittyviä seikkoja. Alkuperäiskansat itse ovat peräänkuuluttaneet monimutkaisten vuorovaikutusten ja yhteisvaikutusten tutkimista ja huomioimista.⁹⁹ Monissa tapauksissa alkuperäiskansojen elämään vaikuttavat sekä ympäristön muutokset että yhteiskunnallinen muutos yhtä aikaa ja nämä kytkeytyvät toisiinsa. Tästä esimerkkinä toimivat merijään oheneminen ja inuittien yhteisöissä tapahtuneet sosiaaliset muutokset: jää muuttuu vaarallisemmaksi kulkea ja samaan aikaan nuoret viettävät jäällä vähemmän aikaa eivätkä siksi tunne ympäristöä yhtä hyvin kuin heitä edeltäneet sukupolvet. Nämä kaksi seikkaa yhdessä vaikuttavat jäällä liikkumisen ja metsästyksen turvallisuuteen.¹⁰⁰ Ilmaston lämpeneminen vaikeuttaa monin tavoin arktisten alkuperäiskansojen elinkeinojen, kuten poronhoidon, kalastuksen ja metsästyksen, harjoittamista. Koska alkuperäiskansojen elinkeinot ja kulttuurit ovat vahvasti kytköksissä, kohdistuvat muutokset kulttuurin ytimeen. Esimerkiksi inuuteille merijää on keskeinen elementti kulttuurisen, sosiaalisen ja taloudellisen hyvinvoinnin kannalta: metsästyksen, perinteinen ruoka, sen jakaminen ja

96 Berkes 2009; Sillitoe 2009

97 Virtanen ym. 2014

98 Berkes 2009

99 Esim. Gearheard 2006; Laidler 2006

100 Gearheard 2006

siihen liittyvät sosiaaliset suhteet ovat tärkeä osa identiteettiä ja omakuvaa. Lisäksi merijää tarjoaa väylän liikkumiseen eri alueiden välillä.¹⁰¹ Saamelainen kulttuuri taas on vahvasti sidoksissa poronhoitoon. Poronhoitoon negatiivisesti vaikuttavilla ilmastotekijöillä on niin ikään laaja kielteinen vaikutus saamelaisten kulttuuriin ja yhteiskunnallisiin oloihin. Esimerkiksi saamelainen perinnekäsitys on nykyisellään riippuvainen poronhoidosta. Merkittävä ilmastonmuutoksen aiheuttama negatiivinen seuraus alkuperäiskansoille on säiden epävakauden lisääntymisen

101 Laidler 2009; Gearheard ym. 2013

ja ennustettavuuden vähenemisen aiheuttama epävarmuus.¹⁰²

Alkuperäiskansojen ja paikallisten yhteisöjen integroiminen osaksi tutkimusta on oleellista myös siksi, että se tuo tutkimuksiin paikallista asiantuntemusta. Alkuperäiskansojen havaintoja on käytetty pohjatietona tutkimusaiheiden valinnassa sekä hypoteesien muodostamisessa. Havainnot ja tieto ovat myös monella tavalla laajentaneet olemassa olevaa ekologista tietämystä eläinten levinneisyydestä, ympäristönmuutosten vaikutuksista ja resurssien hallinnasta.

102 Krupnik & Jolly 2002, Laidler 2006; Laidler ym. 2009; Derry 2011

© ALASKA FISH AND WILDLIFE SERVICE

Kylmät, pitkät talvet ovat monille arktisille alkuperäiskansoille ehdoton edellytys perinteisten elinkeinojen ja kulttuurin jatkumisen kannalta. Poronhoito on hyvin keskeinen tekijä saamelaisessa kulttuurissa, ja muuttuvalla ilmastolla voi olla negatiivia seurauksia porojen laidunnusolosuhteisiin.

Esimerkkejä paikallisen asiantuntijuuden merkityksestä:

1. TIETO ELÄINTEN LEVINNEISYYDESTÄ JA EKOLOGISISTA VUOROVAIKUTUKSISTA

Alkuperäiskansatietoa on integroitu eläinten levinneisyyden ja ekologian sekä luonnon vuorovaikutussuhteiden tutkimukseen. Esimerkiksi paikallisia asiantuntijoita, inuitteja, haastatteleamalla Kanadan naalien ekologiaa koskeva tutkimustieto laajentui ajallisesti ja alueellisesti.¹⁰³ Naalien ravinnonkäyttöä tutkittaessa paikallisten asiantuntijat toivat uutta informaatiota naalien talvenaikaisesta ravinnonkäytöstä (laajempi ajallinen mittakaava) sekä naalien saalistusalueista (laajempi alueellinen mittakaava). Karibujen tutkimuksessa Cree -intiaanien ekologinen tietämys on ollut merkittävällä sijalla. Tutkimuksissa on esimerkiksi verrattu tutkijoiden ja paikallisten tekemiä karibujen populaatioiden koon arvioita sekä huomioita muuttoreiteistä, pedoista ja vuorovaikutuksista karibujen ja petojen välillä, maantieteellisestä levinneisyydestä, käyttäytymisestä, sekä karibujen ja niiden laidunten kunnosta.¹⁰⁴ Saamelaisten poromiesten jäkälää koskevan sanaston on havaittu sisältävän tietoa jäkälän ekologiasta ja kasvupaikoista.¹⁰⁵ Poronhoitajilla on yksityiskohtaista tietoa kasvillisuuden, poron laidunnuksen ja lumiolosuhteiden välisistä vuorovaikutuksista. Poronhoitajat havainnoivat muun muassa pohjakaasvillisuuden rakenteiden vaikutusta lumen kasautumiseen ja lumipeitteen koostumukseen.¹⁰⁶

103 Gagnon & Berteaux 2009

104 Berkes 2012

105 Inga 2009

106 Roturier & Roue 2009; Riseth ym. 2011; Eira ym. 2013

2. ILMASTON LÄMPENEMISEN MERKIT JA VAIKUTUKSET

Arktisen alueen alkuperäiskansojen tietoa ilmastomuutoksen merkeistä ja vaikutuksista on kerätty useissa tutkimuksissa. Seuraavassa esimerkkejä havainnoista ja vaikutuksista:¹⁰⁷

- ◇ Muutoksia eläinten, esimerkiksi grönlanninvalaan ja poron, muuttoreiteissä ja käyttäytymisessä.
- ◇ Merkkejä porojen nälkiintymisestä.
- ◇ Merijää ohenee.
- ◇ Ikirouta sulaa. Johtanut maan vajoamiseen, lamikoiden, kosteiden ja mutaisten alueiden määrän lisääntymiseen. Johtanut järvien vajoamiseen, jonka myötä kalastuspaikkoja tuhoutunut.
- ◇ Onnettomuudet lisääntyvät jään ohenemisen ja ikiroudan sulamisen myötä.
- ◇ Uusia lajeja ilmestyy pohjoisille alueille. Esimerkiksi majava ja punarinta levinneet kohti pohjoista.
- ◇ Metsäpalot lisääntyvät.
- ◇ Lisääntyneet metsäpalot vaikuttavat karibujen muuttoreiteihin ja käyttäytymiseen.
- ◇ Talvet ovat lyhyempiä ja lämpimämpiä. Tämän seurauksena karibujen karva ohuempi kuin ennen.
- ◇ Lämpimämmät talvet vaikuttavat jäkälää ja maanpintaa peittävän jään muodostumiseen monilla poronhoitoalueilla. Tämä vaikeuttaa porojen ravinnonsaantia.
- ◇ Tuulet ovat voimakkaampia kuin ennen.
- ◇ Myrskyt kesäkuukausina yleistyneet.
- ◇ Sää on epävakaa ja sen ennustaminen vaikeaa.
- ◇ Marjat kypsyvät nopeammin ja kuivuvat helposti.

107 Lähteet: Krupnik & Jolly 2002; Mustonen 2005; Laidler 2006; Sakakibara 2008; 2009; 2010; Alexander ym. 2011; Helander-Renvall & Markkula 2011

3. SOPEUTUMISEN STRATEGIAT

Alkuperäiskansat eivät ole vain ilmastonmuutoksen uhreja, he ovat myös osa ongelman aktiivista ratkaisua. Ekologinen perinnetieto on tärkeässä asemassa tutkittaessa paikallisten yhteisöjen ja heidän elinkeinjensa sopeutumista muutoksiin. Perinnetieto auttaa esimerkiksi seuraavien kysymysten ratkaisemisessa: miten yhteisöt vastaavat muutoksiin? Mitkä ovat taloudelliset, kulttuuriset ja sosiaaliset reunaehdot sopeutumiselle?¹⁰⁸ Minkälaisia sopeutumisen keinoja eri yhteisöt käyttävät ja minkälaista perinnetietoa sopeutumisessa tarvitaan? Alkuperäiskansojen ilmastonmuutokseen sopeutumisen strategioiden ja niihin liittyvän tiedon ja käytänteiden tutkiminen ja tallentaminen on erityisen tärkeää. Tämä on havaittu useissa kansainvälisissä yhteyksissä, esimerkiksi UNEP:n, Hallitustenvälisen ilmastopaneelin (IPCC), ACIA:n ja Milleniumun Ecosystem Assessment:n työssä ja raporteissa.¹⁰⁹ Aiemmin mainittu EALAT -hankkeen osaprojekti, jossa luonnontieteelliseen tietoon ja poronhoitajien ekologiseen tietoon perustuen kehitetään laidunolosuhteiden ennustamista helpottavaa palvelua, on hyvä esimerkki siitä miten tutkijoiden ja paikallisten yhteistyönä voidaan etsiä ratkaisuja ilmastonmuutokseen sopeutumiseksi.¹¹⁰ Saamelainen lumiterminologia ja sen tutkiminen avaavat paikallista tietoa lumen rakenteisiin ja olomuotoihin, sekä lumen merkitykseen porojen ravinnonsaannin ja kunnon ja sitä kautta saamelaisten poronhoitajien ja koko yhteisön hyvinvoinnille muuttuvassa ilmastossa.¹¹¹

108 Berkes 2012

109 MA 2005; IPCC 2007; ACIA 2005; <http://www.unep.org/climatechange/adaptation/Home/tabid/6702/Default.aspx>

110 Maynard ym. 2011

111 Eira ym. 2013; Riseth ym. 2011

4. EKOSYSTEEMIPALVELUT

Arktisella alueella, missä alkuperäiskansojen kulttuurin ja elinkeinojen perustana on muutoksille altis ja hauras luonto, ilmaston lämpeneminen, ekosysteemipalvelut, alkuperäiskansojen perinteiset elinkeinot sekä perinteinen tietämys liittyvät kiinteästi toisiinsa. Ekosysteemipalvelut ovat sellaisia luonnon tuottamia palveluja, jotka mahdollistavat ihmisarvoisen elämän. Ekosysteemipalveluja ovat esimerkiksi yhteyttäminen, veden ja hiilen kierto, lääkkeet, ravinto ja rakennusaineet sekä luonnon tarjoamat esteettiset, hengelliset ja virkistykelliset arvot. 2000-luvun kuluessa luonnon tuottamat ekosysteemipalvelut ovat nousseet monien tutkimusten keskiöön, ja kansainvälisen huomion kohteeksi ne nousivat vuonna 2005 julkaistun Vuosituhannen ekosysteemi-arvioinnin myötä (Millenium Ecosystem Assessment).¹¹²

Biodiversiteettisopimuksessa tuodaan esille, että luonnon monimuotoisuuden suojeleminen on myös ihmisen hyvinvoinnin edistämistä ja ihmis-yhteisöjen olemassaolon turvaamista: biodiversiteetin suojelussa on tärkeää turvata erityisesti sellaisen luonnon säilyminen, joka mahdollistaa inhimillisen kulttuurin olemassaolon. Tämä on myös ekologisen perinnetiedon ydinaluetta, sillä perinnetieto kuvaa luontoa aina suhteessa inhimilliseen kulttuuriin. Kautta historian ekologisen perinnetiedon avulla on etsitty vastauksia luonnon resurssien käyttöä ja käytön rajoja sekä ihmisen ja luonnon suhdetta käsitteleviin kysymyksiin.

Tiivistetysti voidaan sanoa, että alkuperäiskansojen ja paikallisten yhteisöjen osallistuminen

112 MA 2005; Millenium Ecosystem Assessment raportit: <http://www.maweb.org/en/index.aspx>

elinalueitaan koskevaan tutkimukseen on välttämätöntä sekä käytännöllisistä että eettisistä syistä.¹¹³ Tutkimuksen tekeminen yhteistyössä paikallisten kanssa laajentaa tutkimusten tietopohjaa, tuo esiin paikallisen äänen ja on eettisesti oikea tapa tehdä tutkimusta.

---

113 Kts. Pearce ym. 2009

Lähteet:

- ACIA 2005. Impacts of a Warming Arctic: Arctic Climate Impact Assessment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aikenhead, G.S. & Okawa, M. 2007. Indigenous knowledge and science revisited. *Cultural Studies of Science Education* 2: 539–620.
- Alexander, C., Bynun, N., Johnston, E., King, U., Mustonen, M., Neofotis, P., Oettlé, N., Rosenzweig, C., Sakakibara, C., Shadrin, V., Vicarelli, M., Waterhouse, J. & Weeks, B. 2011. Linking Indigenous and Scientific Knowledge of Climate Change. *Bio Science* 61: 477–484.
- Berkes, F. 2009. Indigenous ways of knowing and the study of environmental change. *Journal of the Royal Society of New Zealand* 39: 151–156.
- Berkes, F. 2012. *Sacred Ecology*. Philadelphia: Taylor & Francis. 3. painos.
- Berkes, F. & Turner, N.J. 2006. Knowledge, learning and the evolution of conservation practice for social-ecological system resilience. *Human ecology* 34:479–494.
- Derry, K. 2011. New risks, new strategies: Greenlandic Inuit responses to climate change. Pro gradu -tutkielma, Colorado State University.
- Diamond, J. 1966. Zoological classification system of a primitive people. *Science* 151: 1102–1104.
- Eira, I.M.G., Jaedicke, C., Magga, O.H., Maynard, J.G., Vikhamar-Schuler, D. & Mathiesen, S.D. 2013. Traditional Sámi snow terminology and physical snow classification -Two ways of knowing. *Cold Regions Science and Technology* 85: 117–130.
- El-Hani, C.N. & Souza de Ferrera, F.B. 2008. Valuing indigenous knowledge: to call it “science” will not help. *Cultural Studies of Science Education* 3:751–779.
- Freeman, M. (toim.) 1976. Inuit land use and occupancy project. Vols. 1–3. Ottawa: Department of Indian and Northern Affairs.
- Freeman, M. 1992. The nature and utility of traditional ecological knowledge. *Northern Perspectives* 20: 9–12.
- Gagnon, C. & Berteaux, D. 2009. Integrating Traditional Ecological Knowledge and Ecological Science: a Question of Scale. *Ecology and Society* 14:19.
- Gamble, R. 1984. A preliminary study of the Native harvest of wildlife in Keewatin Region, Northwest Territories. Technical Report No. 1282. Winnipeg: Fisheries and Oceans Canada.
- Gearheard, S.F., Matumeak, W., Angutikjuaq, I., ym. 2006. “It’s not that simple”: a collaborative comparison of sea ice environments, their uses, observed changes, and adaptations in Barrow, Alaska, USA, and Clyde River, Nunavut, Canada. *Ambio* 35: 203–211.
- Gearheard, S.F., Kielsen Holm, L., Huntington, H., Leavitt, J.M., Mahoney, A.R., Opie, M., Oshima, T. Sanguya, J. (toim.) 2013. *The Meaning of Ice. People and sea ice in three Arctic communities.*

- Hanover & New Hampshire: International Polar Institute Press.
- Gould, S.J. 1980. *The panda's thumb*. New York & Lontoo: Norton.
- Inga, B. 2009. Reindeer (*Rangifer tarandus tarandus*) feeding on lichens and mushrooms: traditional ecological Knowledge among reindeer-herding Sami in northern Sweden. *Rangifer* 27: 93–106.
- International Council for Science (ICSU) 2002. *Science and Traditional Knowledge*. Report. <http://www.icsu.org/publications/reports-and-reviews/science-traditional-knowledge/Science-traditional-knowledge.pdf>
- IPCC 2007. *Fourth Assessment Report: Climate Change 2007, Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Krupnik, I. & Jolly, D. 2002. *The Earth is Faster Now: Indigenous Observations of Arctic Environmental Change*. Fairbanks: Arctic Research Consortium of the United States.
- Laidler, G.J. 2006. Inuit and scientific perspectives on the relationship between sea ice and climate: the ideal complement? *Climatic Change* 78: 407–444.
- Laidler, G.J., Ford, J.D., Gough, A., Ikummaq, T., Gagnon, A.S., Kowal, S., Qrunnut, K. & Irngaut, C. 2009. Travelling and hunting in a changing Arctic: assessing Inuit vulnerability to sea ice change in Igloodik, Nunavut. *Climate Change* 94:363–397.
- MA 2005. *Millenium Ecosystem Assessment Synthesis Report*. Chicago: Island Press.
- Maynard, N.G., Oskal, A., Turi, J.M., Mathiesen, S.D., Eira, I.M.G., Yurchak, B., Etylin, V. & Gebelein, J. 2011. Impacts of Arctic Climate and Local Use Changes on Reindeer Pastoralism: Indigenous Knowledge and Remote Sensing. Teoksessa Gutman, G. & Reissel, A. (toim.) *Eurasian Arctic Land Cover and Land Use in a Changing Climate*, Lontoo & New York: Springer, 177–207.
- Mayr, E. 1963. *Animal Species and Evolution*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mustonen, T. (toim.) 2005. *Stories of the Raven -Snowchange 2005 Conference Report Anchorage Alaska*. Snowchange Cooperative.
- Nakashima, D. 1991. *The ecological knowledge of Belcher Island Inuit: a traditional basis for contemporary wildlife co-management*. Montreal: McGill University.
- Pearce, T.D., Ford, J.D., Laidler, G.J., Smith, P., Duerden, F., Allarut, M., Andrachuk, M., Baryluk, S., Dialla, A., Elee, P., Goose, A., Iqummak, T., Joamie, E., Kataoyak, F., Loring, E., Meakin, S., Nickels, S., Shappa, K., Shirley, J. & Wandel, J. 2009. Community collaboration and climate change research in the Canadian Arctic. *Polar Research* 28: 10–27.
- Riseth, J. Å., Tømmervik H., Helander-Renvall, E., Labba, N., Johansson, C., Malnes, E., Bjerke, J.V., Jonsson, C., Pohjola, V., Sarri, L-E., Schanche, A. & Callaghan, T.V. 2011. Sámi traditional ecological knowledge as a guide to science: snow, ice and reindeer pasture facing climate change. *Polar Record* 47: 202–217.
- Roturier, S. 2011. Sami herders' classification system of reindeer winter pastures – A contribution to adapt forest management to reindeer herding in northern Sweden. *Rangifer* 31: 61–69.
- Roturier, S. & Roue, M. 2009. Of forest, snow and lichen: Sami reindeer herders' knowledge of winter pastures in northern Sweden. *Forest ecology and management* 258: 1960–1967.
- Sakakibara, C. 2008. "Our home is drowning": Iñupiat storytelling and climate change in Point Hope, Alaska. *Geographical Review* 98: 456–475.
- Sakakibara C. 2009. 'No Whale, No Music': Iñupiaq drumming and global warming. *Polar Record* 45: 289–303.
- Sakakibara C. 2010. Into the whaling cycle: Cetaceousness and climate change among the Inupiat of Arctic Alaska. *Annals of the Association of American Geographers* 100: 1003–1012.
- Schindler, D. & Smol, J. 2006. Cumulative Effects of Climate Warming and Other Human Activities on Freshwaters of Arctic and Subarctic North America. *Ambio* 35.4: 160–168.
- Sillitoe, P. 2009. Local Science vs. Global Science: an Overview. Teoksessa Sillitoe, P. (toim.) *Local Science vs. Global Science, Approaches to Indigenous Knowledge in International Development*. New York & Oxford: Bergham books, 1–23.
- Striplen, C. & De Weerd, S. 2008. Old Science, New Science. *Conservation magazine* 7, <http://conservationmagazine.org/2008/07/old-science-new-science/>
- Turner, N.J. & Berkes, F. 2006. Coming to understanding: developing conservation through incremental learning in the Pacific Northwest. *Human ecology* 34:495–513.
- Virtanen, P.K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. 2014. Johdanto: Modernit ja muuttuvat alkuperäiskansat. Teoksessa Virtanen, P.K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (toim.) *Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 9–30.
- Wenzel, G.W. 1999. Traditional ecological knowledge and Inuit: reflections on TEK research and ethics. *Arctic* 52: 132–124.
- Kuva: Alaska Fish and Wildlife service.
- Kuva: Alaska Fish and Wildlife service.

7 EKOLOGISEN PERINNETIEDON TUTKIMUSKÄYTÖN JA TALLENTAMISEN EETTISET OHJEET

© VEIKO KOURI

Saamelaisen hääparin puvut Lapin maakuntamuseon perusnäyttelyssä. Alkuperäiskansoille kuuluvaa esineistöä on ollut näytteillä pitkään, mutta verrattain vastikään on alettu kiinnittää huomiota alkuperäiskansoilta kerätyn tiedon oikeudenmukaiseen tallentamiseen tapoihin ja käyttöön.

Alkuperäiskansojen tiedon lisääntynyt käyttö muun muassa tutkimusprojekteissa, sekä tiedon kerääminen tietokantoihin ja rekistereihin ovat nostaneet esiin kysymyksiä siitä, millä tavalla ja minkälaisiin tarkoituksiin tietoa saa käyttää. Kenellä on oikeus hallinnoida sukupolvien yli kulkenutta ja yhteisöissä jaettua, kumulatiivista tietoa? Miten suullisessa muodossa kulkeneen ja käytäntöihin kytketyn perinteisen tiedon siirtäminen kirjalliseen muotoon vaikuttaa sen luonteeseen ja tunnistettavuuteen? Erityisesti alkuperäiskansojen taholta on esitetty vaatimuksia perinnetiedon tallentamista ja käyttöä säätelevien eettisten ohjeiden kehittämistä.

Vuonna 2010 Biodiversiteettisopimuksen sihteeristö julkaisi vapaaehtoisen eettisen koodiston ”Tkarihwaiéri: Code of Ethical Conduct to Ensure Respect for the Cultural and Intellectual Heritage of Indigenous and Local Communities Relevant to the Conservation and Sustainable Use of Biological Diversity”, jonka tarkoituksena on ohjata alkuperäiskansojen luonnon monimuotoisuuteen liittyvän perinteisen tiedon hyödyntämistä tutkimuksissa ja muissa yhteyksissä. Eettisiä toimintasääntöjä kehoitetaan noudattamaan muun muassa tehtäessä tutkimusta, valmisteltaessa lainsäädäntöä ja kaavoitushankkeita, hoito- ja käyttösuunnitelmia sekä luonnonvarasuunnitelmia, jotka tehdään alkuperäiskansojen asuttamilla alueilla, tai jotka koskevat ekologista

perinteistä tietoa biodiversiteettisopimuksen tarkoittamassa merkityksessä. Eettinen koodisto käsittää muun muassa seuraavat periaatteet ja lähestymistavat:¹¹⁴

INTELLEKTUAALINEN OMAISUUS: alkuperäiskansojen ja paikallisten yhteisöjen oikeudet perinteiseen tietoon liittyvään kulttuuriseen ja henkiseen omaisuuteen ja perintöön tulee tunnustaa ja huomioida.

LÄPINÄKYVYYS: alkuperäiskansoja ja paikallisia yhteisöjä tulee tiedottaa asianmukaisesti ja ennakkoon hankkeista tai toimista, jotka koskevat perinteistä tietoa, innovaatioita tai käytänteitä, ja jotka vaikuttavat yhteisöjen ja alkuperäiskansojen pyhiin paikkoihin tai perinteisesti asuttamiin alueisiin tai tapahtuvat näillä alueilla.

HYVÄKSYNTÄ: kaikkien toimien ja hankkeiden, jotka liittyvät perinteiseen tietoon tulee perustua yhteisöjen hyväksyntään ja osallisuuteen.

KULTTUURIEN VÄLINEN ARVOSTUS: perinteistä tietoa tulee kunnioittaa alkuperäiskansojen kulttuurin, perinteiden ja kokemuksen legitimiinä ilmauksena ja osana olemassa olevien tietojärjestelmien moninaisuutta.

114 Tässä esitellään vain osa eettisen koodiston sisällöstä. Sanamuodot ovat pääosin samoja kuin joita ohjeet suomeksi ja saamelaiseen kontekstiin kääntäneet Juntunen & Näkkäläjärvi (2010) ovat käyttäneet muistiossaan. Muistio perinteisen tiedon suojelusta löytyy Saamelaiskäräjien sivuilta: <http://www.samediggi.fi/>: toiminta-> Artikla 8(j):n toimeenpano. Eettisen koodiston tekstin voi lukea: <http://www.cbd.int/traditional/code/ethicalconduct-brochure-en.pdf>.

REILU JA OIKEUDENMUKAINEN HYÖTYJEN JAKO: alkuperäiskansojen ja paikallisten yhteisöjen tulisi saada reilu ja oikeudenmukainen hyöty osallisuudestaan ja työpanoksestaan luonnon monimuotoisuuteen ja perinnetietoon liittyvissä toimissa ja hankkeissa.

TÄYSI JA VAIKUTTAVA OSALLISTUMINEN: alkuperäiskansojen täysipainoinen osallisuus on ratkaisevan tärkeää asioissa, jotka liittyvät luonnon monimuotoisuuteen ja sen suojeleluun, ja jotka voivat vaikuttaa alkuperäiskansoihin ja paikallisiin yhteisöihin.

LUOTTAMUKSELLISUUS: Tiedon luottamuksellisuutta tulee kunnioittaa suhteessa kansalliseen lainsäädäntöön. Alkuperäiskansojen ja paikallisyhteisöjen välittämää tietoa ei tule käyttää tai julkistaa muissa tarkoituksissa kuin mitä on sovittu yhteisön kanssa, eikä tietoa voi siirtää kolmannelle osapuolelle ilman tiedon kantajien hyväksyntää. Erityisesti luottamuksellisuutta tulee soveltaa pyhän ja/tai salaisen tiedon keräämisessä.

VASTAVUOROISUUS: Tieto, joka on hankittu alkuperäiskansojen ja paikallisten yhteisöjen kanssa käytyjen toimintojen/vuorovaiikutuksen avulla, tulee jakaa heidän kanssaan ymmärrettävästi ja kulttuurisesti merkittävässä muodossa. Toisin sanoen tutkimustulokset tulee saattaa ymmärrettävässä muodossa kohdeyleisön tietoon ja käyttöön.

Yllä mainittujen periaatteiden lisäksi eettinen koodisto käsittää erityisiä näkökohtia, jotka velvoittavat muun muassa huomioimaan alkuperäiskansojen suhteen pyhiin paikkoihin,

holistisen luontosuhteen sekä yhteisöjen sosiaaliset rakenteet, joita saamelaisessa kontekstissa ovat esimerkiksi Siida -järjestelmä ja tapaoikeus. Eettinen koodisto kehottaa tukemaan alkuperäiskansojen omia tutkimusaloitteita sekä alkuperäiskansojen aktiivista osallistumista tutkimusprojekteihin.

Vuosien 2013 ja 2014 aikana myös esimerkiksi Arktinen neuvosto on kehittänyt ekologisen perinteisen tietämyksen ja paikallistiedon käyttöä ja integrointia omassa toiminnassaan ohjaavat periaatteet.¹¹⁵ Perinnetiedon tallentamiseen liittyviä eettisiä ja käytännöllisiä kysymyksiä käsitellään varsin laajasti teoksessa ”Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics”, joka julkaistiin vuonna 2011.¹¹⁶ Teos on osa Sami Allaskuvlan Árbediehtu -projektia, jonka tavoitteina oli perinnetiedon suojelun ja tiedon tallentamiseen liittyvän ohjeistuksen kehittäminen.¹¹⁷ Myös useat järjestöt ja toimijat, esimerkiksi Maailman henkisen omaisuuden järjestö WIPO¹¹⁸ ja Alaskan Native Science Commission¹¹⁹ ovat tuottaneet oman eettisen koodistonsa alkuperäiskansojen perinnetietoa koskien. Koodistoissa ja ohjeissa painotetaan, että perinteiseen tietoon liittyvien tutkimus- ja tallennusprojektien lähtökohtana tulisi olla tutkimuksen kohteena olevien yhteisöjen ennalta antama hyväksyntä. Kohteena olevaa yhteisöä tulisi tiedottaa ennen projektin alkua projektin tavoitteista ja toteutuksesta, sekä vaikutuksista ja mahdollisista seurauksista joi-

ta projektista voi yhteisöille koitua. Yhteisöjen kanssa tulisi myös sopia siitä mitä tutkimuksen materiaaleille tapahtuu projektin loppumisen jälkeen. WIPO:n ohjeissa mainitaan seuraavat mahdolliset positiiviset ja negatiiviset vaikutukset, joita perinnetiedon tutkimiseen ja tallentamiseen liittyvistä projekteista voi paikallisille yhteisöille ja alkuperäiskansoille seurata:

TALLENTAMISEN HYÖDYT:

- ◇ Tieto tallentuu tuleville sukupolville.
- ◇ Yhteistyö eri tahojen välillä vahvistuu.
- ◇ Tallentaminen voi suojata väärinkäyttöä, koska tiedon/resurssin alkuperäinen haltija voidaan tietokannan perusteella todistaa.
- ◇ Projekti tuo näkyvyyttä perinnetiedolle ja tuo esille alkuperäiskansojen äänen.
- ◇ Mahdollinen taloudellinen hyöty.

MAHDOLLISET HAITAT:

- ◇ Yhteisöt jäävät ilman taloudellista hyötyä - joku muu hyötyy.
- ◇ Tieto erotettuna kontekstistaan muuttuu vieraaksi yhteisöille.
- ◇ Yhteisöt menettävät tiedon hallinnan.

Jotta yhteisöt eivät menettäisi hallintaa perinnetietoonsa, tulisi ennen tallennusprojektin aloittamista sopia seuraavista seikoista:

- ◇ Mihin projektin tuottama tieto tallennetaan, missä muodossa ja kenellä on käyttöoikeudet tietoon?
- ◇ Onko tieto julkista, vai halutaanko jokin osa siitä pitää vain yhteisön tiedossa?
- ◇ Keneltä pyydetään lupa tiedon mahdolliseen tutkimuskäyttöön tulevaisuudessa?
- ◇ Kuka hallinnoi tietokantaa / arkistoa?
- ◇ Miten paikallinen yhteisö hyötyy tutkimusprojektista ja saa siinä kerätyn tiedon käyttöönsä?
- ◇ Kenellä on projektin tuloksena syntyneisiin tuotteisiin / tietoon tekijänoikeudet?

115 Kts. <http://arcticpeoplestest.org/traditional-knowledge-workshop/draft-recommendations/>

116 Porsanger & Guttorm 2011

117 Kts. www.arbediehtu.no

118 Ohjeluonnos: http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk_toolkit_draft.pdf

119 The Principles for the Conduct of Research in the Arctic: <http://www.nsf.gov/geo/plr/arctic/conduct.jsp#implementation>

Biodiversiteettisopimuksen sihteeristön eettinen koodisto edellyttää, että alkuperäiskansojen oikeutta suojella perinteistä tietämystään, joko kollektiivisesti tai yksilöllisesti, tulee kunnioittaa.

Alkuperäiskansojen perinteisen tiedon omistusoikeuksia ei tulisi luovuttaa ulkopuolisille ilman asianomaisten suostumusta.¹²⁰

Miten perinteistä tietoa sitten tulisi tallentaa niin, ettei se muutu vieraaksi sen alkuperäisille haltijoille? Seuraavaan taulukkoon on koottu seikkoja, joiden tulisi olla perinnetiedon dokumentoinnin ja perinteiseen tietoon liittyvien tutkimusprojektien lähtökohtana.

120 Nordin Jonsson 2011

PERINTEISEN TIEDON TALLENTAMISEN

LÄHTÖKOHDAT

kulttuurinen konteksti

paikallisuus

holistisuus

yhteisön arvot

alkuperäiskieli

NÄKÖKULMAT

yhteisön sisäinen

näkökulmien moninaisuus

yhteisön maailmankuva

tapaoikeus

Rajojen ja sääntöjen asettaminen perinnetiedonkeruulle, tallentamiselle ja käytölle tulisi sopia yhdessä alkuperäisväestön kanssa.

Yleisesti ottaen perinnetietoon liittyvien tutkimus- ja tallennusprojektien suunnittelun ja toteuttamisen pohjana on oltava paikallinen kulttuuri ja arvomaailma. Yhteisön sisäisen näkökulman huomioiden tietokantoihin tulisi tallentaa sellaista perinteistä tietoa, jonka alkuperäiskansat ja paikalliset yhteisöt itse kokevat tärkeäksi. Yhteisön sisäinen monimuotoisuus on kuitenkin tärkeää huomioida. Edustaako tallennettu perinnetieto koko yhteisöä vai onko kyseessä perheen tai suvun traditio tai sisäinen tieto? Onko kyseessä vanhojen vai nuorten perinteentaitajien tieto? Ovatko eri sukupuolet edustettuina?¹²¹ Jotta perinnetieto ei muuttuisi yhteisölle vieraaksi tallentamisen jälkeen, tulisi se tallentaa alkuperäiskielellä. Lisäksi perinnetiedon pohjalta syntyneet tutkimustulokset ja teokset olisi tärkeää ennen julkaisua antaa tarkistettavaksi niille henkilöille, jotka ovat ottaneet tutkimukseen osaa.¹²²

Kuten aiemmin todettu, perinnetiedolla on aina kulttuurinen, sekä ihmisen ja ympäristön suhdetta kuvaava kontekstinsa. Tämä konteksti on tärkeä säilyttää silloin, kun tietoa siirretään tietokantoihin ja arkistoihin. Kontekstin säilyttämiseksi holistinen lähestymistapa on tarpeellinen: esimerkiksi käsityöhön liittyvää perinteistä tietoa tallennettaessa tulisi kuvata koko prosessi materiaalien hankinnasta alkaen, sekä linkittää käsityön tekemisen prosessi taustalla vaikuttavien arvoihin, traditioihin ja maailmankuvaan. Lisäksi on tärkeää sitoa tallennettu tieto yksityiskohteisesti siihen paikkaan, jossa se on syntynyt, sillä perinnetieto ei ole universaalialia vaan aina sidoksissa tiettyyn alueeseen ja ihmisyyhteisöön.¹²³

Voidaan toki kysyä, onko dynaamista

perinnetietoa mahdollista tallentaa niin, ettei menetetä jotakin oleellista tiedon ja sen oppimisen luonteesta? Käytännönläheisen, kantajiensa käsissä ja jaloissa kulkevan tiedon sanallistaminen voi olla hankalaa, ja dynaamista tietoa voi uhata ”jäätymisen”, jolloin menetetään perinnetiedolle tyypillinen dynaamisuuden aspekti. Osa perinnetiedosta on luonteeltaan sellaista, että se on helppo tallentaa sanalliseen muotoon (esimerkiksi tieto säistä ja siinä tapahtuneista muutoksista, erilaiset nimeämiset, kasvien tai eläinten käyttötarkoitukset) tai kartalle (esimerkiksi paikannimet, eläinten vaellusreitit). Käsitöihin liittyvää perinnetietoa, esimerkiksi erilaisia tekniikoita, voi tallentaa videoin ja kuvin, tai erilaisten oppaiden muodossa, kuten on tehtykin Saamelaisalueen koulutuskeskuksen toimesta.¹²⁴ Osa ekologisesta perinnetiedosta on sellaista, ettei sitä voi omaksua kuin käytännössä. Esimerkiksi luonnonilmiöiden ja -olosuhteiden tai eläinten käytöksen hienovaraista ymmärtämistä, erilaisissa ympäristöissä toimimista tai tiettyyn tilanteeseen sidottua hiljaista käytännön tietoa voi olla vaikea tai mahdoton omaksua arkistotiedon muodossa. Perinnetietoon ja sen oppimiseen liittyy myös lähiyhteisön sisäinen sosiaalinen vuorovaikutteisuus ja luottamus. Perinnetiedon dokumentoinnista voi jäädä pois eri oppimistilanteiden yhteisöllisyyden ja vuorovaikutteellisuuden kannalta tärkeitä seikkoja. Tällaiset tekijät vaikuttavat siihen, että ekologista perinnetietoa ei voida suojella pelkästään tallentamalla ja tutkimalla, vaan on säilytettävä ympäristö ja kulttuurit, joiden osana perinnetieto voi säilyä elinvoimaisena.

121 Laidler 2006

122 Kts. Nordin Jonsson 2011

123 Nordin Jonsson 2011

124 Kts. www.soggsakk.fi : julkaisut ja raportit

Lähteet:

- Alaska National Science Foundation. The Principles for the Conduct of Research in the Arctic.
<http://www.nsf.gov/geo/plr/arctic/conduct.jsp#implementation>
- CBD 2010. Tkarihwaïé:ri, Code of Ethical Conduct to Ensure Respect for the Cultural and Intellectual Heritage of Indigenous and Local Communities Relevant to the Conservation and Sustainable Use of Biological Diversity.
<http://www.cbd.int/traditional/code/ethicalconduct-brochure-en.pdf>
- Juntunen, S. & Näkkäljärvi, K. 2010. Perinteisen tiedon suojele saamelaisen kotiseutualueella. Muistio.
- Laidler, G.J. 2006. Inuit and scientific perspectives on the relationship between sea ice and climate: the ideal complement? Climatic Change 78: 407–444.
- Nordin Jonsson, Å. 2011. Ethical guidelines for the documentation of árbediehtu, Sami traditional knowledge.
- Teoksessa Porsanger, J. & Guttorm, G. (toim.) Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics. Dieđut 1/2011. Sámi allaskuvla, 98–125.
- Porsanger, J. & Guttorm, G. 2011 (toim.) Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics. Dieđut 1/2011. Sámi allaskuvla.
- WIPO 2012. Toolkit for traditional knowledge documentation. Consultation draft.
http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk_toolkit_draft.pdf
- Kuva: Veli Kouri/ Arktinen keskus 2014. Saamelainen hääpäri Lapin maakuntamuseon perusnäyttelyssä.
- Kuva: Elina Helander-Renvall.

8 KEINOJA EKOLOGISEN PERINNETIEDON SUOJELEMISEKSI JA SÄILYTTÄMISEKSI

1157 kilometriä. Enemmistö saamelaisista asuu saamelaisalueen ulkopuolella, ja yhteys perinnetietoon on heikennyt. Koska perinnetiedon säilyminen sukupolvelta toiselle ei ole enää taattua, tietoa on myös kerättävä tietopankkeihin sen suojelemiseksi.

8.1. Miten säilyttää perinnetiedon elinvoimaisuus?

Twarogin (2004) mukaan ekologisen perinnetiedon turvaamiseksi tarvitaan monia erilaisia toimenpiteitä, jotka voidaan jakaa seuraavasti: 1) perinnetiedon suojeleminen (protect); 2) perinnetiedon säilyttäminen (preserve) ja 3) perinnetiedon aseman edistäminen (promote).

Perinnetiedon säilyttämisessä on tarpeen käyttää sekä ”in situ”, että ”ex situ” -suojelelun keinoja. ”In situ” -suojelelun keinot lähtevät perinnetiedon luonteesta: tieto on tiettyyn kulttuuriin, ympäristöön ja luontaiselinkeinoihin kytköksissä. Siksi kulttuurien ja ympäristön suojeleminen ja elinkeinojen toimintaedellytysten turvaaminen ovat keskeisiä perinnetietoa säilyttäviä tekijöitä. On tärkeää turvata perinnetiedon siirtyminen nuoremille sukupolville osana koulutusta ja käytäntöä. Näin utsjokelainen poronhoitaja kuvaa kasvamista ja oppimista poroelinkeinoon parissa:

”No ne ovat olleet ympärivuoden metsässä pienestä lapsesta lähtien, syntyneet jo poronhoitoon. Ja aikuisten mukana seuranneet, no ne ovat sillä lailla pikkubiljaa oppineet siihen ja nähneet, miten pitää ja niinhän se poronhoito on – siinä se on se tärkein koulu.”¹²⁵

On otettava huomioon, että kaikki saamelaiset eivät välttämättä osaa määrätietoisella tavalla arvostaa omaa perinnetietoaan eivätkä tunne sen kaikkia osia. Sen lisäksi enemmistö saamelaisista elää saamelaisalueen ulkopuolella: yli 60 prosenttia kaikista saamelaisista ja 70 prosenttia

saamelaisista lapsista ei asu perinteisillä kotiseuduillaan.¹²⁶ Paikoin sukupolvien ketjut, jotka siirtävät perinnetietoa, ovat jo katkenneet. Muun muassa näistä seikoista johtuen perinnetiedon siirtymistä tulisi varmistaa myös yhteiskunnallisin toimin, lisäämällä koulutusta ja keräämällä tietoa talteen tulevia sukupolvia varten. ”In situ” -suojelelun lisäksi tarvitaankin ”ex situ” -suojelelun: perinnetiedon keräämistä ja tallentamista tietokantoihin. Twarogin mukaan tietokannat ja erilaiset perinnetietoon liittyvät innovatiiviset sovellukset voivat lisätä nuorten kiinnostusta omaa perinnettään kohtaan.¹²⁷ Lisäksi uudet innovaatiot, tietotekniset sovellukset ja tiedonjakamiseen keskittyvät projektit voivat edistää perinnetiedon asemaa.

Ympäristöministeriön asettama Biodiversiteetisopimuksen artikla 8(j) asiantuntijatyöryhmä listaa raportissaan tärkeimpiä toimia perinnetiedon säilymistä turvaamiseksi.¹²⁸ Lainsäädäntöä, opetusta ja elinkeinojen tukijärjestelmiä kehittämällä tulisi:

- ◇ Säilyttää perinteisten elinkeinojen ja saamenkielten elinvoimaisuus.
- ◇ Varmistaa tiedon siirto seuraaville sukupolville ja saamelaislasten mahdollisuus oppia omaa kulttuuriaan. Perinteisen tiedon tarpeiden huomiointi päivähoidossa sekä perus- ja toisen asteen opetuksessa on ratkaisevan tärkeää tiedon säilymistä ja siirtymisen kannalta.
- ◇ Turvata saamelaisen käsityöperinteen jatkuminen. Erityisesti inarin- ja koltansaamen käsityöperinteet ovat uhanalaisia.

126 Näkkäljärvi 2012

127 Kts. Twarog 2004

128 Kts. työryhmän loppuraportti:

http://www.samediggi.fi/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=1566&Itemid=99999999

125 Saijets & Helander-Renvall 2009, pohjoissaamesta suomentanut Saijets

- ◇ Kerätä perinteistä tietoa tietokantoihin, esimerkiksi Saamelaisarkistoon. Luonnon monimuotoisuuden liittyvän perinteisen tiedon systemaattinen kerääminen tulisi aloittaa.

Asiantuntijatyöryhmä suosittaa, että Akwé: Kon -ohjeistusta noudatettaisiin kaikissa uusissa ja uudistettavissa saamelaisten kotiseutualueelle sijoituvissa alueiden hoito- ja käyttösuunnitelmissa sekä luonnonvarasuunnitelmissa. Hammastunturin erämaa-alueen hoito- ja käyttösuunnitelman tekemisessä kerättyjen kokemusten perusteella voitaisiin laatia pysyvä menettelytapa Akwé: Kon -ohjeistuksen noudattamiselle. Metsähallitus on näin jo tehnytkin.

Perinnetiedon aseman vahvistamiseksi on tärkeää ottaa tieto osaksi alkuperäiskansojen elämää koskevaa päätöksentekoa. Tämä tapahtuu parhaiten ja luontevimmin siten, että perinnetiedon haltijat otetaan mukaan päätöksenteon prosesseihin. Akwé: Kon -prosessi toimii esimerkkinä toimintatavasta, joka vahvistaa perinnetiedon asemaa. Tässä myös lainsäädännöllä on merkittävä rooli. Perinnetiedon säilyttämisen kannalta sekä saamelaisten kulttuurisia ja kielellisiä oikeuksia suojaavat että ympäristön käyttöä säätelevät lait ovat keskeisiä. Saamelaisten kotiseutualueeseen, jonka luontoon ekologinen perinnetieto ja luontaiselinkeinot ovat sidoksissa, kohdistuu enenevässä määrin muita luonnonvaraintressejä, jotka voivat olla ristiriidassa saamelaisten kulttuuristen oikeuksien kanssa.¹²⁹ Näistä voidaan mainita metsienkäyttö, kaivostoiminta ja matkailu. Siksi esimerkiksi Kaivoslain ja Vesilain linjaukset siitä, että saamelaisten kotiseutualueella toteutettavat hankkeet eivät saa heikentää saamelaisten mahdollisuuksia käyttää heille alkuperäiskansa-

na kuuluvia oikeuksia, ovat merkittäviä. Tärkeässä yhteydessä on myös Saamelaiskäräjälain viiranomaisille asettama neuvotteluvelvollisuus.¹³⁰ Lisäksi ympäristöperusoikeuteen kuuluu jokaisen mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon.¹³¹

Tutkimusyhteistyö ja alkuperäiskansojen itsensä tekemä tutkimus säilyttävät ekologista perinnetietoa. Kun alkuperäiskansat ovat osallisia tutkimuksissa, heidän tietoaan tallentuu tuleville sukupolville heidän omista lähtökohdistaan. Tutkimusprojekteissa tuotettu tieto olisi tärkeää dokumentoida alkuperäiskansojen itsenä ylläpitämiin ja hallinnoimiin arkistoihin, jotta se on heidän käytettävissään tutkimuksen jälkeen. Suomessa Saamelaisalueella tehtävien perinnetietoa koskevien tutkimusten tulokset ja arkistot olisi mahdollista tallentaa esimerkiksi Saamelaisarkistoon. Arktisella alueella erityisen tärkeää on sellainen ilmastonmuutokseen liittyvä tutkimus, jossa huomioidaan alkuperäiskansojen näkökulmat sekä heidän tietonsa tasa-arvoisena tietolähteenä tieteellisen tiedon rinnalla.

129 Kokko 2010

130 Kts. luku 5.2. sekä esim. Kokko 2010; www.samediggi.fi: Saamelaiset lainsäädännössä

131 Kokko 2010

EKOLOGISEN PERINNETIEDON ELINVOIMAISUUDEN INDIKAATTORIT

Kuinka ekologisen perinnetiedon elinvoimaisuutta tai katoa voidaan mitata ja arvioida? Biodiversiteettisopimuksen sihteeristön asettama indikaattoryörymä (Forum on Biodiversity (IIFB) Working Group on Indicators) on kehittänyt seuraavat indikaattorit, joita suositellaan käytettäväksi ekologisen perinnetiedon elinvoimaisuuden ja aseman arvioimisessa.¹³²

- » alkuperäiskansakieliä puhuvien henkilöiden määrä ja määrän kehitys
- » perinteisiä elinkeinoja harjoittavien henkilöiden määrä ja elinkeinojen asema
- » maankäytön tila ja trendit alkuperäiskansojen perinteisesti asuttamilla mailla
- » väestörakenne ja siinä tapahtuneet muutokset

Lisäksi erityisesti metsien käyttöön ja metsäluonnon monimuotoisuuteen liittyen on ehdotettu seuraavia indikaattoreita.¹³³

- » alkuperäiskansojen luontaistaloudessa käytämien lajien monimuotoisuus
- » maataloudessa ja kotitarvekäytössä olevien lajien geneettinen diversiteetti
- » paikallisten yhteisöjen rooli ja asema päätöksenteossa
- » paikallisten normien (esim. tapaoikeus) asema

Lisäksi elinkeinojen harjoittamisessa ja yhteisöissä tapahtuneiden muutosten nopeus ja syy-seuraussuhteiden hahmottaminen, erityisen herkkien yhteisöjen ja maantieteellisten alueiden selvittäminen sekä poliittisten toimenpiteiden ja ohjelmien vaikutusten arviointi ovat tärkeitä tekijöitä tutkittaessa ja määriteltäessä perinnetiedon elinvoimaisuutta.¹³⁴

134 Zent 2009

132 Kts. <http://www.cbd.int/2010-target/framework/indicators.shtml>; <http://www.bipindicators.net/indicators/traditional-alknowledgepractices/otherindicatoroftraditionalknowledge/2010>.

133 Shengji 2008

8.2. Immateriaalioikeudet perinnetiedon suojelussa

Ekologisen perinnetiedon suojelun yhtenä keskeisenä keinona pidetään alkuperäiskansojen ja paikallisten yhteisöjen henkisen omaisuuden lakisääteistä suojaamista.¹³⁵ Biodiversiteettisopimus painottaa alkuperäiskansojen oikeutta suojata perinteistä tietoaan, innovaatioitaan ja käytänteitään. YK:n alkuperäiskansojen oikeuksien julistuksen artiklan 31 mukaan: ”Alkuperäiskansoilla on oikeus ylläpitää, hallita, suojella ja kehittää kulttuuriperintöään, perinnetietoaan ja perinteisiä kulttuuri-ilmaisujaan sekä tieteen- sä, teknologiansa ja kulttuuriensa eri ilmenemismuotoja, mukaan lukien inhimilliset ja geneettiset voimavarat, siemenet, lääkkeet, tieto eläinten ja kasvien ominaisuuksista, suullinen perinne, kirjallisuus, muotoilut, urheilu sekä perinteiset pelit ja leikit sekä kuvataiteet ja esittävät taiteet. Niillä on myös oikeus ylläpitää, hallita, suojella ja kehittää tähän kulttuuriperintöön, perinnetietoon ja perinteisiin kulttuuri-ilmaisuihinsa liittyvää henkistä omaisuuttaan”.

Niin ikään Saamelaissopimusluonnoksen artikla 31 käsittelee perinteisiä taitoja ja kulttuurinilmauksia: ”Valtioiden tulee kunnioittaa saamelaisten oikeutta hallita perinteisiä taitojaan ja perinteisiä kulttuurinilmauksiaan sekä edistää sitä, että saamelaiset voivat säilyttää ja kehittää sekä välittää niitä tuleville sukupolville. Kun muut kuin saamelaiset käyttävät saamelaiskulttuuria taloudellisesti hyväkseen, tulee valtioiden edistää sitä, että saamelaisilla on mahdollisuus vaikuttaa toimintaan ja saada kohtuullinen osa toiminnan taloudellisesta tuloksesta.

135 Twarog 2004; Vars 2007; Nuorgam 2009; Nuorgam & Karhu 2010

Saamelaiskulttuuria tulee suojella sellaisten kulttuuristen ilmaisujen käytöltä, jotka harhaanjohtavalla tavalla näyttävät olevan saamelaista alkuperää. Valtioiden tulee edistää sitä, että saamelaiset perinteiset taidot otetaan huomioon saamelaisten elinoloista päätettäessä.”

Maailman henkisen omaisuuden järjestö WIPO:ssa on neuvoteltu geenivarojen, perinnetiedon ja perinteisten kulttuurinilmausten kansainvälisestä suojaamisesta vuodesta 1998 lähtien. WIPO:n perinteistä tietoa suojaavaa lainsäädäntöä koskevissa neuvotteluissa alkuperäiskansojen edustajat, muun muassa Saamelaisneuvosto, ovat vaatineet erityisiä, alkuperäiskansojen tarpeista nousevia ja paikallisen tapaoikeuden huomioiduvia sui generis -suojamuotoja perinnetiedon suojelemiseksi. Alkuperäiskansojen tietoon ja geneettisiin varantoihin liittyviä erityisiä suojamuotoja on kehitetty ja otettu osaksi kansallista lainsäädäntöä eri puolilla maapalloa.¹³⁶ Osa näistä *sui generis* -suojamuodoista pohjautuu tai ottaa huomioon paikallisen tapaoikeudet.¹³⁷ WIPO:n neuvottelut alkuperäiskansojen perinnetietoa suojaavasta kansainvälisestä lainsäädäntöstä olivat vuonna 2014 edelleen kesken.¹³⁸

Alkuperäiskansat ovat monissa eri yhteyksissä, esimerkiksi WIPO:n prosesseissa, ilmaisseet huolensa siitä, että ilman asianomaista lain suojaajaa heidän perinteistä tietämystään ja kulttuuri-ilmaisujaan voidaan käyttää ulkopuolisten taholta loukkaavalla tai harhaanjohtavalla tavalla, sekä hyödyntää niitä taloudellisesti ilman yhteisöjen suostumusta. Erityisesti kehitysmaissa geneettisiin varantoihin liittyvän perinteisen ja

136 Taubman & Leistner 2008

137 Esim. Costa Rica: Biodiversity Law No. 7788; Peru: Sui Generis law Art. 5; Filippiinit: Indigenous Peoples Right Act; kts. Taubman & Leistner 2008

138 Kts. <http://www.wipo.int/tk/en/tk/>

paikallisen tiedon ulkopuolinen hyödyntäminen ilman tiedonhaltijoiden ja paikallisten yhteisöjen suostumusta ja hyötyjen asianmukaista jakamista on merkittävä ongelma. Esimerkiksi lääketyhtiöt käyttävät usein perinnetietoa hyödykseen etsiessään kasveja ja muita luonnonaineita, joilla on lääketieteellisiä ominaisuuksia. Tutkimuksen kautta niistä voidaan kehittää uusia patentoituja lääkkeitä. Paikalliset yhteisöt, jotka parantavat ominaisuudet alunperin löysivät, saavat harvoin kompensatiota tai osuutta voitoista. Tähän ongelmaan pyritään kansainvälisellä tasolla vastaamaan muun muassa Nagoyan pöytäkirjan asettamalla velvoitteilla.

Perinteisen tiedon, innovaatioiden ja kulttuuri-ilmaisujen lakisääteisen suojelemisen keinoksi on esitetty immateriaalioikeuksia, kuten tekijänoikeutta. Tekijänoikeutta ei kuitenkaan voida sellaisenaan soveltaa perinteiselle tiedolle, käytännöille, innovaatioille ja kulttuuri-ilmaisuille niiden kollektiivisen luonteen vuoksi: tekijänoikeudet ovat lähtökohtaisesti yksilön oikeuksia ja ne voidaan myöntää luonnolliselle henkilölle. Perinteinen tietämys taas syntyy osana käytäntöä, kerrostuu ja muuttuu aikojen kuluessa, on luonteeltaan interaktiivista. Perinteisten tietojen ja taitojen taustalta on usein mahdotonta tunnistaa yhtä tekijää sellaisessa mielessä, jota tekijänoikeuksien soveltaminen vaatisi. Tekijänoikeuden ja muun immateriaalioikeuden mukainen yksilöllinen omistusoikeus on monille alkuperäiskansoille vieras käsite, ja se voi olla ristiriidassa alkuperäiskansojen yhteisöjen tapaoikeuksien kanssa. Monissa alkuperäiskansojen yhteisöissä perinne nähdään omaisuuden, kollektiivisenkin, sijasta vuorovaikutuksena.¹³⁹ Ekologinen perinteinen tieto on alun alkaen syntynyt osana

139 Lucas-Schloetter 2008

Väinönputki on ollut saamelaisille kautta aikojen tärkeä yrtti. Alkuperäiskansojen immateriaalioikeudet tulee ottaa huomioon kerätessä tietoja esimerkiksi lääketieteellisuuteen.

sopeutumista, vastauksena yhteisön tarpeisiin, liittyen ravintoon, terveyteen ja hyvinvointiin, eikä sitä siksi ole helppoa sovittaa taloudellisia intressejä ensisijaisesti suojelevan immateriaali-järjestelmän piiriin. Voidaankin sanoa, että alkuperäiskansojen luonnon monimuotoisuuteen liittyvän tietojärjestelmän kehittämisen lähtökohtana on yhteisön hyvinvointi, ei yksilön saama taloudellinen hyöty.¹⁴⁰ Lisäksi on esitetty, että perinteisen tiedon ja kulttuuri-ilmaisujen suojaaminen tekijänoikeuksilla voisi johtaa tilanteeseen, jossa kulttuurin sisäinen perinteen uudistuminen estyy ja kulttuuri ”sementoituu”.¹⁴¹ Kulttuurin sisäisen perinteen käytön ja uudistamisen estyminen taas voisi edelleen vaikeuttaa perinteisen tiedon säilymistä elinvoimaisena.¹⁴²

Ongelmallista alkuperäiskansojen näkökulmasta on erityisesti se, että länsimaisten tekijänoikeuksien mukaisesti alkuperäiskansojen tieto ja kulttuuri-ilmaisut kuuluvat *public domainiin*, jossa ne ovat kaikkien vapaasti hyödynnettävissä.¹⁴³ Alkuperäiskansojen mukaan he eivät ole koskaan sijoittaneet tietämystään tai innovaatioitaan *public domainiin*.¹⁴⁴ Alkuperäiskansojen omaa perinteen käyttöä ja uudentamista säätelevät tapaoikeudelliset normit, joiden kanssa vapaa käyttöoikeus voi olla ristiriidassa. Alkuperäiskansojen perinteen vapaa käyttöoikeus mahdollistaa myös sen, että kulttuurin ulkopuoliset henkilöt voivat hakea tekijänoikeuksia perinteiseen tietoon tai kulttuuri-ilmauksiin pohjaaville innovaatioille tai tuotteille.

Saamelaisneuvosto on WIPO:n neuvotte- luissa kannattanut niin kutsutun negatiivisen

suojamuodon (*defensive protection*) kehittämistä. Negatiivisen suojamuodon tarkoituksena ja tavoitteena on suojata perinteistä tietoa, käytänteitä, innovaatioita ja kulttuuri-ilmaisuja ulkopuoliselta, erityisesti loukkaavalta ja alkuperäiskansat pois sulkevalta käytöltä. Negatiivinen suojamuoto ei rajoita kulttuurin sisäistä perinteen käyttöä ja uudentamista.

Clift (2009) on esittänyt, että immateriaalioikeuksia parempi tapa suojata alkuperäiskansojen perinteistä tietoa väärinkäytöksiltä olisi perinnetiedosta kumpuavien innovaatioiden ja tuotteiden patentoinnin kansainvälinen kieltö. Patentoinnin kieltö suojaisi alkuperäiskansojen tietoa väärinkäytöksiltä, mutta ei estäisi yhteisöjen omaa tiedon käyttöä, eikä myöskään tutkimuskäyttöä tai sellaisia innovaatioita, jotka tuottavat yleistä hyötyä. Patentoinnin kieltöä immateriaalioikeuksia parempana keinona on perusteltu sillä, että alkuperäiskansojen ja paikallisten yhteisöjen tiedon täysi sulkeminen ulkopuolisilta immateriaalioikeuksilla häittäisi tutkimusta, myös sellaisten tutkimusten toteuttamista, jotka hyödyttävät alkuperäiskansoja ja paikallisia yhteisöjä itseään.¹⁴⁵ Myös Biodiversiteettisopimusta on tutkijoiden taholta kritisoitu siitä, että sen asettamat geneettistä materiaalia koskevat rajoitteet haittaavat luonnon monimuotoisuuden tutkimista, erityisesti biologisten näytteiden keruuta tutkimustarkoituksiin.¹⁴⁶

Euroopan parlamentin kehitysyhteistyövaliokunta on ottanut kantaa patentoinnin rajauksen ja geenivarojen ja perinnetiedon suojan puolesta Euroopan Unionissa. Vuoden 2012 mietinnössään valiokunta korosti, että patentinhakijoiden tulisi 1) ilmoittaa keksinnöissä

140 Clift 2009

141 Vars 2007

142 Lewinski 2008b

143 Nuorgam 2009; Lewinski 2008a; 2008b

144 Kts. Nuorgam 2009

145 Kts. Clift 2009

146 Agres 2003

käytettyjen geenivarojen ja niihin liittyvien perinnetietojen lähde ja alkuperä; 2) esittää todisteet toimivaltaisilta viranomaisilta saadusta ennakkosuostumuksesta toimittajamaassa sekä 3) esittää oikeudenmukaista ja tasapuolista hyötyjen jakoa koskevat todisteet kansainvälisellä alkuperätodisteella. Näillä toimenpiteillä voisi toteutuessaan olla vaikutusta erityisesti kehitysmaiden alkuperäiskansojen mahdollisuuksiin vaikuttaa siihen, miten heidän hallinnoimiaan geneettisiä varantoja ja niihin liittyvää perinteistä tietämystä hyödynnetään.

Perinteinen tietämys ja käytännöt ovat alttiita väärinkäytöksille niiden suullisen luonteen vuoksi. Suullisessa muodossa kulkevan tiedon tai innovaation alkuperän todistaminen on hankalaa. Siksi tietokantoja ja rekisterejä pidetään varteenotettavana keinona perinteisen tietämyksen, innovaatioiden ja käytäntöjen suojelemisessa. Kirjallinen todiste perinteisestä tiedosta, kulttuuri-ilmaisusta tai esimerkiksi lääkekasvin käytöstä voi estää ulkopuolisia hakemasta tekijänoikeuksia tai patenteja perinteiseen tietoon pohjaaville innovaatioille tai tuotteille, sillä patentin tai tekijänoikeuksien saaminen edellyttää että keksintö on uusi. Esimerkiksi Intiassa on perustettu useita perinnetietokantoja, osittain juuri torjumaan perinteiseen tietoon pohjaavien tuotteiden patentointia.

Hyvinä esimerkkeinä perinteisen tiedon ja käytänteiden patentoinnista ja sen estämisestä toimivat intialaisesta Neem -puusta tehty torjunta-aine sekä Turmeric -kasvin käyttö haavojen hoidossa, jotka molemmat saivat Yhdysvalloissa patentin. Turmericia oli käytetty Intiassa haavojen hoidossa vuosisatojen ajan. Neem -puu tunnettiin torjunta-aineen lisäksi malariaa ja muita tauteja parantavana ”ihmekasvina”. Patentit

purettiin myöhemmin Intian haastettua patentin haltijat oikeuteen. Vaadittuna todisteena Neem -puun ja Turmeric -kasvin vuosisatoja jatkuneesta käytöstä toimivat tietokannat, joihin oli tallennettu perinteistä tietämystä eri puolilta Intiaa.¹⁴⁷

Perinteisen tiedon keruuta tietokantoihin on myös kritisoitu siitä, että niiden myötä alkuperäiskansojen tieto tulisi kaikkien saataville ja mahdollistaisi jopa laajemman tiedon väärinkäytön.¹⁴⁸ Lisäksi pyhiä paikkoja koskevaa tai muuta kulttuurissa arvokkaana pidettyä tietoa ei välttämättä haluta jakaa.¹⁴⁹ Tietokantoihin pääsyä voidaan kuitenkin rajata, ja käyttöoikeuksia voidaan antaa pyynnöstä tilanteen mukaan, esimerkiksi tutkijoille ja viranomaisille.

Perinteiseen tietoon pohjaavien innovaatioiden ja tuotteiden patentoinnin kieltäminen tai rajoittaminen, hyötyjen jakamiseen liittyvät sopimukset ja lainsäädäntö sekä perinnetietokannat voivat muodostaa varsin hyvän suojan alkuperäiskansojen ja paikallisten yhteisöjen tietoon kohdistuvia väärinkäytöksiä vastaan. Perinteisen tiedon, käytänteiden ja kulttuuri-ilmausten loukkaavaan tai harhaanjohtavaan käyttöön näillä keinoin ei kuitenkaan voida puuttua.

147 O'Connor 2003

148 Kts. Lucas-Schloetter 2008

149 Esim. Lewinski 2008b; Näkkäljärvi 2012

Saamenkäsityö, duodji, on hyvä esimerkki yhteisöllisestä perinteestä, jota kulttuurin ulkopuoliset toimijat ovat hyödyntäneet varsin laajasti. Perinteistä saamenkäsityötä hyödynnetään erityisesti Lapin matkailutoiminnassa monin tavoin. On yleistä, että saamenpukujen alueellisia malleja jäljitellään ja saamenpukua käytetään matkailussa ja markkinoinnissa niin, että puvun käyttäjä ei ole saamelainen. Kuluttajalle voidaan antaa harhaanjohtavasti käsitys siitä että tuotteen alkuperä olisi saamelainen tai matkailupalvelun tuottajat olisivat saamelaisia.¹⁵⁰

150 Nuorgam & Karhu 2010

Saamelaisyhteisön sisällä saamenpuvun käyttöä säätelevät kirjoittamattomat, tapaoikeudelliset normit. Saamenpukua saa käyttää jokainen saamelaisyhteisöön kuuluva, ja pukua voi muunnella ja kehittää perinteiden ja tapaoikeuden asettamissa rajoissa. Saamenpuku on tärkeä osa saamelaisyhteisön kulttuurista viestintää ja identiteetin kokemusta, ja se liittyy kantajansa osaksi yhteisöön ja laajemmin koko saamenkansaa.¹⁵¹ Saamenpuku kertoo kantajansa taustan, kuten iän, perhesuhteet, ammatin ja kotipaikan. Näistä seikoista johtuen saamelaiset kokevat

151 Esim. Lehtola 1997

© VISIT FINLAND

Saamenpuvun valmistukseen ja käyttöön sisältyy tapaoikeudellisia normeja sekä perinteitä, joiden rikkominen koetaan loukkauksena kulttuuria kohtaan.

saamenpuvun ulkopuolisen käytön loukkaavana ja tapaoikeudellisten normien pohjalta vääränä. Saamenpuvun ja laajemmin saamenkäsityön ulkopuolinen hyödyntäminen voi myös johtaa duodjin arvostuksen vähenemiseen. Lisäksi saamelaisen käsityöperinteen osaajat voivat hyväksikäytön pelossa pitää käsityöhön liittyviä tietojaan niin tiukasti hallussaan, että niiden luovuttaminen käy ajan myötä mahdottomaksi jopa oman yhteisön ja perheen sisäpuolella. Tämä voi osaltaan johtaa perheen ja lähiyhteisön sisäisen kulttuurillisen tiedon ja samankaltaisuuden vähenemiseen tai katoamiseen. Muita haittoja ovat esimerkiksi se, että perinteen hyödyntämisestä koitua taloudellisen hyöty ohjautuu muille kuin saamelaisille ja tuotteen ostajaa johdetaan harhaan tuotteen alkuperän suhteen. Saamelaisyhteisössä ollaankin pitkään koettu huolta duodjin tilasta ja asemasta elinkeinona.¹⁵²

Norjassa duodjia harjoittavia henkilöitä oli tilastojen mukaan 459 vuonna 1986, ja vuonna 2008 Saamelaiskäräjien elinkeinotukitoiminnan piirissä oli 60 käsityöntekijää.¹⁵³ Siitä miten paljon Suomessa on tällä hetkellä duodjia ammatikseen harjoittavia henkilöitä, ei ole olemassa tilastoja, mutta määrä lienee varsin pieni.¹⁵⁴ Kolmekymmentä vuotta sitten tilanne oli toinen: vuonna 1984 tehdyn tutkimuksen mukaan Utsjoella haastattelusta 164:stä saamelaisesta 91 henkilöä teki käsitöitä ja heistä 70 henkilöä valmisti käsitöitä myyntiin. Näistä 20 henkilöä ilmoitti, että käsityö on heidän ammattinsa. Varsin suuri osa haastatelluista (42 henkilöä) teki käsitöitä

säilyttääkseen vanhoja saamelaisia perinteitä.¹⁵⁵ Katsaus duodjin tilaan Enontekiöllä vuodelta 1969 kertoo, että yleensä ”kaikki keski-ikäiset ja sitä vanhemmat naiset olivat erittäin monitaitoisia käsityöntekijöitä”. Sen sijaan nuorien tyttöjen kohdalla käsityötaito oli taantumassa, ja haastatelluilla Enontekiön käsityöläisillä oli jo tuolloin huoli käsityötaidon jatkumisesta.¹⁵⁶ Nykyään duodjia harjoitetaan pääosin sivuelinkeinona, muiden luontaiselinkeinojen ohella. Käsityötaitojen siirtyminen sukupolvelta toiselle on heikentynyt.¹⁵⁷

Duodjin aseman parantamiseen on pyritty muun muassa yhteispohjoismaisen saamenkäsityön tavaramerkin käyttöön otolla. Saamenkäsityön tavaramerkki, Sámi Duodji -merkki, otettiin käyttöön vuonna 1982. Sámi Duodji -merkin tarkoituksena on osoittaa ostajalle, että tuotteen tekijä on saamelainen, sekä varmistaa saamenkäsityön laatu. Merkin sääntöjen mukaan sitä saa käyttää ”perinteisissä käsitöissä ja uusissa tuotteissa, jotka on kehitelty perinteisen tavan mukaan ja perinteisistä materiaaleista”.¹⁵⁸

Duodjin aseman parantaminen on myös yksi Yhteispohjoismaisen Saamelaissopimuksen 31. artiklan tavoitteista. Toteutuessaan Yhteispohjoismaisen Saamelaissopimus suojaisi saamenkäsityötä ja muita saamelaisia kulttuuri-ilmaisuja ja perinteitä ulkopuoliselta hyödyntämiseltä sekä loukkaavalta ja harhaanjohtavalta käytöltä.¹⁵⁹ Sopimus myös parantaisi saamelaisten oikeutta saada osa taloudellisista tuotoista, joita koituu heidän kulttuurinsa hyödyntämisestä. Saamelaissopimuksen artikla 31 liittyy välittömästi

152 Nuorgam & Karhu 2010

153 Nuorgam & Karhu 2010

154 Käsityöläisten vähäinen määrä on osaltaan tullut ilmi vaikeutena löytää haastateltavia Ekologinen perinnetieto Suomen Saamelaisalueella -projektiin, jonka osana tämä kirja on tuotettu; samanlaisia haasteita on kohdannut myös Nuorgam (2009).

155 Aikio 1984

156 Rinno 1969

157 Rauna Triumf, Saamelaiskulttuurin suojele Suomessa -seminaari Levillä 3.12.2010

158 <http://www.samiduodji.com/30/>; Kts. myös Magga 2012

159 Vars 2007; Nuorgam & Karhu 2010

Suomen perustuslain 17.3 §: n saamelaisille taakaamaan oikeuteen alkuperäiskansana ylläpitää ja kehittää omaa kulttuuriaan.¹⁶⁰ Näitä oikeuksia suojaa myös KP -sopimuksen artikla 27: ”Niissä valtioissa, joissa on kansallisia, uskonnollisia tai kielellisiä vähemmistöjä, tällaisilta vähemmistöihin kuuluvilta henkilöiltä ei saa kieltää oikeutta yhdessä muiden ryhmänsä jäsenten kanssa nauttia omasta kulttuuristaan, tunnustaa ja harjoittaa omaa uskontoaan tai käyttää omaa kieltään”.

Saamenkäsityö on kollektiivista perinnettä, joka on siirtynyt sukupolvelta toiselle käytännön ja yhdessä tekemisen kautta. Vuosisatojen kuluessa käsityön tekemiseen liittyvät tiedot ja taidot ovat kehittyneet ja muotoutuneet vastaamaan kunkin sukupolven tarpeita.¹⁶¹ Siksi duodjia olisi hankalaa suojata yksilöoikeuteen nojaavilla tekijänoikeuksilla. Duodjin kollektiiviseksi suojaamiseksi on kuitenkin esitetty tekijänoikeuksien klassikkosuojaa, jota voitaisiin laajentaa käsittämään saamelaiset kulttuuri-ilmaisut.¹⁶² Klassikkosuojan tarkoituksena on suojata taiteellisia ja kirjallisia teoksia loukkaavalta käytöltä, myös sellaisia teoksia joita tekijänoikeus ei muutoin suojaa.

160 Nuorgam & Karhu 2010

161 Hirvonen 2013

162 Nuorgam & Karhu 2010

8.3. Perinnetiedon suojelun, säilyttämisen ja edistämisen toimenpiteitä arktisella alueella

Seuraavassa esitellään joitakin toimenpiteitä ja käytäntöjä, jotka edistävät perinteisen tiedon säilyttämistä, suojelua ja sen aseman parantamista Suomen Saamelaisalueella ja laajemmin arktisella alueella.

PERINNETIEDON ASEMAN EDISTÄMINEN: ARKTINEN NEUVOSTO

Arktinen neuvosto perustettiin Ottawassa vuonna 1996. Neuvosto on hallitusten välinen korkean tason foorumi, jonka päätehtävänä on edistää ympäristönsuojelua ja kestävästä kehitystä arktisella alueella. Neuvosto koostuu kahdeksasta jäsenvaltiosta (Kanada, Tanska, Suomi, Islanti, Norja, Venäjä, Ruotsi ja Yhdysvallat), sekä kuudesta pysyvästä jäsenestä. Pysyvät jäsenet: Arctic Athabaskan Council, Aleut International Association, Gwich'in Council International, Inuit Circumpolar Conference, Venäjän pohjoisten alkuperäiskansojen järjestö (RAIPON) ja Saamelaisneuvosto, edustavat arktisia alkuperäisyhteisöjä. Pysyvän jäsenen asema mahdollistaa sen, että alkuperäiskansojen edustajat voivat suoraan neuvotella valtioiden kanssa heitä koskevissa asioissa.

Vuonna 2013 Arktinen neuvoston kahdeksannessa ministerikokouksessa hyväksyttiin Kiirunan julistus, jonka mukaan ”perinteisen ja paikallistiedon käyttö on välttämätöntä arktisten alueiden kestävästä tulevaisuudesta kannalta”. Julistuksessa tunnustetaan perinteisten elinkeinon merkitys arktisen alueen alkuperäiskansojen taloudellisen hyvinvoinnin kannalta. Kiirunan

julistuksen jälkeen pidetyissä työpajoissa Arktinen neuvosto on yhdessä alkuperäiskansojen edustajien kanssa tuottanut perinteisen tiedon käyttöä ja integrointia neuvoston työssä ohjaavat periaatteet (Ottawa principles).

Arktisessa neuvostossa on kuusi tieteellistä työtä tekevää asiantuntijaryhmää, joiden toimintaperiaatteisiin kuuluvat yhteistyö paikallisten alkuperäiskansojen kanssa, sekä perinteisen luonnon monimuotoisuuteen liittyvän tiedon huomioiminen ja integroiminen osaksi tutkimusta.¹⁶³ Esimerkiksi Arktisen alueen kasviston ja eläimistön suojelun työryhmä CAFF on julkaissut raportteja, joissa selvitetään suojelualueiden, alkuperäiskansojen kulttuurin ja pyhien paikkojen yhteyksiä ja merkityksiä arktisella alueella.¹⁶⁴ Vuonna 2005 julkaistussa Arctic Climate Impact Assessment (ACIA) -raportissa alkuperäiskansojen ekologinen perinnetieto on tasavertaisena tietolähteenä tieteellisen tiedon rinnalla.¹⁶⁵

PERINNETIETO OSANA RESURSSIEN HALLINTAA: KOKEMUKSET AKWÉ:KON –OHJEIDEN KOEKÄYTÖSTÄ

Alkuperäiskansojen perinteistä tietoa koskevan Akwé:Kon -ohjeistuksen koekäyttö Hammas-
tunturin erämaa-alueen hoito- ja käyttösuunnitelman tarkistuksen yhteydessä on hyvä esimerkki käytännöstä, jossa perinnetieto huomioidaan osana maankäytön suunnittelua. Akwé:Kon -ohjeet ovat prosessi, jonka kautta voidaan turvata saamelaisten vaikutusmahdollisuudet hoito- ja

163 Kts. <http://www.arctic-council.org/>

164 CAFF 2002; 2004

165 ACIA 2005

käyttösuunnitelman laadinnassa.

Hammas-
tunturin erämaa-alueen hoito- ja käyttösuunnitelman tarkistuksen yhteydessä erillinen Akwé:Kon -ryhmä seurasi ja teki arviointia suunnitelman vaikutuksesta saamelaiskulttuuriin koko prosessin ajan. Akwé:Kon -ryhmän loppuraportin mukaan hoito- ja käyttösuunnitelman valmistelu ohjeiden mukaisesti lisäsi vuorovaikutusta sekä paransi hoito- ja käyttösuunnitelman tietopohjaa, sillä alueen käyttäjien tiedot ja näkemykset tulivat paremmin huomioiduksi.

Biodiversiteettisopimuksen Akwé:Kon -ohjeita soveltamalla voidaan vahvistaa saamelaisten mahdollisuuksia osallistua maankäytön suunnitteluun sekä parantaa perinnetiedon asemaa osana maankäyttöön liittyvää päätöksentekoa. Aiemmin käytäntönä on ollut, että saamelaiskäräjät on laatinut arvion hoito- ja käyttösuunnitelmien vaikutuksista saamelaiskulttuuriin suunnitelmien valmistumistuttua. Akwé:Kon -prosessissa vaikutustenarviointi on jatkuvaa ja kiinteä osa suunnitelman laatimista, mikä lisää vaikutusmahdollisuuksia.¹⁶⁶

Metsähallitus on luonut Akwe:Kon ohjeiden soveltamisesta pysyvän mallin.

TUTKIMUS JA KOULUTUS

Ruotsissa toimii biodiversiteettikeskus (Centrum för biologisk mångfald), joka vastaa biodiversiteettiin liittyvän tiedon keräämisestä ja edistää luonnon monimuotoisuuteen liittyvää tutkimusta. Keskuksen toiminnasta vastaavat Uppsalan yliopisto ja Ruotsin maataloustieteiden yliopisto. Keskus on toteuttanut useita etnobiologian alaan liittyviä tutkimushankkeita, joissa kerätään

166 Kts. Juntunen & Stolt 2013

perinnetietoa sekä tutkitaan kasvien ja eläinten hyödyntämistä ja niiden kulttuurista ja historiallista merkitystä.¹⁶⁷

Suomessa Lapin yliopiston Arktisessa keskuksessa on jo usean vuoden ajan tehty tutkimuksia ja selvityksiä saamelaiden luonnon monimuotoisuuden liittyvästä ekologisesta perinnetiedosta ja sen lisäksi myös muiden arktisten alkuperäiskansojen perinnetiedosta.¹⁶⁸ Oulun yliopiston Gielлагas -instituutissa tutkitaan ja opetetaan saamen kieltä ja kulttuuria, ja instituutissa tehtävä tutkimustyö tuottaa tietoa saamelaisesta perinteestä, yhteiskunnasta, kielestä ja kulttuurista.¹⁶⁹ Myös Helsingin yliopistossa voi suorittaa saamentutkimuksen opintoja.

Kansainvälinen CAVIAR (Community Adaptation and Vulnerability in the Arctic Regions)-projekti, jossa myös Arktinen keskus on mukana, tarkasteli arktisen alueen sopeutumista ja haavoittuvuutta ilmastonmuutoksen ja globalisaation vaikutuksille paikallisyhteisöjen näkökulmasta. Lähtökohtana hankkeessa oli paikallinen tieto ja paikallisten yhteisöjen kanssa tehtävä yhteistyö.¹⁷⁰

Saamelaimuseo Siida on toteuttanut saamelaista kasvien perinnekäyttöä esittelevän näyttelyn sekä vuonna 2014 ”Elävä ympäristö”-näyttelyn, joka tekee näkyväksi saamelaista kulttuurimaisemaa arkeologian, rakennusperinnön ja maisemaan liittyvän muistitiedon kautta. Näyttely on osa ”Ealli biras – Elävä ympäristö”-projektia, jonka puitteissa on julkaistu myös saamelaista kulttuuriympäristöä laajasti käsittelevä

kirja.¹⁷¹ Vuosina 2004–2007 Lapin ympäristökeskus toteutti Lapin kulttuuriympäristöt tutuksi -hankkeen, jonka saamelaisosiosta on julkaistu kirja ”Eletty, koettu maisema”.¹⁷² Myös Saamelaisalueen koulutuskeskus on toteuttanut perinnetietoon pohjautuvia hankkeita jotka tähtäävät poro- ja käsityöelinkeinojen kehittämiseen.¹⁷³

Norjassa toimii University of the Arctic Institute for Reindeer Husbandry eli UArctic Ealät -instituutti, joka on virtuaalinen, arktisen alueen erityiskysymyksiin, erityisesti poronhoitoon, keskittyvä tutkimusinstituutti. Instituutin toteuttamassa poronhoidon koulutusohjelmassa alkuperäiskansojen perinteistä tietoa ja tutkimustietoa opetetaan tasavertaisina tietojärjestelminä. Instituutti tekee yhteistyötä muun muassa NASAN kanssa poronhoidon sopeutumisedellytysten parantamiseksi arktisella alueella muuttuvassa ilmastossa.¹⁷⁴

Norjan Koutokeinossa sijaitsevassa Sami Alaskuvlassa on syksystä 2014 alkaen mahdollisuus suorittaa Árbiediehtu/Traditional knowledge -opintokokonaisuus.

Kanadan Nunavutissa perinnetieto on integroitu osaksi koulutusta. Esimerkiksi Nunavutin Arctic Collegessa on mahdollista suorittaa ”Inuit Studies” -niminen opintokokonaisuus, jossa opiskellaan muun muassa inuittien kulttuuria, kieltä ja historiaa.¹⁷⁵ Ekologinen perinnetieto on huomioitu myös koulujärjestelmässä päivähoidosta toisen asteen koulutukseen. Nunavutin alueen koulujen opetussuunnitelmat sisältävää ohjeet alkuperäiskansatiedon huomioimiseksi. Alkuperäiskansatietoa opetetaan käytännön

167 <http://www.slu.se/cbm>

168 Kts. <http://www.arcticcentre.org/InEnglish/RESEARCH/Sustainable-Development--Research-Group/Indigenous-Peoples-and-Sami-Research-Office>

169 <http://www oulu.fi/giellagasinstituutti/tutkimus>

170 <http://www.arcticcentre.org/InEnglish/RESEARCH/Projects/Pages/FIN--CAVIAR--research-project>

171 Magga & Ojanlatva 2013

172 Elo & Magga 2007

173 Kts. <http://www.sogsakk.fi/> -> julkaisut ja raportit

174 <http://sammas.no/en/node/513>; kts. luku 3

175 <http://www.arcticcollege.ca/inuit-language-culture/item/4905-inuit-studies-program>

menetelmin. Opiskelijat esimerkiksi vaeltavat inuittien perinteisen muuttoreitin yhteisön vanhimpien kanssa ja oppivat matkalla luonnon tuntemusta sekä kulttuuriperintöön, myytteihin ja metsästykseseen liittyviä asioita, sekä voivat osallistua selviytymiskursseille joilla opitaan perinteistä tietoa luonnosta, eläimistä ja sääolosuhteista.¹⁷⁶ Myös esimerkiksi Toronton yliopistossa on meneillään ”Deepening Knowledge” -hanke, jossa pyritään integroimaan alkuperäiskansat ja heidän tietonsa osaksi koulutusta.¹⁷⁷

Juntunen ja Näkkäljärvi (2010) ovat ehdottaneet, että myös saamelaisalueen kouluissa voitaisiin opettaa poronhoitoon, kalastukseen ja käsitöihin liittyviä empiirisiä taitoja perinteen-taitajien johdolla, esimerkiksi jäljittämistä, suunnistamista, luonnontuntemusta, materiaalien hankintaa käsitöihin, porojen identifiointia sekä kalastusmenetelmiä.

SAAMENKIELTEN ELVYTTÄMINEN

Perinteisen tietämyksen ja kulttuurin säilymisessä kieli on avainasemassa. Suomessa elvytystyötä on tehty sekä saamelaisalueella että sen ulkopuolella. Inarissa on toiminut inarinsaamen elvyttämiseen tähtäviä kielipesiä vuodesta 1997 lähtien. Kielipesätoiminta on tarkoitettu alle kouluikäisille lapsille ja sen tarkoituksena on siirtää lapsille luonnollisella tavalla heidän äidinkieltään, jota kotona ja muussa lapsen elinympäristössä käytetään vain vähän. Kielipesätoiminta on tuottanut tulosta: alle 20 -vuotiaiden inarinsaamen puhujien määrä on kasvanut kuuteentoista prosenttiin, kun se 1990 -luvun puolivälissä on lähes

nollassa.¹⁷⁸

Saamelaisalueen ulkopuolella työtä kielen elvyttämiseksi on tehnyt Helsingissä toimiva City Sámit -yhdistys, joka edistää saamelaisten yhteisiä kulttuurisia, oikeudellisia ja ekonomisia asioita sekä etelässä asuvien saamelaisten yhteenkuuluvuutta. Yhdistyksen tavoitteena on saamenkielen ja kulttuurin elvyttäminen ja ylläpitäminen erityisesti pääkaupunkiseudulla. Kielen ja kulttuurin opettaminen ja siirtäminen lapsille on yhdistyksen toiminnan tärkeimpiä painopiste-alueita. Tällä hetkellä yhdistyksellä on käynnissä Máttabiegga -hanke, jonka tarkoituksena on luoda omaleimainen saamelaiskulttuuri pääkaupunkiseudulle.¹⁷⁹ Osana hanketta yhdistys on perustanut pääkaupunkiseudulle pohjoissaamen kielipesän päiväkotikäisille lapsille. Nykyisin myös Helsingin kaupungilla on saamenkielinen päiväkotiryhmä. Tavoitteena on lisäksi saamenkielisen peruskoululuokan perustaminen.

SAAMENKIELTEN ELVYTYKSEN TOIMINTAOHJELMA

Valtioneuvosto hyväksyi heinäkuussa 2014 periaatepäätöksen toimenpideohjelmasta, jolla elvytetään saamenkielten: koltansaamen, inarinsaamen ja pohjoissaamen, käyttöä. Ohjelmalla vahvistetaan muun muassa saamenkielistä varhaiskasvatusta ja kielipesätoimintaa sekä kehitetään saamen kielen opetusta koko maassa. Periaatepäätöksen mukaan: ”saamen kielen ja saamenkielistä opetusta kehitetään ja lisätään erityisesti saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, jossa asuu noin 70 prosenttia saamelaisista

176 Juntunen & Näkkäljärvi 2010

177 <http://www.oise.utoronto.ca/deepeningknowledge/>

178 Kts. Seurujärvi-Kari 2014

179 Kts. <http://www.citysamt.net/>

lapsista ja nuorista. Etäopetusta kehitetään turvaamaan opetusta saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella”. Toimintaohjelman mukaan saamen kielten elvyttämiseksi laajennetaan kielipesätoimintaa, saamenkielistä päivähoitoa sekä koululaisten iltapäiväkerhotoimintaa. Ohjelman tarkoituksen on myös edistää kielen huoltoa, talentamista ja tutkimusta sekä saamelaiskulttuuria. Pääkaupunkiseudulle ollaan perustamassa saamelaisten toimintakeskusta.

Valtioneuvoston periaatepäätös edistää osaltaan perustuslain takaamaa oikeutta saamelaisille alkuperäiskansana ylläpitää ja kehittää kieltään ja kulttuuriaan.

BIODIVERSITEETTITOIMINTAOHJELMA 2013-2020

Joulukuussa 2012 valtioneuvosto hyväksyi periaatepäätöksen Suomen luonnon monimuotoisuuden suojelun ja kestävän käytön strategiasta vuosille 2012–2020. Tämän strategian, joka on nimetty ”Luonnon puolesta – ihmisen hyväksi”, päätavoitteena on pysäyttää luonnon monimuotoisuuden köyhtyminen Suomessa vuoteen 2020 mennessä. Strategian tavoitteiden täyttämiseksi on laadittu Biodiversiteettiohjelma, jonka valmisteluun Saamelaiskäräjät on osallistunut. Toimintaohjelma käsittelee varsinaista strategiaa laajemmin saamelaisten kotiseutualueen luonnon monimuotoisuuden tilaa ja saamelaisten luonnon monimuotoisuuteen liittyvän perinteisen tiedon tilaa. Toimintaohjelmassa on useita saamelaisia koskevia tavoitteita.¹⁸⁰ Saamelaisille tärkeitä toimenpiteitä ja linjauksia ovat muun muassa seuraavat:

- ◇ Kehitetään opettajien täydennyskoulutusta eliölajituntemuksessa ja luonnon monimuotoisuutta koskevien kysymysten pedagogiikassa. Edistetään uuden tietoteknologian avulla lajintuntemusta ja kestävän kehityksen kasvatusta, mukaan lukien saamelaisopetuksessa ja sen oppimateriaalituoannossa luonnon monimuotoisuutta koskevaa perinteistä tietoa sekä sen suojelua ja arvostusta.
- ◇ Sovelletaan vapaaehtoisia Akwé: Kon-ohjeita saamelaisten kotiseutualueen maankäytön suunnittelussa ja ohjauksessa sekä huomioidaan ohjeistus maankäytön ohjaukseen liittyvän lainsäädännön uudistamisessa.
- ◇ Edistetään luonnon monimuotoisuuden suojelun sekä saamelaisten kulttuurin ja perinteisten elinkeinojen kannalta kestävää luontomatkailua ja luonnon virkistyskäyttöä.
- ◇ Vähennetään elinkeinotoiminnasta, kuten turvetuotannosta ja kaivostoiminnasta, aiheutuva ekosysteemipalvelujen heikentymistä, esimerkiksi luonnon ja virkistyskäytön sekä saamelaisten perinteisten elinkeinojen kannalta haitallisia ympäristövaikutuksia.
- ◇ Ohjataan pohjoisten erämaiden ja suojelualueiden maankäyttöä sekä luontomatkailuun ja luonnon monimuotoisuuteen perustuvaa elinkeinotoimintaa kannustamalla monimuotoisuuden turvaamista ja eri intressien yhteensovittamista. Edistetään tunturialueiden maankäytön kokonaisvaltaista suunnittelua Akwé: Kon-ohjeiden avulla siten, että poronhoidon ja muun maankäytön ristiriidat vähenevät ja haitalliset vaikutukset tunturiluontoon lievenevät.
- ◇ Kehitetään poronhoidon laidunkiertoa ja laiduninventointeja laidunten kantokyvyn turvaamiseksi yhteistyössä paliskuntien kanssa, ottaen huomioon asiaa koskeva tutkimustieto, saamelaisten luonnon monimuotoisuuteen liittyvä perinteinen tieto ja muu poronhoitoon liittyvä tieto.
- ◇ Jatketaan työtä ILO:n alkuperäiskansoja koskevan yleissopimuksen ratifiointiedellytyksien selvittämiseksi hallitusohjelman tavoitteen mukaisesti sekä saatetaan päätökseen Pohjoismaista saamelaisoppimusta koskevat neuvottelut.

180 Kts. lisätietoa: <http://www.samediggi.fi>

- ◇ Valmistaudutaan ottamaan käyttöön Biodiversiteettisopimuksen osapuolikokouksen hyväksymät indikaattorit, jotka koskevat kielellistä monimuotoisuutta, saamelaisten kotiseutualueen maankäytön ja perinteisten elinkeinojen tilaa ja kehitystä sekä perinteisen tiedon, innovaatioiden ja käytänteiden tilaa ja kehitystä.

PERINNETIEDON KERUU JA PERINNETIETOKANNAT

Alkuperäiskansojen perinteistä tietoa on ryhdytty arktisella alueella keräämään useiden eri tahojen toimesta viimeisen vuosikymmenen aikana. Seuraavassa esimerkkejä tietokannoista ja tiedon keruuseen keskittyvistä hankkeista.

Alaskassa Environmental Protection Agencyllä ylläpitämään Traditional Knowledge and Native Foods Database -tietokantaan kerätään alkuperäiskansojen perinteiseen ravintoon, saasteisiin, raskasmetalleihin ja niiden kaukokulkeutumiseen sekä paikallisyhteisöille tärkeisiin kasvi- ja eläinlajeihin liittyvää tietoa. Fairbanksin yliopisto ylläpitää Native Knowledge Network -verkostoa, joka pyrkii alkuperäiskansojen tiedon aseman parantamiseen ja tiedon jakamiseen.

Kanadassa The Climate Telling -portaaliin kerätään ilmastonmuutokseen liittyvää tietämystä, esimerkiksi ilmaston lämpenemisen vaikutuksista perinteisiin lääkekasveihin, osana Kanadan terveysviraston ilmastonmuutosta ja alkuperäiskansojen terveyttä koskevaa projektia. Guelphin yliopiston ylläpitämälle Canada's Polar Life -sivustolle on kerätty tietoa inuittien käyttämistä eliöiden luokitteluista sekä perinnetietoa, kuten myyttejä ja tarinoita.

Koko arktisen alueen laajuinen The Exchange for Local Observations and Knowledge of the

Arctic (ELOKA) -projekti aloitettiin osana Kansainvälistä polaarivuotta vuosina 2007-2009. ELOKA -projekti tarjoaa apua ja välineitä ekologisen perinnetiedon keräämiseen ja tallentamiseen, sekä edistää perinnetiedon integroimista tutkimukseen ja yhteistyötä eri toimijoiden välillä. Hanketta koordinoi Coloradon yliopiston National Snow & Ice Data Center. Projektissa on kerätty tähän mennessä Kanadan Nunavutin ja Grönlannin alkuperäiskansojen tietoa liittyen erityisesti jäähän ja ilmastonmuutokseen, jääkarhuun ja sarvivalaisiin. Erityisesti pyritään keräämään vanhojen perinteentaitajien tietotaitoa, joka on vaarassa kadota tiedonhaltijoiden ikääntymisen ja menehtymisen myötä. ELOKA -hanke tekee yhteistyötä muiden hankkeiden kanssa, esimerkiksi suomalaisen Snow Change -projektin kanssa Venäjän Sakhan ja Jakutian alueen alkuperäiskansojen tiedon keräämiseksi.

Sámi Duodji Ry:n Láhppon duojit - Kadonneet käsityöt-hankkeessa etsitään vanhoja käsityöitä museoiden kokoelmista ja pyritään näin säilyttämään ja siirtämään seuraaville sukupolville saamenkäsitöihin liittyvää perinteistä tietoa. Inariin kulttuurikeskus Sajoksen yhteyteen perustettu Saamelaisarkisto aloitti toimintansa vuonna 2012. Saamelaisarkisto on osa Kansallisarkistoa. Saamelaisarkiston kokoelmiin olisi mahdollista digitoida ja luokitella saamelaisten luonnon monimuotoisuuteen liittyvää perinteistä tietoa. Näin tieto olisi saamelaisyhteisön saatavilla. Saamelaisalueella tulisikin, Biodiversiteettisopimuksen asettamat perinteisen tiedon säilyttämisen velvoitteet huomioiden, aloittaa systemaattinen saamelaisten luonnon monimuotoisuuteen liittyvän perinteisen tiedon keräämistyö.¹⁸¹

181 Artikla 8(j) asiantuntijatyöryhmä 2011

Projektien ja arkistojen internet-osoitteita:

- Climate telling:
<http://climatetelling.ca/traditional-medicine/>
- Alaska Traditional Foods and Native Knowledge:
<http://www.nativeknowledge.org/login.asp>
- ELOKA:
<http://eloka-arctic.org/about>
- Snowchange:
<http://www.snowchange.org/>
- Native Knowledge Network:
<http://ankn.uaf.edu/>
- Canada's Polar Life:
http://www.arctic.uoguelph.ca/cpl/Traditional/traditional_frame.htm
- Saamelaisarkisto:
<http://www.arkisto.fi/en/arkistolaitos/saamelaisarkisto>

Kansainvälisten järjestöjen ekologista perinnettietoa ja alkuperäiskansojen osallistumista koskevia ohjelmia ja aloitteita:

- UN Permanent Forum on Indigenous Issues:
<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii>
- UNEP Community based Conservation:
http://www.unep-wcmc.org/indigenous-and-community-conserved-areas_263.html
- UNESCO:
<http://www.unesco.org/most/bpindi.htm>
- WWF:
http://wwf.panda.org/what_we_do/how_we_work/partnerships/indigenous_people2222/
- IUCN:
http://www.iucn.org/about/work/programmes/social_policy/sp_themes_ip/
- DELLOS initiative:
<http://www.med-ina.org/dellos/>

Lähteet:

- ACIA 2005. Impacts of a Warming Arctic: Arctic Climate Impact Assessment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Agres, T. 2003. 'Biodiversity treaty called disastrous'. The Scientist 10. <http://www.thescientist.com/?articles.view/articleNo/22440/title/Biodiversity-treaty-called-disastrous/>
- Aikio, M.S. 1984. Sløydprosjektet. Delprojekt fra Utsjoki kommune høsten 1984. Lønnsamheten av samisk sløyd. Sámi Institutt.
- Artikla 8(j) asiantuntijatyöryhmä 2011. Biologista monimuotoisuutta koskevan yleissopimuksen alkuperäiskansojen perinnettietoa käsittelevän artikla 8j:n kansallisen asiantuntijatyöryhmän raportti, http://www.samediggi.fi/index2.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=1566&Itemid=99999999.
- CAFF 2002. Protected Areas of the Arctic: Conserving a Full Range of Values. Ottawa: CAFF Secretariat & Parks Canada .
- CAFF 2004. The Conservation Value of Sacred Sites of Indigenous People of the Arctic: A Case Study in Northern Russia. CAFF technical report no. 11. <http://library.arcticportal.org/1302/1/Technical-Rep-no.-11.pdf>
- Clift, C. 2009. Is Intellectual Property Protection a Good Idea. Teoksessa Sillitoe, P. (toim.) Local Science vs. Global Science, Approaches to Indigenous Knowledge in International Development. New York & Oxford: Bergham books:, 191–209.
- Elo, T. & Magga, P. (toim.) 2007. Eletty, koettu maisema – näkökulmia saamelaiseen kulttuurimaisemaan. Suomen ympäristö 34. Rovaniemi: Lapin ympäristökeskus, 65–75.
- Helander-Renvall, E. & Markkula, I. 2011. Luonnon monimuotoisuus ja saamelaiset. Biologista monimuotoisuutta koskevan artikla 8(j):n toimeenpanoa tukeva selvitys Suomen Saamelaisalueella. Suomen ympäristö 12. Helsinki:Ympäristöministeriö.
- Hirvonen, V. 2013. Luonnonkäytöstä käsitöiden raaka-aineena. Teoksessa Magga, P. & Ojanlatva, E. (toim.) Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma. Inari: Sámi museum – Saamelaismuseosäätiö, 144–146.
- Kokko, K.T. 2010. Saamelaiset ja ympäristönkäytön konfliktien sääntely. Teoksessa Kokko, K.T. (toim.) Kysymyksiä saamelaisten oikeus- asemasta. Jyväskylä: WS Bookwell Oy, 149–168.
- Juntunen, S. & Näkkäläjärvi, K. 2010. Perinteisen tiedon suojelu saamelaisten kotiseutualueella. Muistio.
- Juntunen, S. & Stolt, E. 2013. Akwé:Kon -ohjeiden soveltaminen Hammastunturin erämaa-alueen hoito- ja käyttösuunnitelmassa. Vaasa: Metsähallitus, Natural heritage service.
- Lehtola, V-P. 1997. Saamelaiset, historia yhteiskunta ja taide. Jyväskylä: Kustannus-Puntsi.
- Lewinski, S. 2008a. Introduction. Teoksessa Lewinski, S. (toim.) Indigenous Heritage and Intellectual Property. Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 1–7.

- Lewinski, S. 2008b. Final considerations. Teoksessa Lewinski, S. (toim.) Indigenous Heritage and Intellectual Property. Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 507–531.
- Lucas-Schloetter, A. 2008. Folklore. Teoksessa Lewinski, S. (toim.) Indigenous Heritage and Intellectual Property. Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 339–507.
- Magga, S-M. 2012. Saamelainen käsitys duodji kansallisen identiteetin rakentajana. Teoksessa Lehtola, V-P; Piela, U., Snellman, H. (toim.) Saamenmaa. Kulttuuritieteellisiä näkökulmia. Kalevalaseuran vuosikirja 91. Porvoo: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 216–229.
- Magga, P. & Ojanlatva, E. (toim.) 2013. Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma. Inari: Sámi museum – Saamelaismuseosäätiö.
- Nuorgam, P. 2009. Duodjin eli saamelaisen käsityön oikeudellinen suoja perinteisenä kulttuuri- ilmaisuna. Pro gradu - tutkielma, Lapin yliopisto.
- Nuorgam, P. & Karhu, J. 2010. Saamelaiskäsityön (duodjin) oikeudellinen suoja osana Saamelaiskulttuuria. Teoksessa
- Kokko, K.T. (toim.) Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta. Jyväskylä: WS Bookwell Oy, 172–185.
- Nuorgam, P. 2009. Duodjin eli saamelaisen käsityön oikeudellinen suoja perinteisenä kulttuuri-ilmaisuna. Pro gradu –tutkielma, Lapin yliopisto.
- Näkkäläjärvi, K. 2012. Greetings from the Saami Parliament. Teoksessa Mallarch, J-M, Papayannis,
- T. & Virtanen, R. (toim.) The Diversity of Sacred Lands in Europe. Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010. Switzerland: IUCN, 27–33.
- O’Connor, B. 2003. Protecting Traditional Knowledge. Journal of World Intellectual Property. http://sapba.co.za/sapba/upload/2006/Article_on_Traditional_Knowledge.pdf
- Rinno, S. 1987. Länsi-Enontekiön saamelaisväestön puvuissa ja niiden käytössä tapahtuneita muutoksia vuosina 1939-1969. Lapin maakuntamuseon julkaisuja 2. Jyväskylä: Gummerus Oy:n kirjapaino.
- Saijets, M. & Helander-Renvall, E. 2009. Ihmisen, poron ja luonnon vuorovaikutus. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Seurujärvi-Kari, I. 2014. Saamelaisdiskurssi, kieli ja valta. Alkuperäiskansaidentiteetin rakentaminen. Teoksessa Virtanen, P.K., Kantonen, L. & Seurujärvi-Kari, I. (toim.) Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 55–85.
- Shengji, P. 2008. Application of traditional knowledge in forest management: ethnobotanical indicators for sustainable forest use. Teoksessa Parrotta, J.A., Jinglon, L. & Heok-Choh, S. (toim.) Sustainable Forest Management and Poverty Alleviation: Roles of Traditional Forest-related Knowledge. Vienna: IUFRO Headquarters, 139–142.
- Taubman, A. & Leistner, M. 2008. Analysis of different Areas of Indigenous Resources. Teoksessa Lewinski, S. (toim.) Indigenous Heritage and Intellectual Property. Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore. The Netherlands: Kluwer Law International BV, 59–181.
- Twarog, S. 2004. Preserving, Protecting and Promoting Traditional Knowledge: National Actions and International Dimensions. Teoksessa Twarog, S. & Kapoor, P. (toim.). Protecting and promoting traditional knowledge: systems, national experiences and international dimensions. New York & Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 61–71.
- Vars, L.S. 2007. Why is it important to preserve Sámi traditional knowledge and how can it be done? Teoksessa Solbakk, J.T. (toim.) Traditional knowledge and copyright. Sámi kopijija, Karasjok, 123–167. Karasjok: Sámi kopijija.
- WIPO 2012. Toolkit for traditional knowledge documentation. Consultation draft. http://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/resources/pdf/tk_toolkit_draft.pdf
- Zent, S. 2009. Final Report on Indicator No. 2: Methodology for Developing a Vitality Index of Traditional Environmental Knowledge (VITEK) for the Project “Global Indicators of the Status and Trends of Linguistic Diversity and Traditional Knowledge”, Terra lingua.
- Piirros: Heidi Konttinen. 1157 Kilometriä. 2014. Piirroksessa käytetty mallina kuvia Immeubles art nouveau de la rue Huvilakatu (Helsinki). Jean-Pierre Dalbéra. 2008. <http://www.flickr.com/photos/dalbera/2770906739> ja Saamelaiset juhlivat kansallispäiväänsä. Jarmo Honkanen/ Yle. 2003
- Kuva: Visit Finland. Sunny landscapes in pallas, Finland. 2011. <https://www.flickr.com/photos/visitfinland/5621398128/>
- Kuva: Inkeri Markkula. Väinönputki
- Kuva: Visit Finland. Sami art works in Hetta, Finnish lapland. 2011. <https://www.flickr.com/photos/visitfinland/5620808361/>

LOPUKSI

Ekologinen perinnetieto on kumulatiivista, sukupolvelta toiselle kulttuurisen siirron kautta siirtyvää tietoa, taitoja, käytäntöjä ja uskomuksia, joiden sisältönä on ihmisten ja muiden elävien olentojen suhde toisiinsa ja ympäristöönsä. Ekologinen perinnetieto välittää ja heijastaa kulttuurisia arvoja sekä kuvaa elämää ja olosuhteita tietyssä maantieteellisessä paikassa. Alkuperäiskansoille itselleen perinteinen tieto on osa joka päiväistä elämää ja maailmankuvaa, ja sillä on tärkeä merkitys muutoksiin sopeutumisessa.

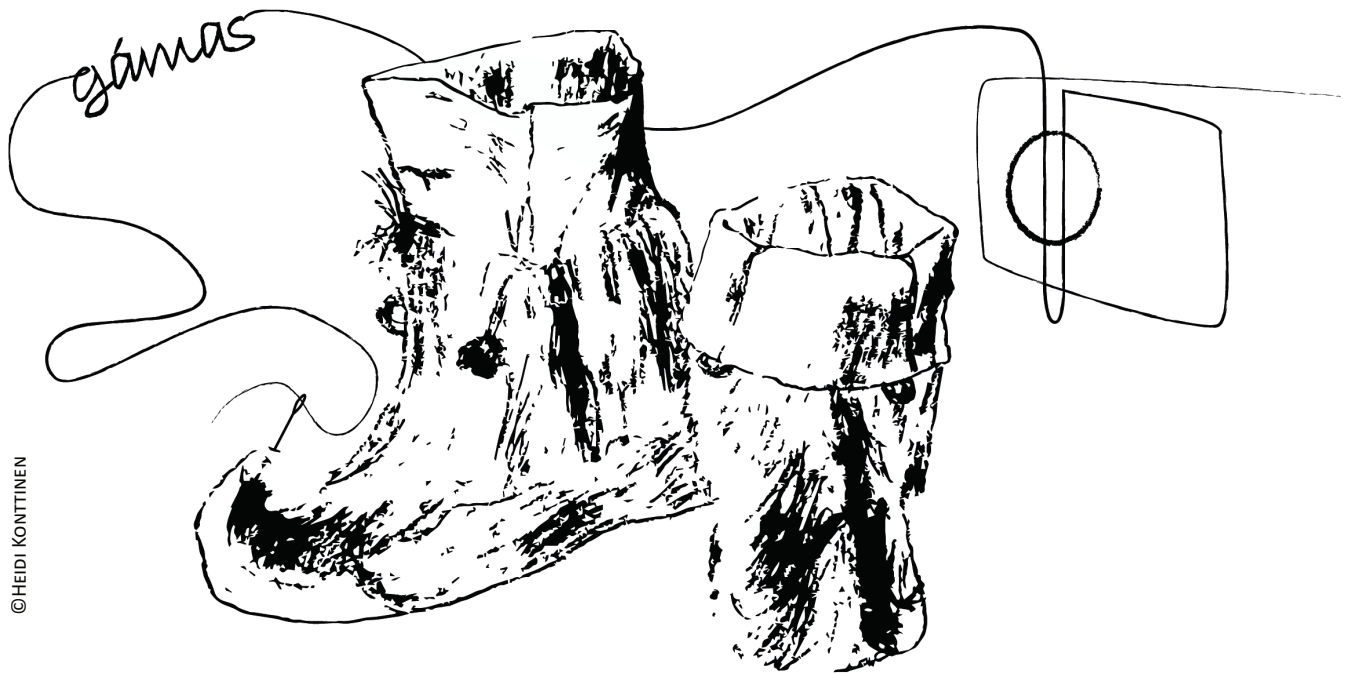
Alkuperäiskansojen ja perinteisiä elinkeinoja harjoittavien paikallisten yhteisöjen ekologisen perinnetiedon merkitys kestävän kehityksen edistämisessä on tunnustettu kansainvälisesti ja kiinnostus perinteistä ekologista tietämystä kohtaan on kasvanut erityisesti biodiversiteettisopimuksen toimeenpanon myötä. Ekologista perinteistä tietoa koskevien tutkimusten määrä on kasvanut tasaisesti 2000 -luvun mittaan.

Alkuperäiskansat, joiden luonnon käyttö ja resurssien hallinta perustuu pääosin perinnetiedolle, asuttavat monia luonnon monimuotoisuuden keskuksia eri puolilla maailmaa. Arktisilla alueilla, missä ilmaston lämpeneminen uhkaa haurasta luontoa ja siihen kytköksissä olevia alkuperäiskansojen elinkeinoja ja elämäntapaa, ekologisella perinnetiedolla on tärkeä rooli ongelmien ratkaisussa ja muutoksiin sopeutumisessa. Paikalliset ympäristönmuutoksiin liittyvät havainnot ovat tärkeitä ilmaston lämpenemisen vaikutuksia tutkittaessa. Erityisesti eristäytyneillä ja luonnonoloiltaan vaativilla alueilla alkuperäiskansojen perinnetieto on osoittautunut kustannustehokkaaksi ja alueellisesti kattavaksi tietolähteeksi tutkimuksissa. Ekologisen

perinnetiedon käyttäminen erilaisissa yhteyksissä on myös synnyttänyt vaatimuksia siitä, että alkuperäiskansojen perinteistä tietoa tulisi suojata väärinkäytöksiltä.

Perinteinen luonnon monimuotoisuuden liittyvä tietämys on vaarassa heikentyä ja kadota. Vanhojen sukupolvien poistuessa tietoa katoaa konkreettisesti, ja ympäristön sekä elämäntapojen muuttuminen heikentää tietoa vaikeuttaen sen siirtymistä nuoremmille sukupolville. Ekologisen perinnetiedon säilymistä uhkaavat lisäksi muun muassa kulttuurinen assimilaatio, luonnonympäristöjen tuhoutuminen, tiedon väärinkäyttö, alkuperäiskansojen kielten katoaminen, ilmastonmuutos sekä alkuperäiskansojen syrjäyttäminen päätöksenteossa ja alkuperäiskansojen perinteisten käytäntöjen, tapojen ja instituutioiden huomiotta jättäminen.

Perinteisen ekologisen tietämyksen suojelemiseksi on tärkeää säilyttää ne luonnonympäristöt, joihin tieto kytkeytyy. Yhtä lailla tärkeää on turvata luontaiselinkeinojen jatkuvuus tulevaisuudessa sekä säilyttää ja elvyttää alkuperäiskieliä. Koulutus ja tiedottaminen sekä perinneilmajujen suojeluun, luontaiselinkeinoihin ja ympäristöön liittyvä lainsäädäntö ovat tärkeitä instrumentteja näiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Nopeasti muuttuvassa maailmassa on myös välttämätöntä kerätä perinnetietoa talleen tuleville sukupolville. Alkuperäiskansat ja paikalliset yhteisöt tulisi integroida osaksi heitä koskevaa päätöksentekoa ja tutkimusta. Alkuperäiskansojen perinteisen tietämyksen vaaliminen kytkeytyy oikeudenmukaisuuteen ja tasa-arvon edistämiseen, sillä perinnetiedon käyttäminen paikallisessa resurssien hallinnassa edellyttää alkuperäiskansojen osallistumista alueelliseen päätöksentekoon.

© HEIDI KONTTINEN